

STUDIUM ROZDÍLŮ V RODINNÉ SOCIALISACI CHLAPCŮ A DÍVEK
se zřetelem k poruchám vývoje osobnosti

Kandidátská disertační práce

PhDr. Luděk Kubička

Výzkumný ústav psychiatrický

Praha - 1965

ÚVOD

1. K účelu práce

Zájem o vědecké poznatky z oblasti rodinné socialisace /+ vyplývá jednak ze současných tendencí v teoretickém nazírání na vývoj osobnosti, jednak z potřeb praxe.

Ve většině novějších teorií osobnosti se připisuje základní význam vlivu rodinného prostředí. Uznává se, že rodina je hlavním místem, kde se jedinci vrůstající do společnosti učí jednat v souhlase s normami dané společnosti. Je rozšířen názor, že interindividuální rozdíly v osobnostech členů téže společnosti lze do značné míry vysvětlit odlišnostmi v jejich rodinné socialisaci. Řada autořů předpokládá, že výskyt mnoha forem abnormálního chování u dětí i u dospělých je v úzké souvislosti s rodinnou socialisací abnormálně se projevujících jedinců. Na pozadí těchto názorů vzniká snaha dozvědět se jakým způsobem rodinná socialisace dítěte probíhá, vznikají pokusy o vysvětlení procesu socialisace.

/+ Jako socialisaci budeme označovati procesy sociální interakce, v jejichž průběhu si nedospělí členové společnosti osvojují psychické vlastnosti, odpovídající normám společnosti. Pojem socialisace se nekryje s pojmem výchovy, který je užší. Výchovou se zpravidla rozumí záměrné působení vychovatelů na vychovávané. Do socialisace však zahrnujeme i nevyžádanou nápodobu rodičů ze strany dítěte nebo osvojování ^{vlastností} v rámci interakce dítěte s jinými dětmi.

V praxi pedagogické i rodičovské byl význam rodinného vlivu na psychiku dítěte uznáván odedávna. Současný teoretický zájem psychologů o socialisaci jistě též přispěl k tomu, že se v praxi pociťuje potřeba vědeckých poznatků o působení rodiny na dítě stále silněji. Tento zájem o studium vlivu rodiny souvisí i s rozsáhlými přeměnami rodinného života, k nimž došlo a dochází v současných technologicky vyspělých společnostech. Jednou z takových přeměn je růst zaměstnanosti matek a s ním související změny socialisace dětí. Dnešní rodiče mají pro své rodičovské role méně nesporných předpisů než tomu bylo dříve. Ve své nejistotě očekávají pomoc od odborníků a ti se opět potřebují opřít o vědecké poznatky.

Též oblast zdravotnická si žádá poznatky o rodinné socialisaci. Pro pedopsychiatra a často i pro pediatra je zřejmé, že mnohé z dětských projevů, jimiž se zabývá preventivně, terapeuticky či výzkumně, jsou alespoň ^{zčásti} determinovány způsobem rodinné socialisace dítěte.

Všimněme si zcela stručně vývoje vědeckého poznání o naší otázce. Maccobyová (1961) se domnívá, že "vzrůstající zájem o socialisaci je patrně největší změnou, k níž došlo v oblasti vývojového výzkumu dítěte v posledních 15 letech" (str. 357). K tomu je třeba dodat, že teoretických úvah o vlivu rodiny na osobnost dítěte se vyskytovalo dosti i dříve. Avšak pro poslední dvě desetiletí je charakteristická snaha konfrontovat teoretické úvahy s výsledky výzkumů, jež se provádějí vědeckými metodami. Bylo by možné se ptát, proč se otázka rodinné socialisace stala poměrně pozdě předmětem empirického vědeckého zkoumání. Lze pro

to najít několik důvodů. Jedním z nich je bezesporu nesmírná složitost socialisačního procesu. S tím souvisí i to, že k řešení problému socialisace je zapotřebí integrace poznatků z řady odvětví: z psychologie vývojové i obecné, ze sociální psychologie, psychopatologie (pokud jde též o socialisační antecedence psychických abnormit), dále ze sociologie a etnologie aj. Dalším nutností je metodologická připravenost pracovníka. Jedním z důvodů pozdní aplikace vědeckých metod na studium socialisace bylo jistě i to, že v minulosti byli vlivnými tvůrci teorií o socialisaci autoři, kteří se vzhledem k své erudici opírali o intuitivní zpracování kasuistických pozorování (psychoanalytičtí autoři a mnozí sociální antropologové).

K výzkumům, jež se týkaly socialisace, vedly často otázky, jež kladla praxe. Ve světové literatuře nalezneme nemálo prací, inspirovaných takovými praktickými zřeteli jako jsou otázky prevence, nápravy či léčby nežádoucích projevů u dětí. Tyto výzkumy, pátrající po poznacích, jež by bylo možno ihned aplikovati v praxi, se často vyznačují nedostatečným přihlížením k teoretickému pozadí zkoumaných otázek. Jejich výsledky si mnohdy navzájem odporují a bývají nesrovnatelné, protože je nelze uvést ve vzájemnou teoretickou souvislost vzhledem k nepromyšlené volbě proměnných.

Světový vývoj poznání problému socialisace se tedy v minulosti vyznačoval nedostatečným zájmem o empirická ověření stávajících teorií vědeckými metodami a na druhé straně nedostatečným přihlížením k teoretickým souvislostem

při výzkumném hledání odpovědí na praktické otázky. Nejnovější vývoj směřuje ke korekci obou uvedených nedostatků. Přibývá prací, jež se snaží vědeckými metodami ověřit či vyvrátit dnešní teorie, dochází k opouštění teorií či k jejich reformulaci na základě empirického výzkumu. Nově vznikající teorie se rozvíjejí pod větší kontrolou empirického výzkumu, jehož metody se stále zdokonalují a zvědečtují. Ubývá čistě prakticisticky pojetých prací o vlivu rodiny na dítě.

V československé vědě se socialisací zabýval Júrovský (1955, 1963). Rovněž Příhoda (1956, 1963) se ve svých dílech zabývá otázkami rodinné výchovy. Je třeba se též zmínit o práci Tardyho (1955). Vliv rodičovských postojů na vznik dětských konfliktů a neuros analysoval Fischer (1959, 1963). Problému socialisace se dotýkají některé práce Kochovy (např. Koch, 1961). Je možno uvést práci Linhartovu (1951). Rovněž souhrnná práce Langmeiera a Matějčka (1963) o psychické deprivaci v dětství je přínosem ke studiu socialisace. Autor přítomné práce se problematikou socialisace zabýval v několika pracích (Kubička, 1956, 1959, 1961, 1963a). Bylo by možno uvést ještě další autory a práce. Je však nicméně třeba konstatovat, že máme u nás málo empirických výzkumů dílčích problémů z oblasti socialisace.

Snad by se někdo mohl domnívat, že postačí vyčkat, až budou v jiných zemích nashromážděny dostatečně rozsáhlé a ověřené poznatky a potom je převzít. Tu je však třeba si

uvědomit, že přejímání poznatků, získaných výzkumem v jiných zemích je pro oblast socialisace více než problematické. Proces rodinné socialisace probíhá ve velmi úzké závislosti na kultuře a struktuře společnosti. Kulturní pozadí, jež zahrnuje normy rodinného života, normy očekávaného chování u dětí, normy rodičovského chování atd., je pro každou společnost jedinečné. Zkoumáme-li proces rodinné socialisace, nelze tak učinit bez uvážení tohoto jedinečného kulturního kontextu a bez přihlídnutí k struktuře dané společnosti. Nutno počítat s tím, že v našich podmínkách nemusí platit tendence a zákonitosti, poznávané studiem socialisace v jiných zemích. Tyto studie mohou pro nás být užitečným zdrojem podnětů, pracovních hypotéz a metod - nenahradí však náš vlastní výzkum.

V poslední době vzrůstá též zájem o srovnávací studie socialisace v různých společnostech. Tento zájem vznikl z prací sociálních antropologů o socialisaci v málo vyvinutých společnostech. Srovnávací hledisko je však v současné době uplatňováno i při studiu socialisace ve společnostech s vyspělou technickou kulturou. I z tohoto srovnávacího hlediska ~~■~~ jsou potřebné práce o rodinné socialisaci v naší společnosti.

Pokud jde o potřeby praxe, mají poznatky získané studiem socialisace našich, československých dětí, nesporně větší význam než poznatky cizí. Pokud je vůbec už dnes možno uvažovati o praktické aplikaci poznatků, získaných výzkumem rodinné socialisace, jistě by bylo nemístné aplikovati poznatky, získané výzkumy, jež byly provedeny dejme

tomu v U.S.A., kde je dnes otázka socialisace nejvíce zkoumána.

Shrneme-li shora uvedené úvahy, vyplývá z nich potřeba našich, československých výzkumů rodinné socialisace. Problém rodinné socialisace je ovšem velmi širokou oblastí pro vědecký výzkum. Přítomná práce je pokusem o obohacení našich poznatků z této oblasti v několika dílčích směrech. V následujícím odstavci bude naznačeno, kterých aspektů socialisace se práce týká.

2. K předmětu práce

Je možno se ptáti po obecných zákonitostech socialisačního procesu - nebo je možno klást otázku po roaďilnostech v průběhu a výsledcích socialisace. Přítomná práce si klade jako jeden z cílů výzkum socialisačních antecedencí poruch vývoje osobnosti a z toho nutně vyplývá diferenciální přístup. Jak se však v dalším ukáže, je účelné uplatňovati diferenciální hledisko na pozadí studia obecných zákonitostí průběhu socialisace.

Jestliže pojmově rozlišíme socialisující činitele a socialisované jedince, je možno si všímat socialisujících činitelů i socialisovaných jedinců z mnoha různých stránek. Pokud jde o socialisační činitele, soustřeďuje se přítomná práce na studium trvalejších rodičovských charakteristik (postojů). Hlavní důraz je položen na výzkum rodičovské autority. Autoritativnost rodičů je však zkoumána

v souvislosti s jinými rodičovskými charakteristikami, zejména ve vztahu k rodičovské lásce. Práce se zabývá některými podmínkami, jež ovlivňují rodičovské postoje: např. vzdělání rodičů, zaměstnaností matky, početností rodiny aj. Je zkoumán vliv těchto společenských podmínek na interindividuální rozdíly v postojích rodičů vůči dětem.

Na straně socialisovaných jedinců se práce zabývá osobností v období nedospělosti. Nejsou zkoumány souvislosti mezi rodinnou socialisací a osobností dospělého člověka. Pokud jde o sledované rysy osobnosti, je položen důraz na tendenci k dvěma formám neadaptivního chování. Jedna z těchto forem je nazvána "nedostatek konformity", druhá "úzkostná pasivita". Práce tedy směřuje k rozpoznání socialisačních determinant dvou typů neadaptivních rysů vyvíjející se osobnosti. Je postulován názor, že je účelné studovat abnormální vývoj osobnosti na pozadí studia vývoje normálního.

Pokud jde o věkový rozsah sledovaných jedinců, zaměřuje se práce jednak k počátkům socialisace (k dětem ve stáří kolem jednoho roku), jednak k socialisaci v období počínajícího dospívání. Dalo by se tedy říci, že vlastní empirický materiál zachycuje počátek a konec socialisace. Tento postup vyplynul z úvah zčásti teoretických a zčásti též metodologických.

Práce teoreticky vychází ze sociálně psychologické teorie role a částečně se též opírá o poznatky z teorie sociálního učení. Toto teoretické východisko je odůvodněno

na pozadí rozboru význačnějších studií o problému socialisace. Práce též zahrnuje vlastní pokus o teoretický výklad některých základních aspektů socialisačního procesu. Z teoretických úvah vyplynul požadavek důsledného sledování rozdílů socialisace chlapců a dívek. Výsledky vlastních studií jsou analysovány z hlediska navržené teorie.

Značná pozornost je věnována metodologickým otázkám a metodické přípravě vlastních studií. Práce přináší řadu nově vypracovaných metodických postupů.

Práce je rozdělena na dvě části. V první části je podán kritický přehled hlavních teoretických směrů dosavadního studia socialisace. Na to navazují vlastní teoretické formulace. Poté následuje kapitola, věnovaná otázce metod výzkumu. Druhá část práce přináší tři vlastní empirické studie. První z nich je zaměřena k antecedencím a konsekvencím matčiny autoritativnosti vůči dětem ve stáří jednoho roku. Dotazníkový materiál se týká 150 případů. Druhá studie, jež je nejrozsáhlejší, je rozbořem socialisace v rodinách 267 žáků a žákyň osmých tříd základní devítileté školy. V této studii jsou zpracovány dotazníkové údaje, sociometrická data a posudky učitelů. Opět je hlavním tématem rodičovská autorita, jež je tentokrát zkoumána v souvislosti s rodičovskou láskou. Poslední studie, více klinicky pojatá, je rozbořem korelací mezi řadou aspektů rodičovských postojů na jedné straně a mnoha proměnnými na straně osobnosti pubescentních hochů, pacientů dětské psychiatrické ambulance. V této studii bylo využito

strukturovaného interviewu tří spolupracovníků:
psychologa (autora), sociální pracovníce a dětského
psychiatra.

Č Á S T P R V N Í

Kapitola I:

HLAVNÍ TEORETICKÉ SMĚRY STUDIA RODINNÉ SOCIALISACE

1. Účel a rozdělení kapitoly

Tato kapitola je literárním úvodem do problematiky rodinné socialisace. Nejde ovšem o vyčerpávající přehled existujících prací. Řada oblastí studia socialisace není brána v úvahu. Tak jsou např. vynechány všechny studie, jež sledují vliv socialisace v dětství na osobnost v dospělosti. Nejsou probírány studie zvířat. Jen malá pozornost je věnována pracím sociálně antropologickým. Uvedený přehled se soustředil na práce teoretického dosahu. Výsledky empirických výzkumů jsou uváděny hlavně z hlediska jejich přítomnosti pro tu^{to} onu teorii.

O některých výzkumech, jež se vztahují k naší otázce, bude pojednáno teprve v kapitole^o vlastním teoretickém východisku. (Jde zejména o práce, týkající se volby proměnných na straně dětské osobnosti.) O pracích, významných z hlediska metodologického či metodického, bude zmínka v kapitole III. Některé práce s výsledky dílčího významu budou citovány až při diskusi vlastních výsledků.

Napsání literárního přehledu o studiu socialisace je úkolem dosti nesnadným vzhledem^k velké rozmanitosti existujících přístupů. Jak již bylo řečeno v úvodu, stala se otázka socialisace předmětem zkoumání pro řadu vědních odvětví. Tato interdisciplinární povaha předmětu je patrně jedním z důvodů, proč existuje málo souhrnných

přehledů o výzkumu socialisace. Významným pramenem je kapitola o socialisaci od Childa (1954). Referuje zhruba o stu studií. Od Childova přehledu se však objevila nasmírná spousta prací. Částečný jejich souhrn podal Sewell (1963). Oba uvedené přehledy nssou stopy zaměření svých autorů. V Cháldově přehledu je patrný zájem o hypotézy odvozené z psychoanalytické teorie a o přístup sociální antropologie. Sewell preferuje práce se sociologickým zaměřením. Dobrým literárním pramenem o aplikacích teorie učení na problém socialisace jakož i o experimentálních výzkumech socialisace je práce Bandury a Walterse (1963). Ze starších přehledných prací je třeba uvést studie Orlanského (1949) a Radkeové (1946). Rovněž Hurlocková (1956) se pokusila o přehled prací, týkajících se vlivů rodiny. Clausen a Williamsová (1963) shrnuli práce o sociologických souvislostech dětského chování. Nejnovějšími přehledy jsou práce Calldwel-žové (1964) o účinných péče o kojence a Beckera (1964) o následcích různých druhů rodičovské discipliny.

Následující přehled teoreticky významnějších prací bude rozdělen do několika odstavců, jež budou pokud možno představovat hlavní směry bádání.

2. Psychoanalýsa.

Dílo Sigmunda Freuda (viz Freud 1925-1927) bylo v dosavadním vývoji vědeckého myšlení o socialisaci bezpochyby nejvlivnější. Freudův zájem o formativní vliv

zážitků dítěte ve vztahu k rodičům postavil otázku socialisace do popředí nejen pro psychoanalysu, nýbrž i pro jiné obory. Freudovy názory pronikly nejdříve do myšlení psychiatrů, od třicátých let ovlivnily i oblast vývojové psychologie a psychologie osobnosti. Psychoanalýsa silně zapůsobila na myšlení v sociální antropologii, *

§ vlivem Freuda se setkáme i u některých teoretiků sociálního učení a u významných sociologů (zejména u Parsonse).

Freudovy názory na rodinnou socialisaci zde nebudou probírány dopodrobna. Existují o nich dobré přehledy (např. Hall a Lindzey, 1954; Bronfenbrenner, 1960).

Z psychoanalytických teorií zapůsobily na badatele o socialisaci myšlenky o souvislostech mezi vývojem libida a tak zvanou formací charakteru. Zejména zdůrazňování významu raných traumat a fixace podnítilo řadu studií. Nejtrvalejší vliv však vykonala Freudova teorie identifikace s rodiči.

Všimněme si nejprve "formace charakteru" a fixace libida. Podle Freuda je pro vývoj osobnosti (a eventuelní vznik abnormalit) rozhodující průběh vývoje libida. V pregenitálním, autoerotickém období prochází libido třemi stadii, orálním, análním a falickým. Poté následuje období latence a s příchodem puberty alloerotické stadium genitální. Tento normální vývoj může být ze strany socialisujících činitelů ovlivněn tak, že dojde k fixaci libida na některém z nevyspělých stadií. Fixace může způsobit buď silná frustrace nebo nadměrná gratifikace instinktivních potřeb. Dojde-li k fixaci na stadiu orálním,

získává jedinec "orální charakter". V psychoanalytické literatuře se setkáme s podrobnými popisy charakterových rysů, jež příslušejí k jednotlivým typům fixace. Například "~~an~~ální charakter" spočívá v trojici rysů tvrdohlavosti, pořádnosti a lakotnosti. Freud chápe rysy osobnosti jako sublimaci pudových impulsů či jako vytváření obranné reakce "Já" vůči těmto impulsům.

Jaké výsledky přinesly četné studie, jež se pokoušely ověřit Freudovy názory na vliv raných zážitků? Sewell (1961, str. 350) shrnuje tyto práce slovy: "... empirické studie konsekvencí výchovy dětí věnovaly velkou pozornost takovým aspektům disciplíny malých dětí, jako je způsob výživy, odstavení, režim výživy, nácvik kontroly defekace a močení, avšak našly nepatrný nebo žádný vztah mezi těmito zkušenostmi a rysy dětské osobnosti či vzorci jeho přizpůsobení". K podobně skeptickému závěru dochází Orlansky (1949). Poněkud optimističtější je Child (1954). Tento autor je ostatně sám spoluautorem práce, inspirované psychoanalytickými teoriemi (Whiting, Child, 1953), jež bude popsána později. Child např. píše "... je nepochybné, že rozdílnosti v jednání vůči orálnímu chování dětí mají význam^{ný} bezprostřední vliv na orální chování dítěte", (str. 665). Avšak výsledky tohoto druhu nejsou oporou pro psychoanalytickou teorii o pozdních následcích. O tom Child uvádí: "Pokud jde o trvalejší a obecnější účinky orální socialisace, buď před nebo v době odstavení, není zatím možný žádný definitivní závěr ze systematických studií" (str. 665). Sewell (1961) o několik let později dochází k negativnímu závěru. V nejnověj-

ším rozsáhlém přehledu literatury dospívá Callweldová (1964) k těmto závěrům: "Je těžké prokázat jakýkoliv konsistentní vztah mezi orální gratifikací a dětskou či dospělou osobností" (str. 79). Rovněž nenalézá konsistentní vztah mezi způsobem nácviku vyměšování a osobností dítěte.

Studie, jejichž autoři se domnívají, že našly doklady pro korelace mezi specifickými ranými zážitky a pozdějšími rysy osobnosti, byly kritizovány jako metodicky neadekvátní (Swell, 1961). Uveďme si příklad současné studie, jež využívá modernějšího metodického přístupu. Hetherington a Breckillová (1963) se pokusili ověřit hypotézu o kovarianci rysů tvrdohlavosti, pořádnosti a šetrnosti a hypotézu o závislosti těchto rysů na době a způsobu nácviku kontroly vyměšování. Pracovali se skupinou 35 pětiletých dětí obojího pohlaví. Matky i otcové vyplnili dotazníky, v nichž popsali sami sebe s ohledem na uvedené rysy a sdělili, jakým způsobem u dětí pěstovali kontrolu vyměšování. Děti byly podrobeny deseti situačním testům, dovolujícím posouzení tří rysů. Výsledky přinesly "nevalnou podporu pro analyticky předpokládanou kovarianci" (str. 943). Data o raném nácviku kontroly vyměšování byla bez vztahu k uvedeným rysům u dětí. Ukázala se však výrazná podobnost mezi hochy a otci a dívkami a matkami, pokud jde o sledované rysy, což podle autorů podporuje hypotézu, že identifikace s rodiči je hlavní determinantou osobnostní struktury dítěte.

Sears, Maccobyová a Levine (1957) uvádějí korelaci 0,48 mezi přísností matek při nácviku kontroly vyměšování a pozdějším výskytem "emočních poruch". Dříve než je možno takovou korelaci interpretovati ve smyslu psychoanalytické teorie, je třeba si uvědomit, že matčino přísnost ve vztahu k vyměšování může být jedním aspektem obecnějšího postoje matky a že je to možná právě tento obecnější postoj, který vysvětluje nalezenou korelaci. Ve zmíněné práci byla nalezena řada korelací mezi matčino přísností ve vztahu k vyměšování a jinými charakteristikami matek, např. jejich sklonem k tělesnému trestání, nedostatkem vřelosti aj.

Chceme-li shrnouti výsledky výzkumu o vlivu specifických raných zážitků, popsanych Freudem, lze říci, asi toto: Specifické zážitky "orálního" či "análního" druhu patrně nemají velký význam pro vývoj dětské osobnosti. Výzkumy poukazují k tomu, že mateřské chování je organisováno v širších vzorcích a kontextech. Bude proto účelnější studovati spíše vliv těchto vzorců, než velmi specifické zážitky dítěte. (Souhrnná kritika Freudových názorů bude uvedena později.)

Obrátme nyní pozornost k Freudově pojetí identifikace. Freud hovoří o dvou formách identifikace. Anaklitická identifikace nastává, jestliže rodič (zpravidla matka), k němuž je dítě citově připoutáno, začíná odpírat dítěti uspokojení. Vznikající hrozba ztráty milovaného objektu motivuje dítě k tomu, aby "introjikovalo" chování a vlastnosti rodiče. Identifikace s agresorem (výraz A. Freudové)

nastává jen u hochů. Zde je introjekce rozřešením oidipovského komplexu. Chlapec, který miluje matku, se obává pomsty ze strany otce (obává se zejména kastrace). Identifikací s agresivním otcem se chlapec zbavuje strachu a zároveň náhražkově získává uspokojení svých přání vůči matce. Freud přikládal větší význam této formě identifikace pokud jde o hochy.

Dítě, podle Freuda, introjekuje trestající a odměňující vlastnosti rodičů a vytváří z nich své "Nadjá". "Nadjá" (svědomí) se vytváří podle nejzřejmějšího obrazu rodičů, kdy tito byli dítětem považováni za všemocné. Celý proces identifikace probíhá mimo vědomí. "Nadjá" nakonec přebírá úlohu vnější autority a zajišťuje konformitu jedince vůči společnosti. Freud se též domníval, že přísnost "Nadjá" u hochů je funkcí tvrdosti a krutosti otce. Při nedostatečné identifikaci se vytvoří jen slabé "Nadjá", což má za následek porušování norem společnosti.

Freudovy názory na identifikaci značně ovlivnily pozdější teoretické úvahy i empirické výzkumy, týkající se socialisace. Příslušné práce budou uvedeny v souvislosti s pojednáním o těch směrech bádání, k nimž se jednotliví autoři hlásí. Na tomto místě je možno říci, že nepřestávající teoretický zájem o pojem identifikace jakož i výsledky empirických výzkumů dokazují, že Freud svou teorií identifikace přinesl výkladový princip značného významu. Dnes už je patrné, že jeho názory na tento

problém neobstojí v úplnosti před kritikou současného bádání. Je možné, že pojem idenzifikace bude nakonec odložen a nahražen pojmy přesnějšími. Výklad podobnosti mezi osobnostní strukturou rodičů a jejich dětí však zřejmě zůstane jednou z otázek základních.

Psychoanalytický důraz na raná traumata byl též jedním z vlivů, jež vedly k rozsáhlým výzkumům účinků psychické deprivace v dětství. Tyto studie se dětýkají problematiky přítomné práce jen okrajově a nebudou proto podrobněji probírány. Přehledné práce o deprivaci v dětství napsali: Bowlby (1951), Casler (1961), Langmeide, Matějček (1963).

Chceme-li shrnout přínos psychoanalysy pro výzkum socialisace, je třeba na prvním místě opakovat, že první empirické výzkumy této otázky probíhaly pod vlivem Freudových názorů. Přeloženy do jiného jazyka, objevují se Freudovy myšlenky v pracích mnoha dalších autorů odlišného teoretického zaměření. I když však uznáváme historickou úlohu psychoanalysy, je třeba vidět, že v současné době přestává být tento myšlenkový směr zdrojem užitečné vědecké inspirace. Psychoanalysa užívá tak složitě metaforického pojmového aparátu, že je nesmírně obtížné odvodit z této teorie jednoznačné a ověřitelné předpovědi o faktech. Pokusí-li se o to některý autor a jsou-li jeho výsledky negativní, přesvědčený zastánce teorie bude mít námitky proti provedené dedukci. Psychoanalytik sám pak se většinou spokojuje s kasuistickou evidencí, která je z moderního metodologického hlediska zcela neadekvátním

zdrojem dat pro ověřování teorie. Další nevýhodou psychoanalýzy jako teorie pro studium socialisace je její důraz na intrapsychické procesy. Freud sice bere v úvahu interakci dítěte s prostředím, zajímá se však více o vnitřní interakce mezi "Ono", "Já" a "Nad já". Dalším rysem Freudova systému je jednostranný důraz na rané zkušenosti dítěte. Základní struktura osobnosti je pro Freuda v podstatě hotová v prvních letech života. Toto hledisko ovlivnilo mnoho dalších badatelů a vedlo k opomíjení pozdějších stadií socialisace. Neopsychoanalytické směry tyto Freudovy názory korigují (např. Horneyová, 1939, Sullivan, 1953). Z novějších kritiků jde Stevenson (1962) tak daleko, že popírá rozšířený názor o větší plastičnosti dětské osobnosti ve srovnání s osobností dospělého a dokládá svůj názor na řadě výzkumů. Stěžejí obстоjí psychoanalytické pojetí motivace, označované kritiky jako "hydraulické": pudová motivační energie (u Freuda nazývaná libido) se musí tak či onak uplatnit a hlavním cílem psychoanalýzy je sledování proměn, k nimž v tomto procesu dochází. Současné teorie motivace kladou mnohem větší důraz na získané potřeby.

3. Sociální antropologie.

V chronologickém pořadí představuje sociální (kulturní) antropologie druhý nejvlivnější směr bádání o problému socialisace. Pojem sociální či kulturní antropologie je běžný v anglosaské literatuře. U nás spíše hovoříme o etnologii. Přidržíme se však v tomto odstavci

názvu sociální antropologie, neboť tak nazývá^{jí} svůj obor badatelé, kteří byli v oblasti výzkumu socialisace nejproduktivnější.

Kroeber (1953) se domnívá, že největším přínosem kulturní antropologie byl sám pojem kultury. Tento pojem není totožný s běžným pojmem kultury, jak se ho užívá u nás. Uveďme si proto pro zpřesnění následujícího pojednání některé definice pojmu kultury. Tato terminologická odbočka je potřebná, neboť pojmu kultury se mnohdy užívá pro definování pojmu socialisace, kterou někteří autoři chápou jako přenos kultury z generace starší na generaci mladší.

Kroeber a Kluckhohn (citováno podle Kluckhohna, 1954, str. 923) definují kulturu takto: "Kultura spočívá v explicitních a implicitních vzorcích chování a pro chování, jež jsou získávány a předávány pomocí symbolů a tvoří distinktivní výkony lidských skupin. Jádro kultury spočívá v tradičních (tj. historicky odvozených a vybraných) myšlenkách a k nim se připínajících hodnotách; kulturní systémy mohou být na jedné straně považovány za výsledky činností, na druhé straně za podmiňující elementy další činnosti". White (1963, str. 109) uvádí následující definici kultury: "... třída věcí a událostí, jež jsou závislé na symbolice, pokud se o nich uvažuje v extrasomatickém kontextu".

Moore a Lewis (1963, str. 118) definují za pomoci symbolické logiky kulturu takto:

,kultura = \hat{y} (x se učí y od z a $x \neq y$)' def.

Definice se čte: třída hodnot proměnné y , kdy x se učí y od z a x není totožní se z . Tato jednoduchá definice vystihuje podstatu obšírnějších definic: pojímá kulturu jako soubor všeho, čemu se lidé učí jeden od druhého.

Sociální antropologové objevili při svých výzkumech v technologicky nevyspělých společnostech obrovskou variabilitu typického chování členů různých kultur. To vedlo k posílení názoru, že lidské chování je převážně naučené. Zároveň byla popsána rozmanitost výchovných praktik a podmínek v různých kulturách (viz Kroeber 1953, Meadová 1954). Do značné míry pod vlivem Freuda vznikla pak snaha hledat souvislosti mezi typickou osobností určité kultury a výchovnými praktikami v této kultuře. Důraz byl ve shodě s psychoanalytickým pojetím kladen na ranou socialisaci.

Antropologická srovnání upozornila na řadu kulturně podmíněných proměnných socialisačního procesu. Například Benedictová (1938) upozornila, že jednotlivé kultury se značně liší pokud jde o kontinuitu či diskontinuitu v časovém sledu očekávaného chování dítěte. Benedictová považuje proměnnou kontinuity za vlivnou antecedenci vývoje osobnosti. Domnívá se, že socialisace navozuje v dětech psychické konflikty v té míře, na kolik je diskontinuitní. Tyto názory Benedictové se přímo dotýkají problému antecedencí psychických poruch, pokud jsme ochotni považovat míru diskontinuity socialisace za proměnnou, jež má význam i uvnitř jedné společnosti.

Sociální antropologové se většinou zajímali o vliv socialisace na dospělou osobnost. Operovali s pojmy jako "národní charakter", "modální osobnost" apod. Někteří z těchto badatelů obrátili svou pozornost i ke kulturám technologicky vyspělým. (Viz Meadová, Wolfensteinová, 1955) Metodologicky se sociální antropologové většinou opírají o intuitivní zpracování materiálu o "typických" projevech. Užívá se záznamů (někdy filmových) ze strany zúčastněného pozorovatele. Většinou chybí snaha získat reprezentativní data či nezávislé údaje pro srovnávací účely.

Metodologicky náročnějším způsobem postupovali Whiting a Child (1953). Shromáždili etnografická data o socialisaci v 78 primitivních společnostech. Na základě tohoto materiálu ověřovali freudovské hypotézy, týkající se fixace, projekce a vývoje pocitů viny. Hypotézy byly vyjádřeny v jazyce teorie učení. Závislou proměnnou byly magické názory a praktiky, týkající se příčin a léčení nemocí. Autoři došli k řadě statistických závislostí, jež poukazují na vztah mezi přísností socialisace určitého systému chování (např. orálního) a úzkostí dospělých osob ve vztahu k tomuto systému chování. Řada hypotéz však nedošla ověření, např. socialisace vyměšovacích funkcí nevykazovala předpokládané korelace. Whiting a Child též rozlišovali kultury, kde se užívá trestů, vzbuzujících nejistotu o lásku rodičů - od kultur s tresty neorientovanými k lásce (tělesnými). Tresty prvního typu korelují se sklonem k vině.

Whiting (1954) vidí hlavní přínos srovnávacích prací etnologických ve dvou přednostech: 1. výsledky se vztahují k lidskému chování obecně, nejsou vázány na jednu kulturu. 2. U mnoha socializačních proměnných je možno značně zvýšit variační rozpětí.

Hodnotíme-li přínos sociální antropologie ke studiu socialisace, je třeba si uvědomit, že pro tuto vědní oblast se stal problém socialisace do značné míry centrálním. Etnologové objevili obrovskou variabilitu lidského chování napříč kulturami a to je vedlo k otázce, jakým způsobem si lidé tak odlišné vzorce chování osvojují, tedy k otázce socialisace. Sociální antropologie tak přispěla k pochopení rozhodujícího významu socialisace pro vývoj osobnosti. Byla objevena řada proměnných, jež mohou být užitečné i v rámci studia jedné společnosti. Ve srovnání s psychoanalysou klade sociální antropologie důraz na naučené chování, ne na pudové jednání. Sociální antropologové sledují socialisaci dětí v rámci širokého kontextu zkoumané společnosti, všímají si struktury společnosti a sociálních rolí.

Klade-li si však srovnávací etnologie za cíl poznání obecných zákonitostí, platných pro všechny kultury (jak to postuluje Whiting), potom popírá své vlastní východisko. Jestliže nalezneme při mezikulturním výzkumu korelace mezi určitým typem socialisace a nějakým rysem "modální" osobnosti, znamená to, že taková korelace platí *mutatis mutandis* i uvnitř jednotlivých kultur? Těžko lze něco takového bez ověření předpokládat, uvážíme-li obrovské

rozdíly sociální struktury mezi jednotlivými společnostmi. Je docela dobře možné, že určitá forma socialisace, dejme tomu agresivního chování, má různé následky v různých kulturách. Navíc se při srovnávacích studiích předpokládá ekvivalence proměnných, jež jsou vytříženy z odlišných kulturních kontextů. Velkou slabinou je metodologický přístup antropologů, při kterém jsou shromažďovaná data i jejich analýza značně ovlivněny subjektivitou badatele.

4. Teorie sociálního učení.

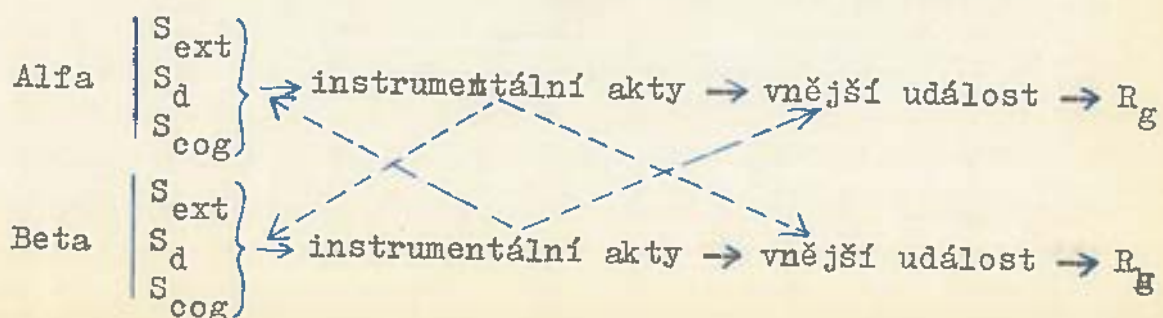
Studium socialisace je zkoumání procesů, během nichž se dítě v interakci se socialisujícími činiteli učí jednat (cítit, myslet atd.) určitým způsobem. Jde-li při socialisaci o učení, je pochopitelná snaha badatelů použít poznatků z teorie učení. Pokusy o aplikaci teorie učení při výzkumech socialisace se objevují v odborné literatuře poměrně pozdě, výrazněji vlastně až po roce 1950, přestože již Pavlov považoval veškerou výchovu za vytvoření podmíněných reflexů. Zájem o aplikaci teorie učení přišel poměrně pozdě z několika příčin. Vývojová psychologie se ve dvacátých a třicátých letech orientovala spíše deskriptivně a ne na obecnou psychologii. Potom opět do vývojové psychologie, psychopatologie dítěte i do kulturní antropologie zasáhl vliv psychoanalýsy. Další okolností bylo i to, že teorie učení v třicátých letech nezahrnovala sociální učení. Všimneme si v následujících stránkách jen těch

teoretiků učení, jejichž názory byly aplikovány při výzkumech socialisace. Z toho plyne, že nebudou uváděna jména mnoha významných badatelů o učení u lidí či u zvířat.

Je pochopitelné, že nejspíše docházelo k aplikacím názorů těch teoretiků, kteří se zabývali problematikou učení sociálního. To byli například Miller a Dollard (1941). Tito autoři vycházejí z Hullova pojetí, dle kterého ke zpevnění reakce na podnět dochází redukcí pudu (drive). (Viz Hull, 1943.) Jejich pokus aplikovat Hullovu teorii na složité sociální chování si vynutil jistou liberalisaci exaktního a k matematickému vyjádření směřujícího systému Hulla. Miller a Dollard vycházejí ze čtveřice pojmů: pud, klíč (cue), odpověď, odměna. Aby se organismus učil, musí něco chtít, něco postřehnout, vykonat něco a získat něco. Důležitou vlastností odpovědí je to, že odpovědi mohou získat stimulační hodnotu a to jak pudovou, tak hodnotu klíče. V sociálním učení se velmi často uplatňují tzv. získané pudy. Miller a Dollard podali teorii nápodoby z hlediska zmíněného systému teorie učení. Rozlišují "stejně chování", "přiřazeně závislé chování" a "kopírování". K přiřazeně závislému chování může dojít, jestliže méně obratná osoba je v interakci s vůdcem, který je orientován k odpovědím, jež vedou k redukci pudu. Dochází k tomu, že méně obratná osoba je odměňována, když se chová stejně jako vůdce. Napodobující se pak řídí podle odpovědí vůdce, jež jsou pro něj klíči, aniž by napodoboval vědomě. Pro kopírování je charakteristické to, že

napodobitel reaguje na rozdíly a podobnosti mezi svým chováním a chováním modelu. Kópírující je motivován chovat se stejně jako model. Millerovo a Dollardovo pojetí nápodoby bylo kritizováno (Bandura, Walters 1963) jako nedostatečné, neboť neposkytuje výklad pro učení na základě pouhého pozorování modelu. Dollard a Miller se také ^{ku}psali o převedení psychoanalytické teorie neuros a psychoterapie do jazyka své teorie učení (Miller, Dollard, 1950). Rovněž tato práce měla značný vliv na uvažování při výzkumech socialisace.

Vlivným badatelem z okruhu těch, kteří aplikovali teorii učení na problém sociálního učení je R. Sears. V často citované teoretické práci (Sears 1951) ukázal, že většina psychologů myslí monadicky, tj. volí si jako předmět studia chování jedné osoby. Psychologové uznávají vnější vlivy na jedince a vliv jedince na prostředí, avšak hledané obecné zákonitosti se vždy vztahují k jedinci. Sears tvrdí, že má-li se osobnost a sociální chování ~~ds~~ dr jedné teorie pojmut, je třeba rozšířit základní monadickou jednotku chování na jednotku dyadickou. Dyadickou jednotku je v jeho pojetí kombinace akcí dvou osob. Dyadické pojetí interakce je nutné k pojmovému zvládnutí vztahů mezi lidmi, např. vztahu mezi matkou a dítětem. Sears uvádí následující diagram dyadické sekvence:

V tomto diagramu jsou alfa a beta osoby, S_{ext} vnější stimuly, S_d motivace, S_{cog} kognitivní struktury, R_g cílové odpovědi. Dyadická situace, vyznačená v diagramu, vzniká, jestliže akce osoby beta jsou vnějším událostmi pro osobu alfa a vice versa. Chování každé z obou osob je podstatné k tomu, aby druhá osoba mohla úspěšně dokončit svou cílově zaměřenou sekvenci aktů. Např. milující matka je uspokojena výrazem spokojenosti milovaného dítěte a dítě je uspokojeno výrazem lásky, poskytovaným matkou. Chování obou osob se stává vzájemně závislým vlivem anticipačních cílových odpovědí, tj. tím, že osoby v dyadickém vztahu jedna od druhé očekávají určité akce.

Z uvedeného pojetí pro Searse vyplývají důležité závěry pro studium vývoje osobnosti. Osobnost je zčásti výsledkem celoživotní dyadické akce, jež změnila potencialitu jedince k další akci. Jako příklad uvádí Sears matčino trestání dítěte za agresivitu. Toto trestání je ovlivňováno mírou agresivity dítěte vůči matce. To staví badatele před nesnadný problém. Sears uvažuje (str.482) : "bylo by nejlepší, kdyby dítě neovlivňovalo matčino chování a kdybychom potom mohli něco říci o účinku přísnosti trestů na další chování dítěte. Jedním řešením tohoto problému se zdá být pečlivé měření přínosu dítěte do dyadického vztahu a parcialisace tohoto vlivu při srovnávání matčina antecedentního chování s následným chováním dítěte."

Sears (1957) se též pokusil o vysvětlení procesu identifikace. Chápe láskyplnou interakci mezi dospělou

osobou a dítětem jako nutnou podmínku identifikace. Touto interakcí se dítě naučí přát si matčinu přítomnost a již v prvním roce získává "puď závislosti". Matka však nemůže být stále přítomna či stále odměňující. Následná frustrace závislosti vede k tomu, že dítě samo provádí matčino chování a tím dosahuje uspokojení. Být jako matka nebo jako otec je nyní dítěti cílovou reakcí. Navíc může vést napodobení rodičů k přímé odměně z jejich strany.

Podobnou redefinici pojmu identifikace v termínech teorie učení podal též Kagan (1958).

Sears, Maccobyová a Levine (1957) jsou autory rozsáhlé studie o korelacích mezi chováním matek a pětiletých dětí. Autoři se mimo jiné zajímali o antecedence rozvoje svědomí u dětí. Jejich data podporují teorii o závislosti rozvoje svědomí na míře identifikace. Ukázalo se, že nejvíce dětí s vyspělým morálním cítěním mají matky, které jsou zároveň vřelé a užívají jako disciplinárního prostředku odnětí lásky (nemluví s dítětem, zamřačí se na ně apod.). Děti těchto matek jsou podle autorů nejspíše motivovány napodobovat matku a její měřítko ve smyslu Searsovy teorie identifikace. Výsledky jsou ve shodě s nálezy Whitinga a Childa (1953). Stojí za povšimnutí, že v práci Searse a spolupracovníků chybí systematická interpretace dat z hlediska dyadické teorie prvního autora. Je zřejmě snazší teorie tohoto druhu postulovat než je aplikovat výzkumně!

Zatím uvedení badatelé stáli na stanovisku Hullově, který považuje Pavlovo klasické podmiňování za speciál-

ní případ zpevnování redukcí puďu (viz Hull 1943). V protikladu k tomuto monistickému pojetí postuloval Mowrer dvoufaktorovou teorii učení. Svými názory, jež rád aplikoval na oblast vývoje osobnosti, Mowrer značně ovlivnil některé výzkumy socialisace. Jeho názory se v průběhu doby dosti měnily, jejich historii a výklad podal v knize z roku 1960 (Mowrer 1960 a). V původní versi své teorie hovoří o "učení dle znaků" (sign Learning) a "učení řešením" (solution learning). Učení dle znaků, čili podmiňování, jež objevil Pavlov, se týká autonomního nervového systému a viscerálních a vaskulárních tkání. Vede k tomu, že původně neutrální podněty vyvolávají v organismu strachy, averse, apetence a jiné sekundární puďy. Učení řešením, objevené Thorndikem a rozpracované Hullem, se týká centrálního nervového systému a kosterního svalstva. Při tomto typu učení se organismus snaží nalézt cesty k redukcí puďu či k vyhnutí se puďu, ať už jde o puďy organicky dané či získané. Spojení obou principů umožňuje, aby organismus mohl prostředí modifikovat i být prostředím modifikován. Mowrer dokazoval, že úhybné chování (avoidance behavior) zpevňuje jak podmiňování, tak učení řešením. Organismus se klasickým podmiňováním naučí bát se určitých podnětů. Strach pak vede k hledání řešení, jež by strach redukovalo a redukce strachu zpevňuje úspěšná řešení.

V poslední versi své teorie (1960 a) dochází Mowrer k závěru, že veškeré učení je podmiňováním. Dvoufaktorovost své teorie podržuje v tom, že postuluje dva fundamentálně odlišné typy zpevnění: inkrementální (trest) a dekremen-

lní (odměnu). Trest je trojího druhu: způsobení bolesti (primární zpevnění), navození strachu, odnětí signálu bezpečí. Rovněž odměna je trojí: redukce puudu, odnětí signálu nebezpečí, signál bezpečí. Trest orientuje organismus pryč od podnětu, odměna směrem k podnětu. Vzhledem k tomu, že podněty, k nimž se zpevnění váže, mohou být buď vnější nebo vnitřní, lze dle Mowrera rozlišovat dvanáct typů zpevnění.

Mowrer (1950) též podal často citovanou teorii identifikace. Rozlišuje dva druhy identifikace: vývojovou a defenzivní. Při vývojové identifikaci je dítě motivováno strachem ze ztráty lásky, jde tedy vlastně o Freudovu anaklitickou identifikaci. Při defenzivní identifikaci je motivem strach z trestu (jde tedy o identifikaci s agresorem). Mowrer sám zdůrazňoval spíše význam identifikace vývojové a o ní též nejvíce hovoří autoři, kteří z Mowrera vycházejí. Tím, že rodiče dítěti poskytují odměny, charakteristiky rodičovského chování jsou stále spojovány s kladným zpevněním a nabývají hodnoty sekundární odměny. Na podkladě generalisace získávají sekundární hodnotu odměny i vlastní reakce dítěte v té míře, nakolik jsou podobné reakcím rodičů. Dítě si pak může samo navozovat kladná zpevnění, když reprodukuje chování rodičů.

Mowrerovy teoretické názory, zejména jeho výklad "vývojové identifikace" ovlivnily řadu výzkumů socializačního procesu. Jejich výsledky (např. Payne, Mussen 1956; Mussen, Distler 1960) by svědčily pro Mowrerovu teorii

vývojové identifikace: chlapci se více identifikují s otcem, je-li otec vřelý a laskavý. V poslední práci však Mussen a Ruthefordová (1963) nalézají určité doklady i pro defenzivní identifikaci (u hochů, u dívek ne).

Mowrer je autor dobře obeznámený s výsledky laboratorních výzkumů učení, k nimž sám přispěl, teoreticky velmi tvořivý. Svým zájmem o sociální učení a o vývoj osobnosti se stal přitažlivým pro ty badatele o socialisaci, kteří hledají srozumitelnou oporu v teorii učení. Jeho dílo však představuje řadu zvrátů a kontradikcí, jejichž rozbor spadá mimo rámec této práce. Mowrer má zálibu v teoretických dichotomiích, jež jsou na první pohled neudržitelné (např. jeho původní omezení klasického podmiňování na autonomní nervový systém).

V širším rámci teorie učení se pohybuje Whitingova (1960) teorie identifikace. Centrálním pojmem je zde závist postavení (status envy). Dítě se na podkladě kognitivního učení (Whiting se opírá o Tolmana) orientuje o tom, kdo v rodině má největší přístup ke zdrojům, závidí mu jeho postavení a identifikuje se s ním proto. Dokud rodiče dítěti vše poskytují, nemá dítě důvodu závidět něčí postavení. K identifikaci s rodiči dochází, až když rodiče dítěti zadržují přístup ke zdrojům. Jestliže zprostředkovatel zdrojů tyto poskytuje třetímu členu rodiny, např. sourozenci, dítě závidí postavení sourozence a identifikuje se s ním. Dítě, jež se identifikuje s rodiči, přejímá jejich disciplinární role, aplikuje je vůči druhým dětem a

na základě generalisace též vůči sobě. Whitingově teorii chybí přesné definice užívaných pojmů a lze z ní odvodit kontradiktorní predikce. Je například problematické, čí postavení je záviděníhodnější, zda toho, kdo je zprostředkovatelem zdánjů, či toho, kdo je jejich hlavním konsumentem.

U nás je dobře známo jak velký význam připisoval Pavlov řeči. Jeho pojetí druhé signální soustavy podnítilo též jeho žáky a následovníky k řadě výzkumů. Mnohé z těchto výzkumů se týkají dětí a mají značný význam pro studium socialisace. Je třeba se zmínit o pracích, jež shrnul Ivanov-Smolenskij (1963). Neobyčejně cenné jsou též práce, které prováděl Lurija buď sám nebo se spolupracovníky (viz Lurija 1956-1958; Lurija, Judovič 1956). Zvláště zajímavý je Lurijův pokus s opožděnými dvojčaty, z nichž jedno získalo verbální výcvik a značně se změnilo v celkovém chování. Bylo by možno uvést řadu dalších sovětských prací o funkci druho-signálního systému u dětí. Bohužel byly sovětské práce donedávna velmi málo známy v zemích, kde se prováděly výzkumy socialisace. Některé z těchto západních výzkumů jakoby zapomínaly, že dítě se učí z velké části prostřednictvím řeči.

V rámci Hullova systému rozpracoval teorii symbolických procesů zejména Osgood (Osgood 1953; Osgood, Suci, Tannenbaum 1957). Rovněž Mowrer napsal knihu o učení a symbolických procesech (Mowrer 1960 b). Rozbor těchto prací je mimo rámec našeho přehledu. Budiž jen podotknuto, že

zmínění autoři přispěli k tomu, že v nejnovějších aplikacích teorie učení na problém socialisace se věnuje větší pozornost úloze řeči.

Jako příklad takového přístupu je možno uvést práce Ungerovy (1962, 1963) o vzniku citů viny. Tento autor se mimo jiné opírá o práce Lurijovy. Unger chápe "vinu" jako mediační proces (termín Osgoodův) o dvou stadiích. Prvním stadiem je verbální evaluační odpověď (např. "to jsem neměl dělat"). Ve druhém stadiu spouští taková verbální odpověď autonomně - viscerální reakci strachu nebo úzkosti. Unger zkoumá socialisační podmínky vzniku viny. Mezi tyto podmínky patří trvalý kontext rodičovské láskyplné péče, jež je periodicky přerušována, což u dítěte vytváří potenciál pro závislou úzkost. Prototypem zácvičné epizody pro vznik viny jsou negativní odpovědi rodičů, zahrnující verbální zhodnocení příslušného chování dítěte ("To bylo ošklivé, co jsi udělal!"). Tyto reakce rodičů vyvolávají ^{úzkost} ~~úzkost~~ dítěte a zároveň nápodobu rodičovského hodnocení ("Udělal jsem něco ošklivého!"). Tak dochází ke spojení mezi vlastním negativním hodnocením a úzkostí. Při opakování zácvičných epizod nakonec dítě i v nepřítomnosti rodičů samo reaguje hodnotící odpovědí a úzkostí na podněty spojené s přestupkem. Unger koreloval projektivní skóre "viny" u 315 jedenáctiletých dětí s dotazníkovými údaji dětí o disciplině rodičů. Rozlišuje disciplinu nepřímou (verbální) a disciplinu přímou, kromě toho sledoval míru láskyplné péče. Nejvíce viny jevíly děti z těch láskyplných rodičů, kteří zároveň užívali

nepřímých disciplinárních metod. Jde tedy o podobný výsledek jako u Whitinga a Childa a Searse a spolupracovníků.

Bandura a Walters (1963) se pokusili o teoretický výklad a syntézu těch poznatků z oblasti socialisace, které byly nashromážděny z hlediska teorie učení v knize "Sociální učení a vývoj osobnosti". Opírají se zejména o práce z poslední doby, mimo jiné o dlouhou řadu vlastních výzkumů, jež prováděli ještě s dalšími spolupracovnicíky. Tito dva autoři kritisují dřívější aplikace teorie učení na problém socialisace jako nepřiměřené ze dvou důvodů: 1. Aplikace se opíraly o omezený počet principů, jež byly vypracovány v laboratorních pokusech se zvířaty nebo na lidech v situacích s jednou osobou. 2. Dřívější pokusy o aplikaci teorie učení pro výklad vývoje osobnosti spočívaly do značné míry v neodůvodněném přijetí psychoanalytických teorií a pouhém jejich překladu do jazyka teorie učení. Bandura a Walters postulují jednotnou teorii socialisace a vývoje osobnosti, postavenou výhradně na principech teorie učení.

Bandura a Walters věnují rozsáhlou pozornost úloze nápodoby. Opírají se zejména o experimentální práce Bandury a jeho spolupracovníků (viz seznam literatury). Rozlišují trojí účinek vystavení modelu: 1. Modelující účinek, jenž zahrnuje na straně napodobitele chování, jež dříve nebylo v jeho repertoáru. 2. Inhibiční nebo desinhibiční účinek na chování, jež bylo v dosavadním repertoáru

pozorovatele. 3. Vyvolávající účinek, kdy pozorování modelu je klíčem, jenž spouští u pozorovatele chování podobné jako u vzoru. Všechny tři formy účinku vystavení modelu byly prokázány experimentálně (u dětí). Je třeba dodat, že při těchto experimentech děti nejsou výslovně žádány, aby napodobovaly.

Autoři zdůrazňují experimentální práce, jež prokázaly existenci tak zvaného učení pozorováním (observational learning). Po pozorování modelu je subjekt (např. dítě) schopen reprodukovat téměř celé chování modelu, ačkoliv během demonstračního období nemohl projevit žádné vnější chování a nemohl tudíž za ně získat zpevnění. Děti se mohou pouhým pozorováním učit celým vzorcům chování - proces nápodoby není rozdroben na části, jež by musely být postupně zpevňovány, jak se v dřívějších pracích usuzovalo. Je třeba rozlišovat mezi akvisicí imitativních odpovědí a jejich prováděním. Pozorování modelu vede k akvisici na základě styčnosti sensorických jevů. Zda dítě bude chování modelu provádět, to záleží převážně na tom, jaké následky mělo pro model jeho chování. Děti v experimentech napodobovaly chování agresivního modelu, který byl za svou agresi odměněn, nenapodobovaly však model, který byl za agresi trestán. Autoři odmítají pojetí identifikace s agresorem. K nápodobě agresivního modelu není zapotřebí, aby dítě mělo z agresivního modelu strach. Experimenty ukazují, že stačí, aby dítě pozorovalo úspěchy modelu. Potom dítě napodobuje agresi, třebaže se mu vzor

nelíbí. Jiné experimenty ukázaly, že dítě může napodobovat elementy chování dvou současně přítomných modelů. Výsledkem je pak chování, které není totožné ani s jedním ze vzorů. K tomu dochází dle autorů též při rodinné socialisaci: dítě napodobuje oba rodiče, takže výsledkem jsou nové vzorce chování.

Bandura, Rossová a Rossová (1963) provedli velmi zajímavý pokus, představující prototyp nukleární rodiny. V podmínce A jedna dospělá osoba měla kontrolu zdrojů (hraček), druhá osoba byla příjemcem výhod, dítě bylo ignorováno. V podmínce B jedna dospělá osoba kontrolovala zdroje a jejich příjemcem bylo dítě. Potom se zjišťovalo, či chování dítě napodobuje. Děti jasně napodobovaly toho, kdo měl moc v ruce - ne tu dospělou osobu, která soutěžila s dítětem o příjem výhod. Docházelo k nápodobě dospělé osoby opačného pohlaví než bylo dítě. Výsledky svědčí podle autorů proti Whitingově teorii identifikace a pro "mocenskou" teorii identifikace.

Bandura a Walters věnují též pozornost zpevnovacím schématům (reinforcement schedules). Upozorňují na význam intermitentního zpevnování v sociálním učení. Některé deviace chování jsou podle nich vysvětlitelné právě tím, že příslušné chování (např. asociální) je intermitentně zpevnováno.

Bandura a Walters zkoumali též podmínky vzniku sebekontroly u dětí. Rozlišují "odolnost vůči pokušení" a "reakce viny na přestupek". Tyto dvě formy chování mají

odlišný vznik. Odolnost vůči pokušení vzniká především následkem klasického podmiňování emočních reakcí (je-li dítě trestáno na počátku sekvence nežádoucích reakcí). Reakce viny se vytvářejí instrumentálním podmiňováním. Jsou zpevňovány tím, že rodiče odměňují dítě za projevy pokání. Autoři pesimisticky konstatují, že rodiče při ukázněvání dětí většinou trestají až za určitou dobu po přestupku a nečiní konec trestu závislým na autopunitivních odpovědích dítěte. Za těchto okolností tresty nemají za následek ani inhibice nežádoucího chování, ani reakce viny, nýbrž vyhýbání se rodičům.

Dílo Bandury a Walterse představuje významný pokus o syntézu experimentálních i naturalistických studií, týkajících se socialisace, v rámci teorie učení. Za zvláště podnětné je třeba považovat experimenty, týkající se nápodoby, jež byly prováděny současně s dvěma či třemi osobami. Svým pojetím učení na základě pozorování autoři značně rozšířili aplikační možnosti teorie učení v oblasti socialisace. Základní problémy, inherentní v jejich přístupu, budou rozebrány v následujícím souhrnném zhodnocení přínosu teorie učení k výzkumu socialisace. Na tomto místě je však třeba si položit otázku, nakolik lze laboratorní experimenty s nápodobou považovati za reprezentativní pro naturální socialisaci v rodině. Skutečnou slabinou přístupu Walterse a Bandury je nedostatečné přihlížení k významu řeči pro socialisaci. Je škoda, že tito autoři patrně málo znají sovětské práce, týkající se funkce drhého signální soustavy.

Pokusy o aplikaci teorie učení na studium socialisace jsou příkladem využití laboratorně získaných poznatků pro výklad složitých jevů mimo laboratoř. Taková aplikace je jistě konečným cílem teorie učení. Jaké problémy jsou však s tímto druhem výkladu spojeny?

Na tomto místě je užitečné připomenout si Tolmanovo (1932) rozlišení molekulárního a molárního přístupu k chování. S výjimkou právě Tolmana pracuje většina teorií učení s molekulárními jednotkami jako je podnět, reflex, klíč apod. Celistvost aktů chování, z níž vychází Tolman (ovlivněný útvarovou psychologíí) je ve většině teorií učení vysvětlována dodatečnými principy - základní postuláty teorie se obvykle týkají molekulárních jednotek. Molekulárně pojaté jednotky je možno operativně definovat pro laboratorní situaci. Jestliže však badatel pro ně hledá analogie v složitém sociálním chování, vstupuje do jeho postupu obvykle značná libovůle. To vidíme ve starších pracích, například u Millera a Dollarda, u kterých tentýž prvek chování může mít jednu hodnotu puďu, jindy klíče, jindy odměny atd. Tento problém se však v nezměněné míře objevuje i u prací nejnovějších. Bandura a Walters (1963) např. hovoří o tom, že z hlediska teorie učení má na dítě zcela odlišný účinek presentace negativního zpevnění než odnětí kladného zpevnění. Sami však zjišťují, že v celkovém kontextu rodičovského chování je nesnadné tyto dva aspekty rozlišovati. Jestliže rodiče s dítětem nemluví, je to trest nebo odnětí odměny?

Viděli jsme, že mnohé aplikace teorie učení na sociální chování byly přetlumočením psychoanalytických postulátů do jazyka teorie učení. To patrně vyplývá z neschopnosti molekulárního přístupu přinést vlastní výklad jevů svou povahou molárních: proto se sahá po molární teorii psychoanalytické.

Tato kritika se ovšem netýká nejnovějších prací. Bandura a Walters například opírají svůj výklad o zmíněné už učení na základě pozorování. Tento způsob učení je pro ně vlastně molárním jevem, který dále neanalyzují. Teorie učení teprve nyní, a to ještě v míře omezené, objevuje složitost a účinnost kognitivní činnosti člověka. Jak jsou složité kognitivní procesy významné pro socialisaci, to dokazuje například práce Aronfreeda, Cuticka a Fagena (1963). Experimentální výsledky těchto autorů ukázaly, že k sebekritickým reakcím dochází u dětí významně častěji v situacích s jasnou kognitivní strukturou, tj. má-li dítě k dispozici explicitní měřítko pro hodnocení vlastního chování.

Zkoumání socialisace z hlediska teorie učení a psychoanalytické přístupy se v minulosti vyznačovaly jedním společným rysem. Byla zde snaha o nalezení obecných zákonitostí, jež by byly platné bez ohledu na kulturní kontext a charakteristiky sociální struktury. Problém vzniku "Nadjá" či "sebekontroly" se studoval bez přihlížení k hodnotám dané kultury, bez zřetele ke složení rodiny, vzdělání rodičů, atd. Je otázkou, zda lze vůbec najít zákonitosti

socialisace, jež by měly universální platnost, uvážíme-li obrovskou variabilitu kultur a sociálně strukturních jevů.

Při čtení prací o socialisaci, jež se opírají o teorii učení, se nelze ubrániti myšlence, že autorům chybí teoretický princip, dovolující vysvětlení integrativních aspektů sociálního chování a lidské osobnosti. Autoři studují, jakým způsobem dochází k zpevnění, vyhasínání, spontánnímu zvratu atd. u dílčích reakcí. Nevysvětlují však vznik celostních aspektů sociálního chování v rámci rolí. Osobnost není konglomerátem nesourodých návyků. Je třeba se ptát proč. Studium symbolických procesů (druhé signální soustavy) je jednou ze slibných cest k takovému výkladu a mohlo by v budoucnosti umožniti syntézu mezi teoriemi učení a více molárními přístupy k sociálnímu chování, jež přihlížejí k širšímu sociálnímu kontextu.

5. Studium rodičovských postojů.

Výzkumy rodičovských postojů jsou svou povahou interdisciplinární, často eklektické po stránce teoretické. V historii jejich vzniku měla význačnou úlohu pedopsychiatrie. Západní pedopsychiatrii hledali pod vlivem Freuda dynamický výklad pro psychické poruchy dítěte. Jejich přímý kontakt s dítětem a jeho rodiči jim však musel ukázat vykonstruovanost Freudova pojetí, jež bylo vypracováno na základě vzpomínek dospělých pacientů na dětství.

Pedopsychiatrické zkušenosti vedly k poznání, že pro vývoj dětské osobnosti a pro vznik poruch osobnosti nejsou rozhodující jednorázová traumata, nýbrž spíše trvalé charakteristiky rodičovského chování. To vedlo ke koncepci "rodičovského postoje" jako centrálního etiologického činitele v psychopatologii dítěte. Pojem postoje se ostatně nabízel z strany sociální psychologie (viz Allport 1954). K rozšíření pojmu postoje přispěla kvalita dynamičnosti, již zahrnuje, ale i to, že tento pojem se nestal majetkem žádné teoretické školy. Allport (1954, str. 45, dle práce z roku 1935) definuje postoj jako "mentální a neurální stav pohotovosti, organisovaný na základě zkušenosti a vykonávající usměrňující či dynamicky vliv na jedincovy reakce vůči všem objektům a situacím, jichž se týká".

Z četných pedopsychiatrických prací o postojích rodičů, jež zde není možné probírat, se zmíníme alespoň o Levyho (1943) práci o mateřské přepěči a o Kannerově (1948) učebnici dětské psychiatrie, jež zahrnuje dlouhou kapitolu o rodičovských postojích. Kanner uvádí čtyři základní typy rodičovského postoje a jim odpovídající povahové rysy dítěte. 1. Akceptování - normální vývoj osobnosti. 2. Otevřené zahvrhování - agresivita, přestupky. 3. Perfekcionismus - nedostatek sebedůvěry, obsese. 4. Nadměrná péče - nesamostatnost. Z našich pedopsychiatrů psal o postojích rodičů zejména Fischer (1959).

Význam, připisovaný klinickými pracovníky rodičovským postojům, podnítil řadu badatelů k systematickému výzkumu struktury charakteristik rodičovských postojů. Vznikla celá řada faktorových analys, týkajících se rodičovských postojů. Jednotlivé práce se liší věkem a pohlavím rodičů a dětí, způsobem sbírání dat atd. O shrnutí výsledků prací se v poslední době pokusili Roeová a Siegelmann (1963) a Becker (1964). Závěry těchto dvou shrnujících prací se do značné míry shodují. Zdá se, že v struktuře rodičovských postojů jsou dvě základní bipolární dimenze, jež jsou vzájemně ortogonální. První z těchto dimensí je láska (či vřelost) na jednom pólu a zavržení (hostilita) na pólu opačném. Druhý základní faktor, jenž se rovněž opakuje skoro ve všech faktorových analysách, a to většinou také bipolárně, je kontrola (autoritativnost, přísnost) na jednom pólu a shovívavost (permisivita) na pólu opačném. Ortogonální postavení těchto dvou hlavních dimensí nalézají většina studií, třebaže zde jsou určité rozdíly s ohledem na věk dítěte. Obě shrnující práce uvádějí ještě třetí faktor, jenž nalézají některé studie. Becker jej nazývá "úzkostné emoční zaujetí - klid, detašovanost", Roeová a Siegelmann užívají názvu "zjevná starostlivost o dítě". Tento třetí faktor se zdá být méně obecný, méně určitý a vysvětluje zpravidla jen malou část variance sledovaných znaků.

Srovnáme-li tyto faktory rodičovských charakteristik se sémantickými faktory, k nimž dospěli Osgood, Suci a Tannenbaum (1957), je zde zajímavá shoda. Adjektiva

vyjadřují podle Osgooda především dobro, moc a aktivitu. Rodičovské faktory lásky, autority a starostlivosti se těmto sémantickým faktorům nápadně podobají.

Longitudinální studie ukázaly, že rodičovské postoje mají určitou stabilitu, přetrvávající po léta. Například Schaefer a Bayleyová (1960) zjistili značnou stabilitu mateřské hostility mezi obdobími, kdy dítě bylo mladší tří let a obdobími, kdy dětem bylo 9 až 14 roků. Kagan a Moss (1962) nalézají dlouholetou stabilitu omezujícího postoje matek vůči dcerám.

Existuje řada prací, jež se pokoušejí najít korelace mezi rodičovskými postoji a osobnostními rysy dětí. Význačné místo zaujímají studie Beckera a jeho spolupracovníků. Tento autor usiluje o korelace mezi proměnnými, jež jsou podloženy faktorovou analysou jak na straně rodičovských postojů, tak pokud jde o osobnost dítěte. Beckerovo stanovisko by bylo možno nazvati ateoretickým, neboť tento autor v podstatě nemá teorii, podle které by vysvětloval zjištěné korelace. Důraz je na systematickosti při zjišťování proměnných. Práce Beckera a Kruga (1964) je nejnovějším příkladem uvedeného přístupu. Práce se týká 71 pětiletých dětí obojího pohlaví. Autoři provedli separátní faktorové analysy pro výpovědi matky a otce o jejich postojích k dítěti. Dále provedli trojí faktorovou analysu dětských povahových rysů podle údajů matky, otce a učitelky. Korelovali pak faktorová skóre rodičovských postojů s faktorovými skóre dětské osobnosti. Protože korelace byly provedeny pro obě pohlaví zvlášť,

vzniklo celkem 12 interkorelačních tabulek. Faktory jsou na obou stranách uspořádány cirkulárně (podle Guttmanna), Kromě toho jsou uvedeny faktory druhého řádu a to vřelost a shovívavost na straně rodičů a introverse a emoční stabilita u dětí. Cirkumplex rodičovských faktorů zahrnuje: úzkostnost ve výchově, hostilitu, sklon k tělesným trestům, úzkost vůči sexu, striktnost, omezování. Cirkuplex dětské osobnosti zahrnuje faktory: vyrovnaná podrobivost, *submise*, uzavřenost, nedůvěřivost, odbojná nepřátelskost.

Z význačnějších korelací v popsané studii stojí za zmínku kladná korelace mezi vřelostí matek a emoční stabilitou hochů (0,63) dle posudku učitelky. Otcova striktnost koreluje s uzavřeností (0,46) a nedůvěřivostí (0,46) hochů v přítomnosti otce. Nápadné jsou korelace mezi postoji otců k dcerkám a osobností děvčátek. Otcova hostilita a tělesné trestání korelují významně s uzavřeností, nedůvěrou a odbojnou hostilitou dívek.

Práce Beckera a jeho spolupracovníků představují především značný metodický pokrok. Svým ateoretickým přístupem poskytují nezaujatě nashromážděné poznatky pro badatele, který hledá hotový materiál jako podklad k teoretické práci. Při teoretickém uvažování se ale často ukáže, že ve studiích tohoto druhu chybí proměnné, jež jsou pro teorii nezbytné. Dalším omezením je předpoklad lineární regrese u sledovaných závislostí. A pokud jde o nás: práce tohoto druhu nám mnoho neřeknou, neboť

jejich výsledky nelze zobecnití na naši populaci.

Becker (1964) se též pokusil o shrnutí výsledků výzkumů, jež korelují rodičovské postoje s proměnnými dětské osobnosti. Všimneme si závěrů, ke kterým dochází, pokud jde o korelace rodičovské autoritativnosti. Becker píše: "Restriktivnost přispívá k sebekontrolé a socialisovanému chování, vede však též k bojácnému, závislému a submisivnímu chování" (str. 196). V ~~rajiném~~ věku koreluje přísnost převážně s konformitou, u starších dětí též s agresivitou. Ve spojení s vřelostí koreluje přísnost rodičů s poslušností dítěte, ve spojení s hostilitou s různými formami neadaptivního chování. Becker ve svém přehledu bohužel dost systematicky nesleduje rozdíly výsledků pro chlapce a dívky. Všechny jím přehlednuté studie se týkají severoamerických dětí a rodičů.

Současné výzkumy poznávacích procesů u dětí naznačují, že postoje rodičů působí na diferenciální rozvoj kognitivních schopností. Maccobyová (1964) referuje o pracích, jež poukazují na vztahy mezi "kognitivním stylem" dítěte a postoji rodičů vůči dítěti. Binghová (1963) sledovala děti s diskrepatním vývojem rozumových schopností. Děti s výraznou převahou verbální schopnosti měly náročné a "vtíravé" matky. Děti s převahou neverbálních schopností měly matky, jež dovoľovaly dítěti hodně experimentovat.

Postojů rodičů byla věnována pozornost v souvislosti se současným zájmem o výkonové úsilí (achievement motivation). Přehled o těchto pracích podal Crandall (1963). Ukazuje se, že ctižádostivé, snaživé děti mívají nároční rodiče, pěstující u dětí samostatnost.

Chceme-li zhodnotit výsledky studia rodičovských postojů, je třeba říci, že rodičovské postoje vykazují ve většině studií zřetelné korelace s některými rysy dětské osobnosti. Jde zde řada shod ve výsledcích různě pojatých prací. Zdá se tedy oprávněný názor, že rodičovské postoje jsou významnými antecedencemi povahového vývoje dětí, zřejmě důležitějšími než dílčí výchovné praktiky, či jednorázové zážitky. Pojem rodičovského postoje je adekvátním vyjádřením pozorované skutečnosti, že rodičovské chování je konsistentní napříč situacemi i v časovém průběhu. Bylo by však chybou zastavit se u rodičovských postojů při hledání antecedencí povahového vývoje dětí. Je třeba si uvědomit, že postoje rodičů vznikají v určitém sociálním kontextu a všimati si těchto determinant rodičovských postojů. Dále je třeba mít na mysli, že korelování rodičovských postojů s rysy dětské či pubescentní osobnosti je jen hrubým materiálem pro poznání procesu socialisace. Pokus o kausální výklad takových korelací není možný bez systematické teorie.

6. Sociologie a sociální psychologie.

Poslední období výzkumu socialisace se vyznačuje rostoucím chápáním, že socialisace je funkcí rodiny jako

sociálního systému a že rodina opět vykonává svou funkci v závislosti na sociální struktuře dané společnosti. Úvahy o těchto souvislostech nacházíme i v starších pracích, avšak teprve v posledních letech se jim začíná věnovat soutavná výzkumná pozornost. V USA se tak děje do značné míry pod vlivem teoretických prací T. Parsonse (viz Parsons, Bales, Shils, 1953; Parsons, Bales, 1955). Zmíníme se alespoň stručně o teorii socialisace, kterou tito autoři podali. Je však velmi nesnadné říci, v čem spočívá podstata Parsonsových názorů ^{vzhledem} k jeho složitému a nepřehlednému způsobu vyjadřování. Pro Parsonse jest ústředním pojmem role. Role spojuje jedince (aktora) se sociální strukturou. Ve většině sociálních vztahů participuje totiž jedinec jen určitým sektorem své celkové aktivity a právě tento sektor nazývá Parsons rolí. Institucionalisované role tvoří mechanismus, jímž je nesmírná rozmanitost lidských možností integrována takovým způsobem, aby společnost jako celek obstála.

Socialisace spočívá v internalisaci hodnotného systému dané kultury. Mohou ji efektivně provést rodiče, v jejichž osobnostech jsou hodnoty internalisovány. Osobnost je systém akce a struktura osobnosti se během socialisace utváří internalisací sociálních objektů, tj. vlastně reciprokých rolí, jež přináležejí sociálním systémům, do nichž bylo dítě postupně zapojováno. Internalisovány jsou reciproké interakční vzorce ve formě "když druhý udělá to, já udělám ono" a "když já udělám to, druhý udělá

ono". Proces socialisace je fázový, spočívá v postupné diferenciaci internalisovaných rolí na principu binárního dělení. Role jsou v nukleární rodině diferencovány podle moci a pohlaví. Mužská sexuální role je převážně instrumentální, tj. týká se zajišťování rodiny ve vztahu k vnějšku a uvnitř rodiny v technické, exekutivní a rozhodovací činnosti. Ženská role je převážně expresivní, je zaměřená dovnitř systému a spočívá v jeho integrování a v odstraňování napětí. Diferenciace instrumentálních a expresivních rolí je universálním fenoménem ve všech malých skupinách. Autoři uvádějí podporu pro tento názor v Balesových experimentálních diskusních skupinách, kde se typicky objevovaly dva typy vůdce: vůdce instrumentální (muž myšlenky) a vůdce expresivní (nejoblíbenější člen). Zelditsch napsal do knihy Parsonse a Balesa kapitolu s etnografickými daty, kde dokazuje, že ve většině kultur je otcova role instrumentální a matčina expresivní ve shora uvedeném smyslu. Diferenciace instrumentálních a expresivních rolí je podstatná k tomu, aby rodina obstála jako systém a mohla provádět účinnou socialisaci dětí.

Parsonsovo rozlišování instrumentální a expresivní role podnítilo řadu výzkumů socialisace. Například Farber (1962) v něm nalézá dobré vysvětlení svých výsledků o vlivu napětí mezi rodiči na děti. Matčina spokojenost v manželství se ukázala být významnější než spokojenost

otce, pokud jde o harmonické vztahy mezi matkou a dětmi a mezi otcem a dětmi. Matka jako sociálně emoční vůdce zprostředkovává otcův vliv na děti. Emmerich (1959, 1961, 1962) zkoumal diferenciaci rodičovských rolí podle dotazníků, vyplněných rodiči a na základě sociální percepce dětí. Americký otec má v rodině více moci než matka, která poskytuje dětem více citové opory. Otec i matka kontrolují více dítě téhož pohlaví jako jsou sami. Emmerichova data jsou vcelku souhlasná s Parsonsovou teorií.

Objevily se též kritiky Parsonsovy koncepce socialisace. Například Slater (1961) dokazuje, že v současné americké rodině dochází k sblížení rolí matky a otce.

Nehodláme na tomto místě provésti rozbor Parsonsovy celkové sociologické koncepce, jíž se vytýkají zejména teleologické prvky (viz Bauman, 1965). Omezíme se na kritickou zmínku o Parsonsových názorech na socialisaci. Především je třeba si povšimnout, že tyto názory vznikly jako teoretická spekulace, nepodložená faktickými daty. Dále je nutno Parsonsovi vytknout, že opírá jednotlivé fáze socialisačního procesu zcela nekriticky o Freudova stadia psychosexuálního vývoje. Pojem role je u Parsonse nejasný, není rozlišena role jako očekávané chování od výkonu role. Parsonsovy úvahy o diferenciaci rolí se však ukázaly být podnětem pro zajímavé výzkumy. Zda jde o názory, odpovídající skutečnosti a nakolik mají universální transkulturní platnost, to je ovšem otázkou empirickou. Bude však obtížné konfrontovat

vat Parsonsovy hypotézy s empirickou evidencí, vzhledem k nejasnosti a mnohoznačnosti jeho formulací.

Přehlednější formulaci vztahů mezi rodiči a dětmi a procesu socialisace s hlediska teorie role podal O.Brim. Všimneme si nejprve jeho práce z roku 1957. Brim nevychází z rodiny, nýbrž ze sociálního systému rodičů - dítě. Funkcí tohoto systému pro společnost je výchova dětí, produktem systému jsou chování a postoje dětí. Při analýze každého sociálního systému je třeba vyjít z komplementárních rolí členů systému. Je třeba rozlišovat předpisy pro role od skutečného vykonávání rolí. Předpisy pro role rodičů jsou formulovány tak, aby vedly k výchově kompetentních členů společnosti. Předpisy jsou reciproké. Předpisy pro role se týkají motivů, chování i účinků. Brim dále hovoří o dimensích chování v roli. Role mohou být specifické vzhledem k pohlaví rodičů a dětí. Chování v rolích rodičů se může měnit v průběhu času. Brim poukazuje na velký nedostatek deskriptivních studií rodičovského chování, pojetých z hlediska teorie role.

Zatímco shora uvedená Brimova práce představuje teoretické schéma pro popis systému rodič - dítě, pozdější práce téhož autora (1960) přináší názory, týkající se procesu socialisace. Brim napadá jako nesprávný tradiční přístup k osobnosti, při kterém jsou zkoumány obecné rysy. Práví: "... osobnostní rozdíly spočívají v interindividuálních rozdílech charakteristik, vyjádřovaných v sociálních rolích a sotva ještě v něčem jiném" (str.127).

Dokládá svůj názor pracemi, jež ukazují nízké korelace mezi chováním těchže osob v různých sociálních situacích. Při studiu rysů osobnosti je třeba specifikovat, o jakou roli jde. Je možno být zároveň dominantním manželem i submisivním obchodníkem. Osobnost se skládá z naučených rolí, ne z rysů, charakteristických pro chování napříč rolemi. Socialisace je účinná v té míře, nakolik připravuje jedince na rozmanité role, jež bude muset během života vykonávat. Konsistence chování napříč různými rolemi je spíše výsledkem neúspěšnosti socialisace. Tradiční psychologie osobnosti tedy zkoumá odpad socialisačního procesu. Variací chování v rolích je možno popisovat v těchže termínech, jichž užívá tradiční psychologie osobnosti. Osobnost není ničím více než naučeným repertoárem rolí. "Já" je složeno z mnoha já, skládá se z množiny percepce sebe sama ve vztahu k té či oné hlavní roli. Intervenujícími proměnnými, jež vysvětlují rozdíly chování v rolích, jsou: znalost požadavků role, schopnost splnit požadavky, motivace udělat to.

Dítě se učí rolím skutečnou participací v sociální interakci. Proto záleží nejvíce na tom, jaké role mohlo aktualizovat. Nepřítomnost některých statutů v jeho okolí, například nepřítomnost otce či sourozenců, omezuje repertoár naučených rolí. V procesu socialisace se dítě učí širokým jednotkám chování, celým interakčním episodám, ne miniaturním jednotkám jako je úsměv či poloha těla.

Tříleté dítě dokáže více méně náhle sehrát roli matky. Brim cituje na doklad své teorie vlastní rozbor (1958) dat Kochové. Šlo o posudky učitelek o povahových rysech dětí. Všechny děti měly jedno^M sourozence. Brim ukázal, že hoši, mající sestru, jsou méně maskulinní než hoši s bratrem. Je to výsledek "přebírání role druhého". Brim konstatuje nedostatek prací o vlivu sociální struktury na vývoj osobnosti.

Brimovy práce představují značný pokrok v pojetí socialisace a hlediska teorie role. Zdá se však, že Brimovy uniká aspekt integrace jak na straně osobnosti, tak na straně sociálního systému, jímž je rodina. Brim hovoří o procesu generalisace, kterým vysvětluje transfer učení v jedné roli do role jiné. Osobnost však není skladištěm naučených rolí, má integrovanou strukturu. Pro pochopení struktury nemá Brimovo hledisko výkladový princip.

Systematický výklad teorie role podal Sarbin (1954), který se též zabývá otázkou socialisace, i když pouze teoreticky. Sarbin vychází z trojice pojmů: role, posice, já (self). Role je jednotkou kultury, posice jednotkou společnosti a já jednotkou osobnosti. Tyto tři pojmy jsou souvztažné, nemají smysl chápány izolovaně. Role je strukturovaná sekvence akcí, jež přísluší k určité posici ve struktuře společnosti. Posice je systém práv a povinností. Hlavní téží Sarbinovou je myšlenka, že variabilita v percepci a výkonu rolí je funkcí "já". Já je "fenomenální prožívání identity, odvozené ze zkušenosti osoby s věcmi, částmi jejího těla a s jinými osobami" (str. 238).

Já směřuje k udržení konstantního stavu. Sarbin nastiňuje své pojetí vývoje já v interakci organismu s prostředím. Rozlišuje pět stadií tohoto vývoje. Poslední z nich, sociální já, předpokládá rozvoj řeči. Já je organizací vlastností, kdežto role je organizací aktů. Pro popis já se proto nejlépe hodí adjektiva. Já se mění vlivem výkonu rolí, já ale též ovlivňuje způsob výkonu rolí. Sarbin též rozlišuje dva typy konfliktů: konflikt dvou neslučitelných rolí a konflikt mezi já a rolí.

"Já" nabývá u Sarbina poněkud nejasného významu. Sarbin ve svých úvahách navazuje na G.H. Meada. Názory tohoto autora na pojem já se pokusil formalisovat Kinch (1963). Uvádí tuto definici: "Pojem vlastního já je organizace vlastností, jež jedinec sám sobě připisuje" (str. 472). Pojem vlastního já se zakládá na jedincově percepce chování druhých osob vůči němu. Pojem já pak usměrňuje chování jedince. V tomto pojetí má pojem vlastního já velmi úzký vztah k problému socialisace.

Pojem vlastního já je řadou autorů užíván jako intervenující proměnná, vysvětlující integraci chování jedinců napříč rolemi. Toto užívání pojmu "já" se nekryje s pojetím psychoanalytickým. Je však třeba si uvědomiti, že integrace osobnosti není zajištěna jen kognitivně, nýbrž též biologicky a sociálně.

Poslední léta přinesla řadu konkrétních výzkumů socialisace, inspirovaných sociologickými a sociálně-psycho-

logickými teoriemi. Studuje se závislost průběhu a výsledku socialisace na sociální struktuře. Sem patří výzkumy socialisace podle socioekonomického zařazení rodiny. (Shrnutí podal Kohn, 1963) Dále výzkumy vlivu zaměstnanosti matek (přehled: Stolzová, 1960). Vznikla řada výzkumů o závislosti socialisace na struktuře rodiny (např. pokud jde o počet dětí, pořadí narození socialisovaného jedince, přítomnost dospělých členů rodin atd.). Uvažování v termínech rolí a přihlížení k sociální struktuře se stává něčím běžným. Nejde však vždy o teoreticky jasné formulace.

Na okraji různých teoretických směrů stojí Bronfenbrennerův (1961) pokus o teoretický model socialisace. Protože tento autor užívá sociálně psychologických principů, uvedeme jeho přínos na tomto místě. Bronfenbrenner postuluje kurvilineární vztah mezi láskou a autoritou rodičů na jedné straně a osobností dítěte na straně druhé. Domnívá se, že existuje optimální úroveň rodičovské lásky a autority. Čím více lásky se dítěti dostalo, dokud bylo malé, tím je dítě později přístupnější vůči autoritě rodičů. Optimální úroveň autority je tedy závislá na tom, jak mnoho bylo dítě jako malé milováno. Čím více, tím menší autorita později stačí. Bronfenbrenner uvádí analysu dat, jež se týkají 400 žáků a žákyň desátých tříd. Jako závisle proměnnou bral kombinovaný index zodpovědnosti a ctižádosti mládeže dle učitelů. Data o chování rodičů byla z

dotazníků, vyplněných mládeží. Optimální úroveň rodičovské autority se ukázala být nižší pro dívky než pro chlapce. Autor to vysvětluje tak, že dívky jsou v útlém věku více vystaveny rodičovské lásce, více se do nich emočně investovalo. U vzdělanějších rodičů je optimální menší autorita než v rodinách méně vzdělaných rodičů. Rodiče s vyšším vzděláním totiž poskytují dětem více citové opory a proto později dosahují nejlepších výsledků s poměrně malou autoritou, kdežto u rodičů s nižším vzděláním je situace obrácená.

Bronfenbrennerův model je důležitým upozorněním na existenci nelineárních závislostí mezi postoji rodičů a povahovými rysy dětí. Většina studií předpokládá v tomto ohledu korelace s lineární regresí.

Přínos sociologických a sociálně psychologických teorií socialisace spočívá v systematickém hledání širších kontextuálních závislostí studovaných procesů. Sociologie a sociální psychologie přinesly popisné a vysvětlující proměnné, jež se snaží postihnout integrativní aspekty studovaných jevů. Bez takových komplexních jednotek jako je například sociální role, je studium sociálního chování těžko řešitelným úkolem. Sociálně-psychologické teorie však též zahrnují mnoho nerozřešených problémů. Definice základních pojmů nebývají dostatečně přesné, několik autorů může užívat téhož pojmu v odlišném významu, což se týká například centrálního pojmu role. Nebývá snadné rozlišit co

je definicí pojmu a co hypotetickým postulátem teorie. Málo jsou propracovány souvislosti mezi sociálně psychologickými teoriemi a teorií učení. Z této situace vyplývá obtížnost formulace takových výzkumných otázek, jejichž empirické zodpovědění by jednoznačně podpořilo tu neb onu základní hypotézu.

- - -

Uvedený přehled teoretických východisek při studiu socialisace není ovšem vyčerpávající. Bylo by možno uvést ještě jiné směry. Tak například Bowlby (1957) se domnívá, že by bylo možno vyjít z některých principů, o nichž se hovoří v pracích ethologů. Pokud byly dělány výzkumy vlivu ranných zážitků, ovlivněné ethologickými teoriemi, jde většinou o studie zvířat (viz shrnutí u Levinea, 1962) nebo o studie dětí do roka (viz dva svazky, jež vydal Foss, 1961, 1963). Pro výzkum socialisace by potenciálně mohl mít význam jev označovaný Lorenzem jako "Prägung". Zatím však není dostatek prací, které by dovolovaly přesnější zhodnocení přínosu ethologických poznatků pro studium socialisace člověka.

Jiným zdrojem teoretické inspirace byly systematicky formulované a empirickými výzkumy podložené názory J. Piageta. Nezabývali jsme se přínosem tohoto autora, vzhledem k tomu, že se zabývá téměř výhradně kognitivním vývojem, což platí i o jeho práci, týkající se morálního úsudku (Piaget, 1932).

Kapitola II

TEORETICKÝ RÁMEC VLASTNÍCH EMPIRICKÝCH STUDIÍ1) Účel kapitoly

Jak již bylo řečeno v úvodu, zahrnuje přítomná práce tři vlastní empirické studie z oblasti rodinné socialisace. Všem třem studiím je společná základní otázka: Jak souvisí vznik neadaptivních rysů nedospělé osobnosti se způsobem rodinné socialisace? Ve všech třech studiích je věnována zvláštní pozornost rodičovské autoritě, jejím antecedencím a konsekvencím. Pro souhrnnou presentaci těchto studií je zapotřebí zvoliti teoretický rámec, který by umožnil jednotnou interpretaci výsledků a jejich vzájemné ^{porovnávat} ~~posuzování~~. Jednotlivé studie vznikaly během několika let, jak ani jinak není možné při pracovní náročnosti, s kterou byly spojeny. Během této doby se také vyvíjelo autorovo teoretické nazírání na problematiku socialisace. Mnohé z teoretických úvah, uvedených v přítomné kapitole, předcházely provedení empirických výzkumů a byly podkladem pro jejich projektování. Pokus o syntézu teoretických úvah byl však učiněn dodatečně. Jak je ale patrné z autorových dřívějších prací (například 1959, 1960) nenastaly v teoretickém přístupu k problematice zásadní změny. Úvahy uvedené v této kapitole navazují

jednak na rozbor literatury, uvedený v předcházející kapitole, jednak na dlouholeté zkušenosti z klinické práce s dětskými a dospívajícími psychiatrickými pacienty.

2. Základní přístup

K pochopení pojmu socialisace je zapotřebí pojmu sociální normy. Sociální norma je předpis, jak se mají členové společnosti chovat (případně co mají cítit, co si přát, jaké vlastnosti mají mít atd.). Normy tvoří více či méně integrovaný systém. Většina norem jsou normy nepsané. Každá společnost zajišťuje, aby normy byly dodržovány. Tomu se říká sociální kontrola. Nedospělí členové společnosti si osvojují chování a vlastnosti, odpovídající normám, v procesu, který budeme nazývat socialisací. Nejvýznamnější je beze sporu socialisace rodinná. Socialisace je procesem sociální interakce. Zahrnuje socialisující činitele a socialisované jedince.

K. Lorenz (1960) ve své brilantní úvaze o strategii vědy dovozuje, že vysvětlování ve vědě znamená porozumění studovanému jevu na základě obecnějších zákonitostí jakož i na základě poznání speciální struktury jevu. Badatel je dle Lorenze povinen podrobně popsat speciální strukturu svého předmětu studia, avšak obecnější zákonitosti přejímá z vědních odvětví, jež se zabývají základnějšími procesy. Přidržme se Lorenzova názoru a všimněme si výkladů procesu socialisace. Viděli jsme v předcházející kapitole, že badatelé se různí v názoru na to, co by mělo být základní

vědní disciplínou, jejíž obecné poznatky by mohly být aplikovány k vysvětlení socialisace. Byly aplikovány hlavně: psychoanalýza, teorie učení a teorie role. Je zřejmé, že na straně socialisovaného jedince spočívá proces socialisace v učení. Odtud vplynuly snahy vysvětlovat ^{socialisaci} teorii učení. Někteří autoři se snaží s teorií učení při studiu socialisace vystačit (např. Bandura, Walters, 1963). Při tomto postupu se někdy zapomíná na to, že socialisace je procesem sociální interakce mezi socialisujícím a socialisovaným. Většina teorií učení je, řečeno slovy Searsovými, monadická. Předmětem studia je pro teorii učení jedinec ve světě podnětů. Neexistuje systematická teorie interakčního učení, třebaže návrhy k ní byly položeny. S dnešní teorií učení tedy nelze vystačit při výkladu socialisace. Potřebujeme teorii, týkající se sociální interakce. Tím ovšem není řečeno, že bychom se bez teorie učení při výkladu socialisace obešli.

Dospěli jsme tedy k názoru, že pro výklad socialisace potřebujeme teorii sociální interakce. Teorie sociálních systémů a teorie role, o nichž jsme se zmínili v předcházející kapitole, přinášejí výkladové principy, jichž lze výhodně použít při studiu naší otázky. Viděli jsme však také nedostatky v teoretickém přístupu autorů, kteří se pokoušeli aplikovat teorii role na studium socialisace. Pokusíme se proto zformulovat v rámci teorie role výkladové schema, jež by nám posloužilo pro vlastní výzkum. Opírá se v mnohém o práce Brimovy, popsané v předcházející kapitole.

Sociální chování lidí je organisováno do delších souvislých sekvencí. Takové sekvence lze vysvětlit jen když si všímáme struktury společnosti, v jejímž rámci jednotlivé osoby jednají. Společnost je organisována do řady systémů sociální akce. Takovými systémy jsou pracoviště, rodiny, školní třídy, sportovní organizace atd. V každém sociálním systému jsou stanoveny posice, jež mohou jeho účastníci zastávat. Posice je definována právy a povinnostmi a označena podstatným jménem (matka, syn, učitel, žák apod.). Chování osoby, jež zastává určitou posici, je organisováno do sociální role, jež k dané posici přísluší. Role v rámci určitého systému jsou komplementární. Budeme rozlišovat roli jakožto předpis pro chování v určité posici od výkonu role. Role jako předpisy pro chování jsou abstrakcemi - výkon rolí je reálné chování.

Sociální chování lidí lze tedy zpravidla vysvětlit jen tak, že je chápeme jako realizaci rolí. Některé role jsou velmi obecné, týkají se jedincovy posice v celé společnosti. To jsou především role sexuální, jež vyplývají z jedincovy posice jako osoby mužské^{ho} či ženského pohlaví. Sexuální role předpisují chování osob ve všech sociálních systémech, jichž se osoby účastní. Jiné role jsou specifické, jsou vázány na určitý systém. To se týká například rolí rodičovských, jež jsou vykonávány jen v rámci rodiny. Za základní sociální systém musíme při studiu socialisace považovati nukleární rodinu, to jest rodiče a jejich

nedospělé děti. Pro některé účely může být výhodné vydělit z rodiny subsystémy jako je například matka a kojeneček. Považovati však za východisko analýzy subsystém jednoho rodiče s jedním dítětem, jako to činí Brim, je postup který značně ochuzuje výkladové možnosti. Chceme-li porozumět socialisaci, je třeba si všimnout jakým způsobem se matka a otec dělí o socialisační funkce. Vezme-li v úvahu pohlaví dětí, máme čtyři základní rodičovské role: matka dcery, matka syna, otec dcery, otec syna.

Chceme-li analyzovat výkon rolí v nukleární rodině, musíme tak učinit na základě studia rodinné struktury a také s ohledem na strukturální vztahy rodiny k jiným složkám společnosti. Realisace rodičovských rolí bude patrně probíhat jinak v rodině s jedním dítětem, než v rodině s více dětmi. Rodiče vykonávají své role jinak vůči prvorozeným dětem než vůči pozdějším dětem. Na realizaci rodičovských rolí má značný vliv věk dítěte. Pokud jde o zapojení rodiny do širší společnosti, má na výkon rodičovských rolí pravděpodobně značný vliv okolnost, zda matka je zaměstnána či ne. Vzdělání rodičů určuje druh jejich vztahů s širší společností a vykonává bezpochyby vliv na koncepci a uskutečňování rodičovských rolí. Pro výzkum se zde nabízí řada otázek po souvislostech mezi strukturálními aspekty rodiny a způsobem realizace rodičovských rolí.

Definovali jsme socialisaci jako sociální interakci, v jejímž průběhu si noví členové společnosti osvojují

chování a vlastnosti, odpovídající sociálním normám. Jestliže na základě předcházející úvahy připustíme, že sociální normy pro chování většinou spočívají v rolích, potom se musíme na socialisaci dívat především jako na transmisi rolí. Nehovoříme o internalisaci rolí ze dvou důvodů: předně ~~ty~~chom se tak omezovali na to, co se děje se socialisovaným jedincem a za druhé pojem internalisace implikuje nějakou dichotomií vnějšího a vnitřního, kterou nehodláme zavést. Budeme-li si všimnout pouze toho, co se děje na straně socialisovaného jedince, potom můžeme říci, že takový jedinec se v průběhu socialisace učí rolím. Výraz "učí se" musíme ovšem chápat v dostatečně širokém významu, aby zahrnoval i složitější kognitivní procesy.

Je třeba dodat, že funkcí rodinné socialisace je produkce přiměřeného chování dětí nejen v rámci rodiny, ale i v jiných sociálních systémech, jako je například škola. Rodiče "vyučují" i mimorodinným rolím.

3. K pojmu abnormálního chování

Někteří autoři (např. Bandura a Walters, 1963) považují pojem abnormálního chování za nevědecký s odůvodněním, že označování abnormality je hodnocení. Hodnocení je činnost subjektivní a nemůže tvořit součást objektivní vědy, uvažuje se někdy. Podíváme-li se na výzkumy v psychopatologii, pozorujeme vskutku, že chování osob bývá označované za abnormní na základě hodnotícího úsudku

příbuzných, spolupracovníků, učitelů atd. Jakým způsobem bychom mohli dojít k objektivnímu pojetí abnormálního chování, jeli to vůbec možné?

Pojem psychické abnormality vskutku nemá smyslu bez přihlédnutí k hodnotám společnosti, v níž se posuzovaný jedinec nachází. Ve společnosti, kde je centrální hodnotou altruismus, bude abnormální chování toho jedince, který hledí na svůj prospěch. A naopak ve vysoce soutěživé společnosti se bude jevit jako abnormální chování výlučně altruistického jedince. Etnologické výzkumy nás dostatečně poučily, že normy správného chování se od jedné společnosti ke druhé různí, někdy diametrálně.

Má-li pojem abnormality smysl jen ve vztahu k normám chování v dané společnosti, neznamená to ještě, že bychom i ve vědě musili hodnotit, chceme-li označit nějaké chování za abnormální. Učiníme-li normu samu předmětem našeho studia, potom můžeme zjišťovat, zda se určité chování podobá normě, eventuelně jak se od ní odchyluje. Takový přístup musí být kulturologický, vyžaduje, aby si badatel plně uvědomil relativnost normy a její kulturní podmíněnost. Badatel sám nehodnotí, není mluvčím normy, nýbrž srovnává s hodnotami (normami) dané kultury. Často bude nucen uvážit různé sociální normy, tak jak je přinášejí jednotlivé subkultury, jež se vyskytují v rámci sledované společnosti. Například v subkultuře pubescentů budou jiné normy než v subkultuře rodičů. Stejně chování, například kouření, bude normální z hlediska jedné subkultury a abnormální z hlediska subkultury druhé. Badatel si musí všimati i

změn norem, k nimž dochází v průběhu doby. Jinou otázkou ovšem je, jak zjišťovat normy určité kultury a jakým způsobem dospět k stanovení shody či odchylky určitého chování od kulturologicky pojaté normy. To jsou však otázky metodické a nikoliv teoretické.

S problematikou pojmu psychické abnormality souvisí otázka kontinuity či diskontinuity normálního a abnormálního chování. Výsledky nejrůznějších měření abnormálních tendencí ukazují na plynulé přechody mezi normálním a extrémně abnormálním chováním v kterékoliv oblasti. Někteří autoři (např. Eysenck, 1953) se domnívají, že takové výsledky mohou být způsobeny nepřesností měření, a že nevyklučují základní dichotomii normálního a patologického. Chápeme-li však psychickou abnormalitu jako odchylku od kulturní normy, máme mnoho důvodů k předpokladu existence odchylek nejrůznějšího druhu, rozsahu či stupně. Je nasnadě se domnívat, že na jejich vzniku se podílí řada různých činitelů biologických i sociálních, jak na to poukazují výzkumy. Nejpravděpodobnějším výsledkem této složité determinace tedy bude kontinuum odchylek s ubýváním četností na straně extrémů. Za této situace nemáme žádný dobrý teoretický důvod k stanovení nějaké hranice mezi normou a abnormalitou. Taková hranice může ovšem být stanovena pro praktické účely. Může být účelná při výzkumu jako podklad pro kategorisaci dat, jsme-li si vědomi arbitrárnosti takového postupu.

Odchylky skutečného chování od sociální normy mohou nastávat v různém směru. Odchylky v jednom směru

mohou být členy společnosti posuzovány mnohem citlivěji než odchylky ve směru opačném. O takových normách by se dalo říci, že jsou v jednom směru otevřené. Lze to například říci o pravdomlupnosti. Sociální norma předpisuje určitou minimální pravdomlupnost, avšak nezakazuje překročení normy směrem k větší pravdomlupnosti. Stojí však za zmínku, že přemíra takové vlastnosti jako je pravdomlupnost je přece jen považována za něco ne zcela žádoucího. V procesu socialisace rodiče například děti učí, že není moudré být naprosto nesobecký, nebo dětem naznačují, že některé situace je radno řešit lží. U jiných norem lze říci, že jsou uzavřené v obou směrech. Příkladem může být odvaha: jak přemíra odvahy, tak její nedostatek, jsou považovány za nežádoucí.

4. Problémy studia účinnosti socialisace.

Řekli jsme si, že funkcí rodinné socialisace je produkce chování, jež odpovídá sociálním normám, tedy produkce "normálního" chování. Položme si nyní velmi obecně otázku, jaké podmínky mohou vést ke vzniku abnormálního chování dítěte. Výskyt abnormálního chování je vlastně selhání^m socialisační funkce rodiny. Za jakých okolností k takovému selhání dochází? Z psychopatologie je známa řada biologických faktorů, které rodině její socialisační úlohu znesnadňují. Jsou to například: dědičné zatížení dítěte, poškození mozku, tělesné vady dítěte aj. Klinická pozorování ukazují, že rodiny vyvíjejí značné úsilí, aby dosáhly u

děti normálního chování navzdory těmto komplikujícím biologickým faktorům. Vezměme nyní v úvahu druhou oblast možných antecedencí abnormálních vlastností, oblast činitelů sociálních. Tyto činitele si pro účely práce můžeme rozdělit na rodinnou socialisaci a ostatní sociální vlivy. Na dítě působí kromě rodičů jeho interakce s druhými dětmi, s učiteli, příbuznými atd. Je známo, že tyto interakce mohou vytvářet podmínky pro vznik abnormálního chování. Například účinnost rodinné socialisace může být narušena domácí přítomností dalších osob mimo nukleární rodinu, jak ukázali Clark a van Sommers (1961).

Přidržíme se dříve odůvodněného předpokladu kontinuity normálních a abnormálních psychických vlastností. Potom můžeme naši otázku formulovat obecněji a ptát se, jaký účinek mají různé způsoby rodinné socialisace na psychické vlastnosti dětí vůbec. Jestliže dospějeme k nějakým poznatkům v tomto směru, bude to mít význam i pro poznání antecedencí vlastností abnormálních v tom smyslu, jak jsme abnormalitu definovali. Budeme se ovšem ještě muset vypořádat s otázkou relevantních proměnných na straně socialisačních činitelů i na straně socialisovaných jedinců.

Pokud jde o socialisační podmínky v rodině, můžeme pojmově rozlišiti rodinnou strukturu a realizaci rodičovských rolí. Rodinnou strukturu můžeme chápati jako antecedentní podmínku výkonu rodičovských rolí, jak jsme to učinili v předcházejícím odstavci. Bylo by též možno sledovat vliv rodinné struktury na psychické vlastnosti dětí.

V takovém případě musíme ovšem předpokládati působnost intervenujících proměnných, mezi nimiž je patrně chování rodičů rozhodující.

Ptáme-li se po konsekvencích rodičovského chování, je třeba si hned na začátku uvědomit, že proces socialisace je procesem sociální interakce, jak na to poukázal mimo jiné Sears. S touto skutečností musíme počítat již v teoretických úvahách a zvláště pak v metodologickém přístupu. Slabinou většiny dosavadních výzkumů bylo zanedbání interakčního charakteru socialisace. Autoři se sice občas zmiňují o tom, že chování dítěte působí na chování rodičů, avšak neberou tento jev v úvahu při plánování svých výzkumů a při výkladu výsledků.

Pokusme se ujasnit si interakční povahu socialisace. Označíme-li osobu rodiče jako soustavu R a dítě jako soustavu D, můžeme říci, že soustava R je sériově vázána se soustavou D (nařizuje, trestá, odměňuje apod.). Avšak také soustava D je sériově vázána se soustavou R (vyžaduje pokyny, vzdoruje, projevuje příchyllost apod.). Rodič svým chováním působí na dítě, ale rovněž dítě svým chováním působí na rodiče. Mezi soustavami R a D je tedy zpětná vazba.

Uvedená úvaha o interakčním charakteru socialisace nám ukázala nesnáze studia efektu socialisace. Chceme-li chápat rodičovské ^{chování} ~~chápání~~ jako možnou antecedenci psychických vlastností dítěte, musíme se proto zaměřit na takové proměnné na straně rodičů, které jsou relativně

invariantní. Viděli jsme, že chování rodičů závisí na podnětové situaci, jejíž součástí je chování dítěte. Dá se však předpokládat, že každý rodič disponuje určitým repertoárem chování, který je pro něj specifický a relativně stálý. Tento repertoár je možný nějak charakterisovat pro jednotlivé zkoumané rodiče. Jednou z cest je vymezení dimensí rodičovského chování. Dá se předpokládat, že chování každého rodiče bude v rámci takové dimense kolísat v nějakém intervalu. Můžeme se pokusit najít polohu tohoto intervalu a tímto způsobem charakterisovat relativně stálé vlastnosti rodičů jako socialisujících činitelů. I ~~ka~~ tak ovšem musíme počítat s tím, že jde o stabilitu relativní. Chování rodičů může mít charakteristickou plohu během určitého časového úseku i poměrně dlouhého. Vezmeme-li však v úvahu ještě delší období, musíme opět počítat s možným zpětným působením chování dítěte na trvalejší charakteristiky rodičovského chování.

V této souvislosti je třeba si položit otázku, zda jsou stabilnější charakteristiky rodičovského chování nebo charakteristiky chování dětí. Pokud je možno otázku takto obecně formulovat, zdá se být odůvodněn předpoklad větší stability rodičovských vlastností. Je to dáno především vyšším věkem rodičů. Stabilita rodičovských charakteristik je determinována takovými činiteli, jako je úsilí o konsistenci vlastního jednání, snaha o souhlas jednání s koncepcí rodičovské role apod. Dalším důvodem pro předpoklad větší stability rodičovského chování je skutečnost podřízeného postavení dítěte ve vztahu k rodičům.

^x Bloom (1964) ukázal rozsáhlým rozborem literatury, že stabilita lidských charakteristik roste s věkem.

Lze usuzovat, že osoba v podřízeném postavení spíše změni své chování vlivem chování osoby nadřízené, než naopak. Tyto úvahy podporují dříve vyslovený názor, že je možno určité charakteristiky rodičovského chování považovati za málo závislé na chování dítěte. I zde je však zapotřebí uvážit, jak se dítě chová. Pokud se chování dítěte neodchyluje příliš extrémně od sociální normy, bude jeho vliv na rodičovské chování nejspíše malý. Extrémní projevy v chování dítěte však patrně více ovlivní charakteristiky rodičovského chování. Tato úvaha je důležitá právě v psychopatologickém výzkumu. Je třeba počítat s rodičovskou reakcí na výrazně abnormální projevy dítěte. Dalším činitelem je jistě věk dítěte. Dá se předpokládat, že rodiče budou méně ovlivněni chováním velmí malého dítěte než chováním dítěte dospívajícího. Chování malého dítěte posuzuje rodič jako méně závažné, neboť toto chování nemá většinou za následek hodnocení kvality rodinné výchovy ze strany osob mimo rodinu. Naproti tomu chování školního dítěte vyvolává hodnotití reakce učitelů a má právě proto větší zpětný vliv na chování rodičů.

5. Rodičovské chování a postoje rodičů

V předcházejícím odstavci jsme dospěli k názoru, že trvalejší charakteristiky rodičovského chování by mohly být antecedentními proměnnými při studiu vývoje dětské osobnosti. Z literárního přehledu v předcházející kapitole jsme viděli, že takové trvalejší charakteristiky

rodičovského chování byly mnoha badateli studovány pod názvem rodičovských postojů. Tito badatelé však většinou nepřistupovali k výzkumu rodičovských postojů z hlediska teorie role. Pokusme se najít spojení mezi oběma přístupy.

Pojem postoje jest pojmem disposičním, podobně jako pojem schopnosti. Postoj je proměnná ex definitione nezávislá na podnětové situaci. Skutečné chování jedince v daném okamžiku lze chápat jako funkci podnětové situace a jedincova postoje k situacím tohoto druhu. Zda bude matka nutit dítě do jídla, to závisí jednak na situaci, která se vyvine u stolu, jednak na matčině postoji. Matce s autoritativním postojem postačí slabší podnět k tomu, aby dítě nutila do jídla, než matce málo autoritativní. Rodičovský postoj je tedy proměnnou, jíž lze teoreticky chápat jako nezávislou na chování dítěte. Máme tedy v rodičovském postoji hledanou antecedenci pro studium efektu socialisace. Musíme si ovšem být vědomi toho, že v průběhu delší doby se i postoje rodičů mohou měnit vlivem zpětného působení dětského chování. Rodičovský postoj je však teoreticky adekvátnější proměnnou pro studium efektu socialisace než frekvence realizovaných rodičovských aktů za určitou dobu, neboť frekvence skutečných aktů bude více závislá na chování dítěte.

Díváme-li se na rodičovské chování jako na realizaci role matky či otce, potom lze rodičovský postoj chápat jako disposici k výkonu role. Z předcházejících úvah vyplývá, že musíme rozlišovat čtyři základní postoje:

matky vůči dceři, matky vůči synovi, otce vůči dceři, otce vůči synovi. Směšování těchto čtyř postojů bývá vadou některých studií o postojích.

Trvalejší charakteristiky rodičovského chování je ovšem možno chápat též jinak než jako postoje. Mohli bychom usilovat o zobecně^{vajíci}~~né~~ charakteristiky chování, které rodič~~y~~ vůči dítěti uskutečnil~~a~~ během určité doby. Tak bychom například mohli říci, že určitý rodič se během nějaké doby choval vůči dítěti autoritativně, protektivně, úzkostně atd. Takto pojaté trvalejší charakteristiky rodičovského chování budou pochopitelně více ovlivněny zpětno-vazebním působením dítěte na rodiče, než v případě postojů. Na druhé straně je zde ta výhoda, že proměnné se týkají uskutečněného chování. Ve vlastních empirických výzkumech budeme užívat obou typů trvalejších charakteristik rodičů, tedy postojů i obecných vlastností realizovaného chování.

Obraťme nyní pozornost k otázce klasifikace rodičovských charakteristik. V předcházející kapitole jsme uvedli shrnutí výsledků faktorových analys rodičovských charakteristik. Jde ovšem o práce cizí, faktorové analysy struktury rodičovských charakteristik v naší zemi nemáme. Vyjdeme z poznatků, které se zdají být nejpevněji prokázány.

Takovým poznatkem je dvojice ortogonálních dimensí autority (kontroly) a lásky (vřelosti). Výsledky faktorových analys ukazují, že uvedené dvě dimense vysvětlují značné procento celkové vari~~ace~~ rodičovských charakteristik. Musíme ovšem připustit, že na rodičovském chování

(či postojích), lze rozeznávat řadu jiných trvalejších aspektů kromě míry autority a míry lásky. Obě jmenované dimense by bylo možno členit na dílčí aspekty, jak to činí autoři, kteří zkoumají různé formy autority (např. Pikas, 1961; Elder, 1962). V poslední z našich tří studií se pokusíme o diferencovanější a klinické zkušenosti bližší klasifikaci rodičovských postojů.

Jak již bylo řečeno v úvodu, centrálním tématem přítomné práce je dimense rodičovské autority. Budeme si klást dva druhy otázek. V prvním případě nám půjde o antecedence rodičovské autority, v druhém případě o její konsekvence.

Pokusme se charakterizovat dimenzi rodičovské autoritativnosti (či kontroly, jak bývá někdy nazývána). Mohli bychom tak učinit na základě výsledků faktorových studií tím, že bychom uvedli ty dílčí rodičovské charakteristiky, které jsou faktorem autority nejvíce saturovány. To by byl postup značně zdlouhavý a nakonec málo užitečný. Faktor autority se objevuje opakovaně v nejružnějších studiích, ale položky, jež vykazují vysoké saturace tímto faktorem se od jedné studie ke druhé liší v závislosti na věku dítěte, způsobu sbírání dat atd. Lze však říci, že pro všechny charakteristiky, saturované faktorem autority, zhruba platí Simonova (1947) definice autority, již užívají ve své práci o socialisaci Dubinová a Dubin (1963). Tato definice vymezuje autoritu takto:

"určitá osoba určuje průběh chování druhé osoby v nějaké situaci volby mezi více možnostmi, při čemž možnosti percipují obě osoby". Uvedená definice však není pro naše účely úplně vhodná, protože popisuje komplementární chování dvou osob, osoby řídící a řízené. Může však nastat situace, kdy jedna osoba se pokouší určovat průběh chování druhé osoby, ale druhá osoba se řídit nedá. I takové chování budeme označovat jako autoritativní. Dovětek o situaci volby a o oboustranné percepci alternativ se nám nezdá být nutný. Jeho striktní dodržování by vedlo k velkým obtížím při výzkumu, pokud bychom chtěli zjišťovat, zda došlo k situaci volby a oboustranné percepci možnosti. Pro naše účely se proto spokojíme definicí, podle které je autoritativní chování pokusem jedné osoby určit průběh chování druhé osoby.

Náš další předpoklad je metrický. Budeme předpokládat, že jednou z charakteristik rodičovského chování (postoje), je míra autoritativnosti. Uvažujeme v principu o spojitě proměnné veličině.

Autoritativnost je ovšem značně obecná charakteristika. Domníváme se, že by mohlo být užitečné rozlišovat dvě formy autoritativního ovlivňování. V prvním případě je autoritativně působící osobě o to, aby se druhá osoba podřídila jejím osobním požadavkům. Tuto formu autoritativního působení lze označit jako dominanci. V druhém případě autoritativně působící osoba vymáhá, aby se druhá osoba podřídila pravidlům společnosti. Tuto formu lze

označiti jako morální tlak. V jednání rodičů vůči dě-
tem zpravidla vystupují dominance a morální tlak po-
spolu. Bylo by však zajímavé sledovati převažování té či
oné formy.

Pokud jde o jiné charakteristiky rodičovského cho-
vání než je autorita, nebudeme se jimi v této teoretické
části zabývat. Jejich význam bude rozveden na přísluš-
ných místech pojednání o empirických studiích. Na tomto
místě je třeba poznamenat, že při hledání socialisačních
antecedencí charakteristik dětské osobnosti předpokládá-
me složitou determinaci ze strany řady činitelů. Tyto
různé faktory nemusí působit sumačním způsobem. Je nutno
připustit možnost vlivu interakcí mezi nimi. V druhé z
našich studií je věnována pozornost interakci mezi dimen-
semi autority a lásky.

6. Proměnné osobnosti dítěte.

Jak již bylo řečeno v úvodu, omezuje se přítomná
práce na studium efektu socialisace na nedospělou osob-
nost. Přidržíme-li se dělení, jež podal Příhoda (1963),
bude nás zajímat především první dětství a potom období
pubescence (od 11 do 15 let).

Při vymezení proměnných osobnosti je třeba vyjít
ze studia struktury osobnosti, jak ukázal Tardy (1964 a).
Tento autor též odůvodnil výhody faktorově analytického
studia struktury osobnosti. Při nedostatku českosloven-
ských prací o struktuře nedospělé osobnosti vzniká ovšem

značná nesnáž, pátráme-li po vhodných proměnných. Jsme nuceni se opírat o výsledky prací cizích.

Mluvíme-li o osobnosti jedinců, máme tím obvykle na mysli obecnější a trvalejší vlastnosti jejich psychické činnosti, nikoli jejich odpovědi v nějaké jedinečné situaci. Jak ukazuje Tardy, osobní vlastnosti mají různý stupeň obecnosti. Zvyky jsou konkrétní a jejich obecnost je v opakování. Postoje jsou obecnější. Velmi obecné osobní vlastnosti označujeme jako rysy, jež Tardy dělí na schopnosti a povahové vlastnosti.

Závislými proměnnými, jež nás v přítomné práci zajímají především, jsou povahové vlastnosti. Jsou to obecné vlastnosti jedinců, týkající se jejich sociálního chování, motivace a afektivity. Nespadá sem činnost kognitivní. Budeme si však v některých souvislostech všimati i méně obecných osobních vlastností. Ve studii o ročních dětech bude věnována pozornost některým dětským návykům a ve studii klinické postojům pubescentů vůči rodičům.

Jak již bylo uvedeno, zajímá nás otázka vlivu socialisace na vznik abnormálních povahových vlastností u nedospělých jedinců. Definovali jsme pro tyto účely abnormalitu jako odchylku od sociální normy a postulovali jsme kontinuitu normálního a abnormálního. V této souvislosti je třeba si povšimnout, že společnost posuzuje u některých druhů chování odchylku od sociální normy citlivěji než u jiných forem chování. Totéž se týká obecnějších vlastností osobnosti, neboť i pro ně má společnost normy.

Lhaní učitelů je například závažnější odchylkou od sociální normy, než lhaní kamarádovi. V našem pátrání po proměnných osobností, jež by byly užitečné při studiu abnormality, se proto zaměříme na takové návyky, postoje či povahové vlastnosti, u nichž je odchylka od sociální normy společností posuzována velmi citlivě. Využijeme přitom prací pedopsychiatrických, v nichž se nalézají údaje o řadě proměnných, jež splňují naše požadavky (viz Fischer, 1963).

V anglosaské literatuře bývají označovány psychické vlastností dětí, jež společnost citlivě vnímá jako odchylky od normy, názvem "problematické chování". O klasifikaci problematického chování na základě faktorové analýsy se pokusilo několik autorů. Starší z těchto prací shrnul Eysenck (1953). Za zvláště cennou je nutno považovati práci Petersonovu (1961). Tento autor provedl faktorovou analýsu 58 "problémů chování". Těchto 58 položek bylo vybráno na základě studia 427 případů z výchovné poradny. Faktorová analýsa byla však provedena podle posudků 28 učitelů o celkovém počtu 831 normálních dětí z mateřských a základních škol. Peterson předpokládá, že poruchy jsou většinou extrémními posicemi na spojitých normálních dimensích. Faktorová analýsa byla provedena nezávisle na 4 věkových úrovních: předškolní věk, 1. - 2. třída, 3. - 4. třída, 5. - 6. třída. Peterson uvádí jen první dva centroidní faktory, které po rotaci podle Kaiserova kritéria jevíly značnou stabilitu napříč věkovými

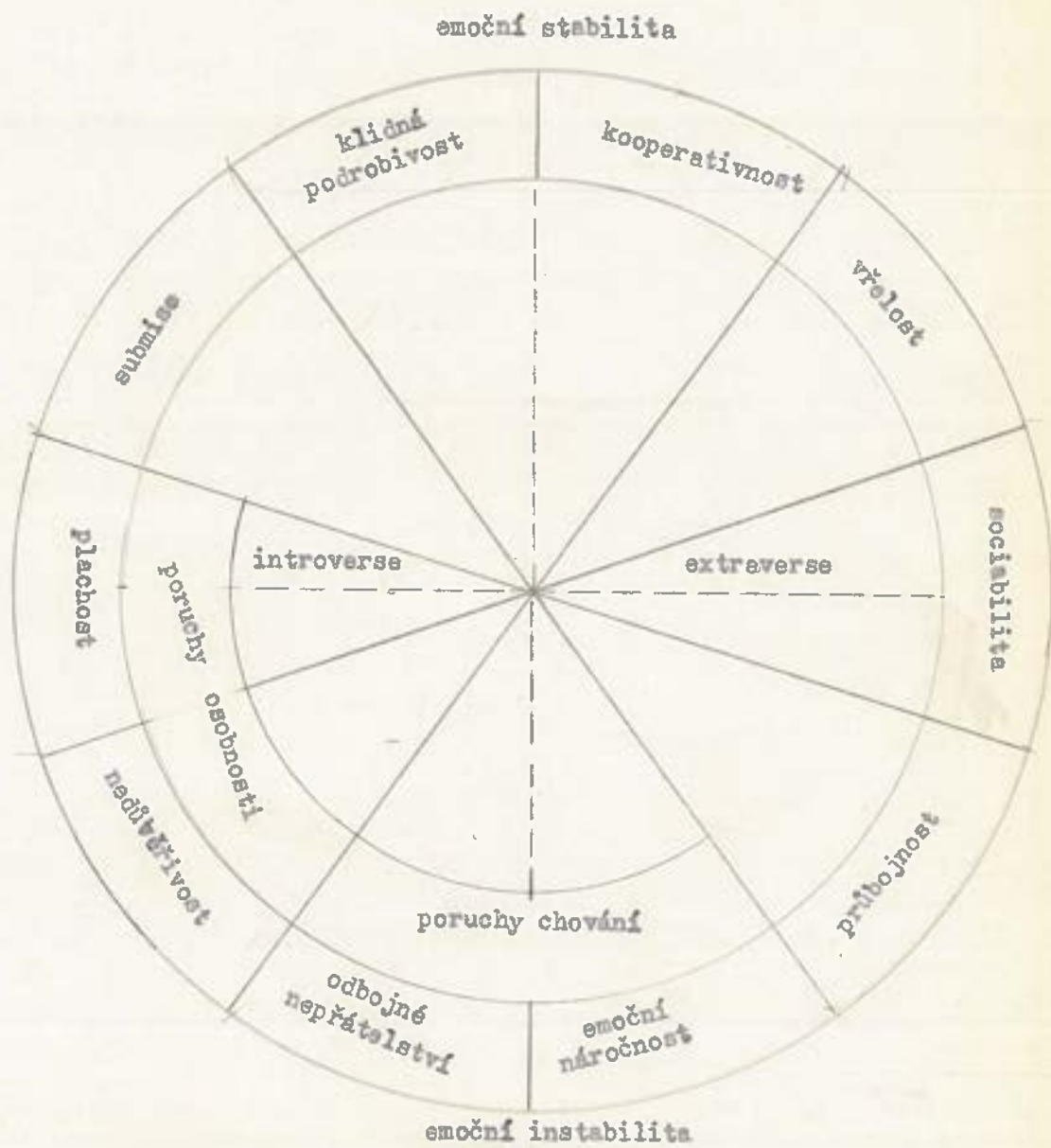
skupinami. Tyto faktory jsou téměř totožné s faktory Himmelveitové (1952), jež popisuje Eysenck (1953). Peterson pro své faktory podržuje názvy Himmelveitové: problémy chování a problémy osobnosti. Považuje sám tyto vžité názvy za nevhodné. Vysoké saturace faktorem 1 jevíly zejména tyto znaky: neposlušnost, rušivé chování, hlučnost, praní, drzost, ničivost. U faktoru 2 jsou na prvních místech zastoupeny následující znaky: nedostatek sebedůvěry, strach se lidí, plachost, úzkost. Peterson uvádí, že obecnost těchto dvou faktorů je veliká. Cituje studie, týkající se dětí nejrozličnějšího věku až po dospívání, v nichž byly nalezeny. Korelace mezi oběma faktory činí u Petersona 0,18, lze je tedy považovat za prakticky nezávislé.

Obecnost Petersonových faktorů napříč věkem a jejich shoda s faktory nalezenými jinými autory jsou natolik imponující, že se zdá být odůvodněné předpokládati podobnou faktorovou strukturu u našich dětí a pubescentů. Tento závěr podporují též klinické zkušenosti s několika tisíci případy z dětské psychiatrické ambulance. Tím, že se hodláme přidržeti dvou obecných dimensí nedospělé osobnosti, nemá být vyloučena možnost rozlišování méně obecných vlastností. Uvedené dimense však poslouží jako základní orientace při hledání proměnných socialisované osobnosti. K účelnému užívání obou základních dimensí, jež popisuje Peterson, se nám však zdá být vhodné zvolit přílehavější názvy.

Pro srovnání je užitečné všimnouti si cirkumplexního uspořádání povahových vlastností, které navrhli na základě faktorové analýsy posudků o dětech Becker a ~~Krug~~ (1964). Tito autoři rozlišují dva aspekty poruch chování: chování odbojně nepřátelské a chování emočně náročné. Na opačném pólu cirkumplexu uvádějí kooperativnost a klidnou podrobivost. U problémů osobnosti rozlišují chování plaché a nedůvěřivé, na opačném pólu stojí proti plachosti sociabilita a proti nedůvěře vřelost. (Viz obr. 1.)

Stojí za zmínku, že Eysenck umísťuje faktory Himmelveitové vzhledem k svým osám neuroticismu a extraverse - introverse tak, že děti s poruchami chování by byly extravertovanými neurotiky a děti s poruchami osobnosti neurotiky introvertovanými.

Shrneme-li popsané studie a výsledky vlastního pozorování, nabízejí se pro studium odchylek nedospělé osobnosti od sociální normy dvě základní dimenze, jež mají značnou obecnost a stabilitu napříč věkem. Jako názvu pro první z těchto dimensí budeme užívat dvojice pojmů nekonformita - konformita (Petersonovy poruchy chování). Pro druhou dimenzi jsme zvolili název úzkostná pasivita (u Petersona poruchy osobnosti). Lze se domnívat, že extrémní posice na těchto dimensích směrem k nekonformitě a úzkostné pasivitě budou společností posuzovány jako nežádoucí odchylka od sociální normy. Pokud jde o extrémní posice v opačném směru (tedy o konformitu a nepřítomnost úzkostné pasivity), je zde patrně značná tolerance.

Obr.1

Beckerův cirkumplexní model rysů dětské osobnosti

Zvolené názvy nejsou bohužel zcela výstižné, byly vybrány z nedostatku lepších. Pokud jde o dimensi nekonformita- konformita, máme na mysli stupeň podrobnosti jednak vůči požadavkům druhých osob, jednak vůči abstraktním pravidlům společnosti. Takto pojatou konformitu je třeba odlišovat od dříve uvedeného pojmu normality jakožto shody se sociální normou. Je třeba si uvědomit, že sociální norma předpisuje určitou míru konformity, ne konformitu naprostou.

Podíváme-li se na položky, jež vykazují nejvyšší saturace Petersonovým faktorem poruch osobnosti, byl by snad nejpřesnější název pro tento faktor "vyhýbání se kontaktu s prostředím a sklon k dysforickým emocím". Hovořiti o nadměrných inhibicích, jak to činí Hewitt a Jenkins (1946, citováno dle Eysencka, 1953) se nám nezdá vhodné, protože s pojmem inhibice jsou spojeny teoretické implikace, jimž je lépe se při označování faktorů vyhnouti. Zvolili jsme proto název složený ze dvou slov: úzkostná pasivita.

Peterson sám dospěl k faktorům unipolárním. To je s největší pravděpodobností dáno volbou elementů s nimiž svou faktorovu analýsu provedl, tj. tím, že se omezil na problematické chování. Lze předpokládat, že alespoň první z jeho faktorů je bipolární. U druhého faktoru, jež označujeme "úzkostná pasivita", je situace s ohledem na bipolaritu méně jasnou.

Uvedli jsme v jednom z předcházejících odstavců, že sociální chování je ve většině případů výkonem role. Co tedy znamenají dimenze osobnosti, ke kterým jsme dospěli, ve vztahu^k sociálním rolím? Těchto dimensí lze užívat jako obecných charakteristik chování v rámci rolí. Viděli jsme v minulé kapitole, že Brim (1960) popírá existenci osobních vlastností napříč rolemi. I když musíme připustit značnou vázanost osobních vlastností na jednotlivé role, jež jedinec vykonává, zdá se být Brimovo stanovisko příliš extrémní a neprokázané. Vycházíme-li z toho, že osobnost je akčním systémem, je nutné připustit integrovanost tohoto systému a v rámci této integrace předpokládat určitou konsistenci osobních vlastností napříč rolemi. Viděli jsme, že někteří autoři, (např. Sarbin) chápou jedincovo já jako faktor, který zaručuje zmíněnou osobní integraci a konsistenci. "Já" jakožto kognitivní struktura je jistě jedním z integrujících činitelů, avšak díváme-li se na jedince jako na systém biosociální, musíme připustit ještě jiné integrační úrovně než kognitivní.

Uvažujeme-li o našich dvou dimensích, klinické zkušenosti naznačují, že první z nich (míra konformity) má význam především pro výkon role podřízené, tj. pro chování dítěte vůči dospělým. Druhá dimenze úzkostné pasivity je důležitá zejména pro posouzení jedincových vlastností ve vztahu k druhým dětem. Jako abnormální se

budou jevit zejména ty děti, které jsou nedostatečně konformní vůči dospělým a potom ty děti, které jsou příliš úzkostně pasivní ve vztahu k druhým dětem.

Hovoříme o ryzech dětské osobnosti jako o trvalejších vlastnostech. Musíme ovšem vzít v úvahu, že nedospělá osobnost se vyvíjí. Maturační procesy jakož i změny v sociálních vztazích dítěte nutně vedou k větší proměnlivosti osobních vlastností než jakou nalézáme u dospělých osob. Empirické výzkumy však ukazují, že existuje určitá dlouhodobá stabilita povahových vlastností v průběhu vývoje. (Viz Kagan, Moss, 1962.) Stabilita povahových vlastností je samozřejmě tím větší, čím kratší úsek je sledován. Byly však zjištěny korelace mezi povahovými vlastnostmi v mladším školním věku a v dospělosti.

7. Rozdíly v socialisaci chlapců a dívek.

V tomto odstavci se pokusíme zformulovat teoretické východisko pro studium rozdílů v socialisaci chlapců a dívek. Půjde nám zejména o rozdíly v účinku socializačních proměnných na povahový vývoj chlapců a dívek.

Uvedli jsme v předcházejícím textu zmínku o zpětnovazebném spojení mezi chováním rodičů a dětí. Dospěli jsme k názoru, že v případě trvalejších charakteristik je působení dětí na rodiče podstatně menší než vliv rodičů na děti. V následujících úvahách se již těmito zpětnovazebnými pochody nebudeme zabývat.

Hledáme-li antecedence povahových vlastností dětí v rodičovských postojích, máme tím samozřejmě na mysli kumulativní účinky dlouhodobého působení rodičů na děti. K takové formulaci otázky vedou mimo jiné i klinická pozorování, jež naznačují, že pro vznik povahových vlastností nejsou rozhodující jednotlivé socializační zážitky, nýbrž jejich dlouhodobé opakování.

Vyjděme z dříve postulovaného názoru, že proces socialisace je převážně transmisí sociálních rolí. Rodič je učitelem, dítě žákem, role vyučovacím předmětem. Položme si nyní otázku, kterým rolím se dítě v procesu rodinné socialisace učí. Domníváme se, že jsou to v podstatě tři role: role člena rodiny, role podřízené osoby, a role sexuální.

Role člena rodiny zahrnuje takové chování, jako je zachování loajality vůči ostatním členům, sdílení společných činností, projevení citové přichylnosti apod.

Nedospělým členům rodiny je přisouzena podřízená role ve vztahu k dospělým členům. Vyplývá to z naprosté převahy práv a povinností dospělých ve srovnání s dětmi. Nedospělému jedinci je určena podřízená role i v řadě jiných společenských systémů jako je škola, kde je podřízen učitelům, nebo sportovní organizace, kde je podřízen trenérovi apod. Sexuální roli míníme soubor takových očekávání, jež se váží na pohlaví osoby. Každá osoba je v struktuře společnosti zařazena jako

osoba mužského nebo ženského pohlaví. V jednom případě je jí určena role maskulinní, v druhém případě role femininní. Hovoříme-li o sexuálních rolích, nemáme tím nutně nebo převážně na mysli erotické či sexuální aspekty. Sexuální role jsou společnostmi různě definovány pro různá věková období. Společnost očekává jiné chování od desetiletých chlapců než od desetiletých dívek. Sexuální role však pro desetileté děti nezahrnují aspekt sexuality.

Vyvíjející se jedinec se tedy musí naučit chovat se jako loajální člen své rodiny, jako podřízená osoba a jako chlapec nebo děvče. Všimněme si nyní slučitelností uvedených rolí. Zejména nás bude zajímat slučitelnost sexuální role s rolí podřízenou. Naší hlavní tézí bude názor, že role maskulinní je obtížně slučitelná s rolí podřízené osoby. Tento konflikt rolí pociťují sami rodiče při socialisaci dětí. Z klinické praxe je dobře známo, jak často dochází v rodinách k debatám mezi rodiči, kdy jeden z rodičů je znepokojen malou konformitou chlapce (sleduje tedy, aby se hoch naučil roli podřízené), kdežto druhý z rodičů hájí dítě slovy: "Vždyť je to chlapec, to by nebylo normální, aby ~~se~~ ve všem poslechl". Druhý z rodičů má tedy na mysli roli maskulinní. Je ostatně běžné, že takové diskrepantní tendence se mísí i v postoji téhož rodiče vůči chlapci.

Stojí též za povšimnutí, že pro osobu mužského pohlaví je role podřízené osoby do značné míry dočasná. Čím je jedinec mužského pohlaví starší, tím spíše ke koncepci maskulinní role patří dominance a nepřítomnost submise. Do procesu rodinné socialisace zasahuje též socialisace mimo rodinu. Má-li chlapec úspěšně realizovat maskulinní roli ve skupinách souvěkých, znamená to pro něj úsilí o dominanci (ve hrách, při sportu, při sporech atd.). V dívčích hrách vystupuje aspekt dominance málokdy do popředí.

Rovněž literatura pro mládež ovlivňuje její koncepci maskulinní a femininní role. Chlapecký hrdina bývá líčen jako odvážný hoch, který se nebojí vystoupit proti dospělým a provádí i leccos zakázaného. Naproti tomu dívčí hrdinka takové ~~typy~~ nekonformity projevuje málokdy, hrdinkou bývá spíše hodná dívka, která pomáhá lidem. Již v předškolním věku jsou koncepce maskulinity a femininity dětem předkládány v pohádkách, kde mužský hrdina zpravidla porušuje nějaká nařízení a bojuje proti autoritě, kdežto ženská hrdinka málokdy. Mužský hrdina pohádek však bývá konformní vůči abstraktním morálním pravidlům. Mužská konformita dle pohádek spočívá v podřízenosti vůči morálním předpisům, ženská konformita navíc v podřízenosti vůči osobám.

Z uvedených úvah vyplývá predikce, že chlapci se budou obtížně učit roli podřízené osoby. Z nejrůznějších výzkumů je známo, že tomu tak skutečně je a rovněž

naše data přinášejí výsledky v tomto směru.

Role femininní je lépe slučitelná s rolí podřízenou. Tuto tézi je ovšem třeba chápat kulturologicky. Je známo, že v koncepci femininní role ustupuje aspekt konformity v řadě společností do pozadí. V současné době dosáhla emancipace žen u nás značného stupně, jak je to ostatně též vyjádřeno v zákonech ČSSR, které prohlašují rovnoprávnost mužů a žen. V nazírání širokých vrstev obyvatelstva však nicméně koncepce femininní role zahrnuje více konformity než role maskulinní, jak svědčí pozorování klinická i jiná. Mezi jednotlivými vrstvami obyvatelstva jsou v tomto ohledu jistě rozdíly. Vcelku se však lze domnívat, že současné osvojování femininní a podřízené role je pro dívky spojeno s menší konflikto-
vostí než je tomu v případě maskulinní a podřízené role hochů. Z předcházející úvahy tedy vyplývá, že dívky se budou lépe než chlapani učit roli podřízené, že budou jevit větší konformitu než hoši.

Užijeme-li analogie školy, mohli bychom naši úvahu formulovat také tak, že v průběhu socialisace se hoši učí dvěma vyučovacím předmětům, které se navzájem vyvracejí, kdežto dívky se učí dvěma předmětům, které se doplňují, nebo alespoň si neodporují.

Teoretické práce i empirické výzkumy, uvedené v předcházející kapitole, nám dovolují předpokládat, že v procesu socialisace se uplatňují dva principy, které

můžeme nazvat formování a nápodoba. Formování je takový druh sociální interakce, kdy socialisovaný jedinec si osvojuje chování (motivy, city, vlastnosti ...) ve shodě s požadavky socialisující osoby. V tomto formativním procesu je iniciativa na straně rodičů. Nápodoba^{/+} spočívá v tom, že socialisovaný jedinec provádí stejné chování jako rodič (vzor), aniž by to bylo nutně napodobovanou osobou vyžadováno, někdy i proti jejímu přání. Iniciativa je při nápodobě na straně socialisovaného dítěte. Domníváme se, že osvojování rolí na formativním principu probíhá z velké části jako podmiňování. Nápodoba je patrně častěji spojena se složitějšími kognitivními pochody u socialisovaného jedince. Nápodoba může probíhat i v nepřítomnosti vzoru na podkladě symbolických procesů.

Osvojování podřízené role bude zpravidla probíhat jako formování, kdežto sexuálním rolím se dítě bude spíše učit nápodobou. Formování se však zřejmě uplatňuje i při osvojování sexuálních rolí, a to i v interakci dítěte s rodičem opačného pohlaví. Lze předpokládat, že otec se chová k dceři jako k osobě ženského pohlaví a vyžaduje od ní komplementární femininní vlastnosti (např. jemnost, citovost apod.). Totéž platí pro vztah matky a syna.

/+ Užíváme pojmu nápodoby jako vhodnějšího než je pojem identifikace, který je příliš spojen s psychoanalytickou teorií. Je ovšem třeba mít na mysli, že nápodoba může mít různé formy (úrovně), jak na to poukázali Bandura a Walters (1963).

Srovnáme-li socialisaci chlapců a dívek z hlediska obou uvedených principů, ukazují se určité rozdíly. U dívek nebude formování do podřízené role v rozporu s nápodobou femininní role matky za předpokladu, že matka je vůči otci^v relativně podřízeném nebo rovném postavení. Rozpor by pro dívku nastal jen v rodině, kde autoritativní matka si vynutila otcovo podřízené postavení. Předpokládáme, že takové rodiny nejsou u nás pravidlem. Jinak je tomu u chlapců. K rozporu mezi formováním a nápodobou bude docházet v rodinách, kde otec vystupuje autoritativně jak vůči synovi, tak vůči matce (a zdá se, že rodiny tohoto typu jsou dosud u nás časté). V takovém případě povede otcovo autoritativní vystupování sice u chlapce ke konformitě na formativním principu, avšak zároveň k nekonformitě na základě nápodoby. Z klinické praxe tento rozpor dobře ilustrují případy, kdy chlapec je podrobivý vůči autoritativnímu otci, ale chová se vůči matce podobně ^{dominantně} jako otec. Není ostatně nutné, aby otec byl chlapci vzorem dominantního chování svým vystupováním vůči matce. Chlapec pozoruje a z vyprávění zná otcovo chování vůči dalším osobám, například na pracovišti. Otec, který vystupuje v těchto mimorodinných rolích autoritativně, bude chlapci vzorem dominantního, nekonformního chování. Může tedy očekávat, že otcova autoritativnost bude mít na chlapce protichůdné účinky.

Autorita matky by podle této teorie spíše mohla přispívat k osvojení podřízené role u hochů, neboť chlapec by neměl tolik napodobovat dominantní prvky matčina chování; matka mu není vzorem pro maskulinní roli.

Na základě předcházejících úvah můžeme tedy očekávat, že dívky budou tím konformnější, čím autoritativnější budou vychovávány, kdežto u chlapců nebude mít autorita rodičů jednoznačný vliv na konformitu.

Zbývá nám položit si otázku, jakým způsobem si tedy chlapci osvojují konformitu, jestliže připustíme, že autorita rodičů zde nepůsobí jednoznačně. Je možno se domnívat, že se tu uplatňují jiné způsoby formování než je dominance ze strany rodičů. Viděli jsme v předcházející kapitole, že empirické práce ukazují na význam tzv. psychologických forem disciplíny pro vznik sebekontroly u hochů. Významnou úlohu má pro vznik konformity hochů patrně též nápodoba otce (či identifikace s ním, jak se vyjadřují někteří autoři). Pro to svědčí práce, ukazující, že konformní hoši mívají milující otce (Hoffmann, 1963), neboť hoch patrně spíše napodobuje otce, ke kterému má vřelý vztah. Jakou konformitu otce však může napodobovat, jestliže otec v rodině zpravidla není podřízenou osobou? Je nutno se domnívat, že otec je chlapci vzorem mírou své konformity vůči abstraktním pravidlům společnosti. Chlapec na otci pozoruje, že maskulinní role zahrnuje sebekontrolu a napodobuje tento aspekt otcova chování. Pro takový názor svědčí řada výzkumů (např. McCordová,

MacCord, Haward, 1963). Ukazuje se, že delikventní chlapci mají často delikventní otce, to jest, že jim chybí vzor maskulinní sebekontroly. Z této úvahy by vyplývala predikce, že chlapci budou jevit spíše maskulinní formy konformity vůči morálním pravidlům, ne však konformitu submisivního typu, jež bude typická pro dívky. Empiricky zjišťované rozdíly mezi chlapci a dívkami potvrzují, že tomu tak skutečně je. Kohlberg (1964) na základě studia literatury dochází k závěru, že dívky jsou konformnější vůči autoritě než chlapci, avšak mezi chlapci a dívkami není rozdílu, pokud jde o konformitu vůči internalisovaným morálním měřítkům (str.310).

Všimněme si nyní možných socialisačních antecedencí úzkostné pasivity. Řekli jsme si, že odchylky od normy ve směru úzkostné pasivity jsou především maladaptací dítěte ve společnosti souvěkých. Klinická pozorování naznačují, že přijetí ve společnosti souvěkých závisí hlavně na tom, jak úspěšně dítě realizuje svou sexuální roli, tj. zda dokáže být typickým chlapcem nebo typickou dívkou. Tento názor podporuje též výsledek jedné z našich studií. (Viz Kubička, Kubičková, 1960.) Chceme-li vysvětlit možné rodinné atecedence úzkostné pasivity, musíme tedy pátrat po tom, co dítěti v rodině znasnaďňuje osvojení sexuální role. Řekli jsme si, že dítě se v rodině učí sexuálním rolím především nápodobou rodiče stejného pohlaví jako je samo. Můžeme proto očekávat,

že sexuální roli si dítě osvojí nedostatečně tam, kde rodič stejného pohlaví bude nepřiměřeným vzorem. Naší predikcí tedy bude úzkostná pasivita synů málo maskulin-
ních otců a dcer málo femininních matek.

- - -

V předcházejícím odstavci byly zdůrazněny některé rozdíly v socialisaci chlapců a dívek a byl rozebrán význam těchto rozdílů pro vznik odlišností mezi typickou osobností dívek a chlapců. To však nemá znamenat, že by byl popírán vliv biologických činitelů na výsledné rozdíly v osobnostech obou pohlaví. Úloha biologických činitelů leží však mimo rámec přítomné práce. Pokud jde o problematiku složitých interakcí mezi biologickými a sociálními činiteli, podílejícími se na vývoji osobností chlapců a dívek, není v současné době ještě možné tuto otázku výzkumně řešit.

Jestliže jsme předcházející teoretické formule opřeli o pojem sociální role,^{ne} znamená to, že bychom se tím hlásili k některé ze sociologických "škol", jež přispěly k rozšíření tohoto pojmu. Pojem role dnes ostatně není majetkem žádné školy. Ukázal se být při studiu socialisace natolik užitečným, že ho užívá většina novějších badatelů, i když ne vždy s explicitním odůvodněním. Záměr přítomné práce ostatně není sociologický,

nýbrž sociálně psychologický. Chceme se dozvědět, jak se vyvíjející osobnost vyrovnává s rolemi, jež tvoří součást kultury a které mu především rodiče předkládají jako lekci k osvojení.

Kapitola III:

METODY VÝZKUMU SOCIALISACE.

1. Úvod.

V předcházejících dvou kapitolách jsme se dotkli řady otázek, ne něž budeme v druhé části práce hledat empirické odpovědi. Dříve než tak učiníme, je třeba nastínit metodologický přístup, kterého se přidržíme. Konkrétní metodiky, použité v jednotlivých studiích, budou popsány při presentaci jejich výsledků v druhé části. V této kapitole se však dotkneme některých obecnějších otázek, jež se týkají způsobu zjišťování proměnných. Kapitola se opírá o statě, které autor uveřejnil v Učebnici dětské psychiatrie (red. J. Fischer) pod názvem "Metody výzkumu" a "Techniky sbírání dat o psychice". (Kubička, 1963 b) Cenným zdrojem informací pro tuto kapitolu bylo kompendium výzkumných metod, redigované Mussenem (1960).

Metodologická i metodická problematika výzkumu socialisace má mimořádný význam. Praktická i teoretická důležitost poznatků z oblasti socialisace vedla v minulosti často k tomu, že byly přijímány výsledky prací, jež neobstojí z hlediska vědecké metody. Tato

kritika se například týká kasuistických prací klinicky orientovaných pracovníků. Jejich závěry o vztazích mezi chováním rodičů a dětí často zahrnují velmi podnětné myšlenky, avšak průkaznost závěrů, opřených o klinickou kasuistiku, je malá. Praxe rodičovská a poradenská si vynutuje aplikaci poznatků o vlivu rodinné výchovy. Z nedostatků lepších poznatků jsou často aplikovány myšlenky pedagogů, kteří ke svým závěrům dospěli na základě intuitivního zpracování nesystematicky nasbíraných zkušeností. Takové poznatky mohou být adekvátním obrazem skutečnosti, avšak nemáme o tom žádného důkazu. Ve II. kapitole této práce jsme poznali řadu zajímavých teorií socializačního procesu a v kapitole III. jsme se pokusili o formulaci vlastního teoretického schématu. Teorie však mají pro vědu význam jen tehdy, máme-li metody, umožňující jejich ověření. Pro teorii i praxi je proto prvořadým úkolem zvědečtení metod studia socialisace.

Naše vlastní metody byly vypracovány na základě pečlivé přípravy. Použité metody nejsou ovšem zdaleka tak dokonalé, jak by bylo žádoucí. Je třeba uvážit, že při hledání vhodných metod studia socialisace je v našich podmínkách třeba začít prakticky s ničím. Je zapotřebí si metody vytvořit.

2. Deskripce a vysvětlování.

Cílem vědy je popis a vysvětlení jevů. Rozlišení mezi deskripcí a výkladem není ve vědecké praxi

zcela ostré. Deskripce by měla být podkladem pro vysvětlení jevu. Vysvětlování neadekvátně popsaných jevů může vésti k chybným poznatkům.

V oblasti výzkumu socialisace vzniká řada otázek pro deskriptivní výzkum. Je možno se například ptát, jaké předpisy pro rodičovské role v naší kultuře existují. Potřebovali bychom vědět, jak uskutečňují své rodičovské role matky, jak otcové a jak jejich chování vypadá s ohledem na stáří a pohlaví dětí. Tyto otázky bychom rádi měli zodpovězené pro různé vrstvy obyvatelstva. Deskriptivní výzkum tohoto druhu však není hlavním cílem přítomné práce. Budeme ale nuceni opatřiti si některé deskriptivní údaje jako podklad pro další práci. Přítomná práce si klade za úkol dva druhy vysvětlení. Hledá antecedence rodičovských postojů v sociální struktuře a pátrá po antecedencích osobnostních rysů dítěte ve způsobu rodinné socialisace.

3. Experimentální a naturalistický přístup.

Jev socialisace, spočívající v dlouhodobé interakci mezi členy rodiny, se svou složitostí a intimitou vymyká experimentálnímu přístupu. Klademe-li si navíc za úkol studium socialisačních antecedencí abnormálního chování, vznikají tož etické námitky proti experimentování. Většina empirických výzkumů socialisace má proto charakter zkoumání naturalistického, jde o sledování přirozeně probíhající rodinné socialisace.

Empirické výzkumy, popsané v druhé části naší práce, jsou rovněž tohoto druhu.

Viděli jsme v předcházející kapitole, že někteří autoři se přece jen pokusili o experimentální výzkum dílčích aspektů socialisace. Byli to zejména Bandura a Walters (1963), svými experimentálními studii nápodoby. Bylo by možno uvést ještě jiné práce, například Merillové (1946) nebo Walterse a Connorové (1964). Ve dvou naposledy jmenovaných pracích byla pozorována interakce matek a dětí po instrukci matkám, že děti v první fázi experimentu nepodaly dost dobrý výkon. Existuje řada laboratorních výzkumů učení, při kterých byly sledovány účinky takových proměnných jako je pohlaví osoby, která poskytuje verbální zpevnění. V jiné práci byl sledován vliv maskulinní identifikace dítěte na účinnost zpevnění ze strany mužského experimentátora (Epstein, Liberant, 1963). Bandura a Walters kombinují naturalistický přístup s experimentálním.

Není třeba dokazovat obecné výhody experimentálního výzkumu. Při studiu kausálních vztahů mezi proměnnými má experimentální výzkum obrovské výhody, lze-li skutečně ovládat ty proměnné, jejichž účinek na závislé proměnné je sledován a lze-li kontrolovat ostatní podmínky, jež mohou mít vliv. Takové kontroly lze dosáhnout jen drastickým zjednodušením socialisační situace, jak je tomu například při laboratorních výzkumech účinnosti různých forem zpevnění. Je potom otázkou, zda taková

laboratorní situace je vůbec modelem socialisačního procesu v rodině. Že se laboratorní učení rodinné situaci příliš nepodobá, pro to svědčí řada okolností. Rodinná socialisace je interakčním procesem. Má-li však být v experimentální ~~situaci~~ chování socialisujícího činitele nezávisle proměnnou, je třeba dítěti znemožnit ovlivnění této osoby. Pokud se experimentálně sleduje interakce mezi rodičem a dítětem, experiment opět neposkytuje možnost kontroly rodičovského chování. Viděli jsme též, že v teorii mají význam dlouhodobé kumulativní účinky trvalejších charakteristik rodičovského chování. Není však vůbec myslitelné takto dlouhodobě experimentovat. Experimentální socialisace většinou netrvá déle než hodinu. Hlavním zdrojem informací o socialisaci zůstává tudíž výzkum přirozeně probíhající socialisace.

Pokud jde o deskripci, nevznikají při naturalistickém výzkumu socialisace nějaké mimořádné metodologické nesnáze. Systematická vědecká deskripce ovšem vyžaduje, aby se badatel vyrovnal s otázkou volby proměnných, aby si vytvořil vhodné metody sbírání dat a aby svá šetření provedl na adekvátních výběrech osob.

Větší metodologické nesnáze ~~vznikají~~ vznikají při naturalistickém výzkumu kausálních vztahů. Badatel je většinou odkázán na studium statistických závislostí mezi proměnnými, jež hodlá kausálně spojovat. Protože není schopen experimentálně ovládat své hypotetické antecedence, je v neustálém nebezpečí, že při výkladu statistických

závislostí zamění následek a příčinu. Jestliže například naleznete korelace mezi mírou mateřské lásky a nějakým ukazatelem konformity dítěte, je mateřská láska anteceden-
cí dětské konformity nebo její konsekvencí? Je však též možné, aby statistická závislost mezi dvěma proměnnými byla způsobena nějakým třetím činitelem, který kausálně ovlivňuje obě korelující proměnné. Lze například uvažova-
ti, že týž dědičný faktor ovlivňuje jak matčinu lásku k dítěti, tak konformitu dítěte. Navíc musíme předpokládat mnohočetnou determinaci závislých proměnných ze strany více činitelů, jež jsou ve vzájemných interakcích.

Je zřejmé, že naturalisticky postupující ba-
dateř se ve svém kausálním výkladu nemůže vyrovnat se shora uvedenými problémy beze zbytku. Aby byl výzkum vů-
bec uskutečnitelný, je nutno provést určitá zjednodušení a předpokládat zanedbatelnost řady činitelů. Další výz-
kum může ovšem ukázat, že ve skutečnosti nejsou zanedba-
telné faktory, které nebyly dříve brány v úvahu. Proto je naturalistický výzkum nikdy nekončícím poznáváním složi-
tých vztahů v realitě.

Jak lze zajistiti jedné ze statisticky závislých proměnných charakter anteceden-
ce ve vztahu k jiné promě-
nné? Neuvažujeme zatím o možném působení nějakých dalších činitelů. Pokud lze stanovit časové pořadí mezi oběma proměnnými, máme hledanou odpověď. Tohoto postupu budeme častěji užívat. U takových sociálně strukturních jevů

jako je vzdělání rodičů, zaměstnanost matky, počet dětí v rodině, lze předpokládat časovou precedenci ve vztahu k proměnným jak rodičovského, tak dětského chování. Obtížnější situace vzniká při studiu korelací mezi rodičovskými charakteristikami a charakteristikami dětské osobnosti. Časová precedence je těžko zjistitelná. Protože nám jde o to, aby rodičovské chování mělo charakter nezávisle proměnné (antecedence), musíme usilovat o co možná trvalé charakteristiky rodičů. Našli jsme v předcházející kapitole takové charakteristiky v rodičovských postojích a v pozici rodičů na obecných dimenzích rodičovského chování. Lze předpokládat, že obecnější vlastnosti rodičů ve výkonu rodičovské role budou mnohem méně závislé na zpětnovazebném vlivu dětí, než by byly například četnosti konkrétních rodičovských aktů. Z této úvahy vyplynul náš přístup k zjišťování rodičovských charakteristik.

V předcházející teoretické kapitole jsme též dospěli k názoru, že extrémní odchylky dítěte od normy spíše změní postoje rodičů než lehké odchylky. Z této úvahy vyplývá, že pro studium efektu rodičovských postojů je vhodnější sledovat děti, které se svými osobními vlastnostmi pohybují v okolí normy. Často používaný postup, při kterém se srovnává rodinná výchova extrémně abnormálních dětí s výchovou dětí normálních, je spojen s mnohem větším rizikem, že postoje rodičů patologické skupiny dětí budou ovlivněny vlastnostmi dítěte. Klebanoff (1959)

například zjistil, že matky schizofrenických a organicky postižených dětí mají podobné postoje, jež lze chápat jako reakci matek na abnormalitu dítěte. Studie rodinné socialisace psychotických nebo delikventních dětí mají z uvedeného důvodu velké metodologické nevýhody. Navíc bývají zjišťovány rodičovské postoje vůči extrémně abnormálním dětem za odlišných podmínek než u skupiny kontrolních rodičů. Je něco jiného vypovídat jako rodič dítěte, jež stojí před soudcem nebo před psychiatrem, než jako rodič dítěte, které je náhodou podrobena výzkumu. Není překvapením, že rodiče abnormálních dětí mohou za této situace o sobě podat příznivější obraz než rodiče dětí kontrolních. (Viz Zuckermann, Barrett, Braigel, 1960.) Extrapolace výsledků zjištěných u dětí, pohybujících se kolem normy, na případy extrémně abnormální, je ovšem spojena s řadou problémů. Zahrnuli jsme proto do přítomné práce též studii psychiatrických případů. Z důvodů právě uvedených však socialisaci těchto dětí nesrovnáváme se socialisací dětí normálních, nýbrž analyzujeme vztahy uvnitř skupiny psychiatrických případů.

Jak již bylo uvedeno, statistická závislost dvou proměnných může být ovlivněna nějakým třetím činitelem. Lazarsfeld (1955) ukazuje, že takový činitel může působiti buď jako antecedentní (časově předchází obě korelující proměnné), nebo jako intervenující (časově stojí uprostřed mezi oběma proměnnými). Máme-li podezření napůsobnost nějakého třetího činitele, je třeba zjistit, zda

vztahy mezi studovanými proměnnými nezmizí, když učiníme třetí faktor konstantním. Takovéto postupy použijeme ve druhé studii, kde nás bude zajímat, zda statistická závislost mezi počtem dětí v rodině a povahovými vlastnostmi dětí zůstane zachována, držíme-li vzdělání rodičů konstantním. Lazarsfeld dovozuje, že vztah mezi dvěma proměnnými je kausální, jestliže nezmizí po přezkoušení vlivu všech možných antecedentních třetích činitelů. Je třeba si uvědomit, že jedině teoretická úvaha nám může napovědět, které třetí činitele je třeba brát v úvahu. Ve všech studiích budeme usilovat o konstantnost řady činitelů, jež by mohly mít vliv na vztahy mezi studovanými proměnnými. Především budeme vždy kontrolovat vliv pohlaví rodičů i dětí, neboť v něm je nutno spatřovat vlivnou antecedentní podmínku, jak to vyplývá z teorie role. V první studii budeme sledovat separátně děti zaměstnaných a nezaměstnaných matek, neboť okolnost matčina zaměstnání je pro socialisaci v prvním dětství jistě zvláště vlivná.

Korelace mezi rodičovskými postoji a povahovými rysy dětí by bylo též možno vysvětlovati působením dědičných faktorů, jak na to upozorňuje Eysenck (1953). K tomu je možno poznamenati, že studie zaměřené ke sledování dědičnosti povahových rysů ukázaly, že genetické faktory se na vzniku povahových rysů podílejí poměrně málo, jak na základě ^{řady} studií dovozuje McClearn (1964).

4. Konstrukce výběru sledovaných osob.

Výběr osob, které se staly předmětem sledování, poskytuje tím lepší basi pro generalisaci, čím je reprezentativnější pro populaci, na niž se má zobecňovat. Reprezentativnosti výběru se dociluje výběry náhodnými. Ve výzkumné praxi je ovšem nutno se řídit ještě jinými hledisky, než je požadavek reprezentativnosti. Je nůtno najít osoby, které jsou ochotny na výzkumu dobře spolupracovat, osoby musí být snadno dosažitelné atd. Z těchto důvodů se ve vývojové psychologii s dokonale reprezentativními výzkumy téměř nesetkáváme. To platí i pro země, kde se provádí velmi mnoho psychologických výzkumů, jak uznávají i autoři kompendia Mussenova (1960). Rovněž naše výběry dětí a rodičů jsou jen aproximací reprezentativních výběrů. Lze však očekávat, že při studiu vztahů budou nedokonalosti výběrů méně ovlivňovat výsledky, než by tomu bylo v případě výzkumu deskriptivního.

5. Longitudinální a transversální přístup.

Při studiu vyvíjejících se jedinců je třeba se rozhodnouti, zda půjde o opakovaná pozorování těchže osob v časovém průběhu (longitudinální postup), nebo jednorázové zjištění relevantních dat v téže době (transversální přístup). Oba postupy mají své výhody i nevýhody. Pro přítomnou práci byl zvolen přístup transversální z několika důvodů. Transversální přístup spíše umožňuje vyhnout

se drastické selektivnosti výběrů, ke kterému zpravidla dochází při dlouhodobých longitudinálních výzkumech. Je známo, že na výzkumech, trvajících po léta, spolupracují jen velmi vyjimeční rodiče. Dalším důvodem byla časová úspora. Vzhledem k úmyslu sledovat socialisaci v nejranější vývojové fázi a v období pubescence, znamenalo by dokonalé longitudinální řešení problému výzkum trvající 15 roků. Aby mnohaletý longitudinální výzkum přinesl výsledky úměrně vynaloženému úsilí, bylo by zapotřebí větší teoretické jasnosti v problematice a lepších metod než máme dnes k dispozici. Tak jak jsou dnes longitudinální výzkumy prováděny, je jejich přínos spíše deskriptivní než výkladový.

Longitudinálního postupu jsme však použili v předběžné studii k prvnímu výzkumu.

6. Problém kontaminace dat.

Pracně prováděné longitudinální výzkumy se často vyznačují tím, že jediný badatel po léta vede sám všechny rozhovory s rodiči i s dětmi a sám provádí různé testy a posuzování. Za této situace chybí datům základní předpoklad pro statistické testování vztahů, totiž nezávislost v zjišťování jednotlivých znaků. Celkový dojem badatele a jeho teoretické názory či předsudky nezbytně vnesou mezi data vztahy, jimž nemusí v realitě nic odpovídat. V přítomné práci bylo vyvinuto značné

úsilí, aby získávaná data byla ochráněna před touto kontaminací ze strany autora, jakož i před jinými zdroji nežádoucí závislosti informací. Příslušná problematika bude uvedena v následujícím pojednání o metodách zjišťování proměnných a v druhé části práce.

7. Metody zjišťování proměnných na straně rodičů.

Zjišťování proměnných, jež se vztahují k sociální struktuře rodiny, většinou nečiní obtíže. Údaje, týkající se počtu dětí v rodině, matčiny zaměstnanosti, vzdělání rodičů apod. lze poměrně snadno zjistit metodou dotazníku nebo rozhovoru.

Obtížnějším metodickým problémem je zjišťování charakteristik výkonu rodičovských rolí. V předcházející kapitole jsme uvedli teoretické důvody pro volbu trvalejších a obecnějších charakteristik výkonu rodičovských rolí. Základní dimensí, kterou hodláme zjišťovat, je autoritativnost rodičů. Kromě toho chceme sledovat ještě některé jiné rodičovské aspekty.

V pracích o rodičovském chování se používají tři základní metody ke zjišťování dat: pozorování, rozhovor a písemný dotazník. Pokusíme se analyzovat výhody a nevýhody těchto tří metod.

Přímé pozorování rodičovského chování má některé nesporné výhody. Vliv subjektivního činitele na straně pozorovatele lze umírnit soustředěním na záznam konkrétních rodičovských aktů. Pozorovatelem je zpravidla táž osoba pro všechny rodiče, takže subjektivní faktor se

nemění a nelze jej považovati za zdroj interindividuální variability mezi rodiči. Pozorování však má též řadu nevýhod. První z nich je nepřístupnost "pravého" rodičovského chování. Není možné pozorovat rodiče jak doma třes-tají své dítě, jak se s ním mazlí apod. Rodinná sociali-sace vyžaduje intimitu. Navodíme-li umělou situaci a v ní pozorujeme rodičovské chování, je otázkou, nakolik je taková situace reprezentativní pro skutečné rodičovské chování. I kdybychom získali přístup do rodiny, musili bychom svá pozorování omeziti na nějaké časové vzorky. Avšak je velmi pravděpodobné, že k aktům rozhodujícího významu by docházelo v době, kdy pozorování neprobíhá. Pokud pak jde o rodičovské postoje, to jest dispoziční proměnné, je pozorování metoda nevhodná v principu samém. Četnosti pozorovaných aktů jsou závislé na zpětnovazebném působení dítěte na rodiče. Chceme-li zjišťovat rodičovské postoje, musíme proto použítí jiné metody než pozorování. V našich vlastních studiích jsme přímého pozorování rodičů ze shořa uvedených důvodů použili jen v pří-pravné práci k první studii.

Metoda rozhovoru dává poněkud odlišné výsledky podle toho, kdo je vypovídající osobu. Informátorem o rodičovském chování (postoji) může být rodič sám, lze se ptát jednoho z rodičů na druhého, nebo je možno se ptát dětí na chování rodičů. V přítomné práci jsme použili všech tří postupů.

Metoda rozhovoru odstraňuje některé nevýhody přímého pozorování. Vypovídající osobě bývá zpravidla přístupno veškeré dění, které nás zajímá a můžeme ji požádat, aby shrnula svá pozorování za delší časové úseky. Navíc může ten, kdo vede rozhovor, klást otázky takovým způsobem, aby zjistil nejen skutečný výskyt aktů, ale též charakteristické pohotovosti k určitým aktům, tedy postoje. Je však zřejmé, že na výsledku rozhovoru se podílí subjektivní činitele jak na straně vypovídajícího, tak na straně výzkumníka. Tyto subjektivní faktory lze do jisté míry kontrolovat dodržováním standardního, systematického postupu. V přítomné práci byly pro výzkumné rozhovory vypracovány podrobné směrnice s přesným zněním a pořadím otázek, jakož i s pokyny pro záznam rozhovorů. Výsledky rozhovorů byly zaznamenávány pomocí předem vypracovaných posuzovacích stupnic pro jednotlivé aspekty rodičovských postojů. Výhodou rozhovoru proti dotazníku je větší pružnost, navození větší sdílnosti a možnost využití klinického úsudku posuzovatele.

Písenné dotazníky mají řadu výhod. Především šetří čas, takže lze při jejich použití dosáhnouti většího počtu případů. Lze je konstruovati tak, aby skórování bylo zcela objektivní, tj. lze vyloučiti vliv subjektivity badatele. V tomto ohledu jsou tedy dotazníky objektivnější metodou než pozorování a než rozhovor. To je velmi důležité vzhledem k velkému nebezpečí kontaminace dat ze strany badatele. Má-li totiž výzkumník nějakou hypotézu o rodičovském chování a jeho účincích, neubrání se

při pozorování či v rozhovoru, aby touto svou prekonceptí neovlivnil zjišťované informace. Jestliže pak data potvrzují nějakou hypotézu, může to být dáno kontaminací dat. Toto nebezpečí dotazník odstraňuje a hlavně z tohoto důvodu bylo v přítomné práci dotazníků užíváno.

Dotazník je ovšem spojen s risikem zkreslení ze strany vyplňující osoby. Je známa řada takových zkreslujících činitelů, zejména snaha udělat dobrý dojem (Edwards, 1957), dále tendence říkat zásadně ano nebo zásadně ne (Couch, Kenniston, 1960). V přítomné práci byl učiněn pokus zmírnit vliv obou shora uvedených zkreslujících činitelů. Pokud jde o snahu udělat dobrý dojem, čelilo se tomuto zkreslení takovou formulací otázek a nabídnutých odpovědí, aby odpověď v žádném případě nebyla pro vyplňující osobu zahanbující. Příklady je možno nalézt na příslušných místech v druhé části práce. Působnost druhého ze zmíněných zkreslujících faktorů (tendence říkat zásadně ano nebo ne), byla prakticky vyloučena tím, že byly nabíženy zcela jiné odpovědi než ano a ne. V první studii měly vyplňující matky volbu ze tří konkrétních popisů mateřského chování v nějaké konkrétní situaci a měly uvést, který ze tří popsaných aktů u nich převažuje. Konkrétnost otázek i nabídnutých odpovědí měla zaručit interindividuální srovnatelnost dotazníků. Lze očekávat, že konkrétním popisům porozumí stejně matky různého vzdělání a typu osobnosti. Lze též předpokládat, že matky

budou méně přikrašlovat konkrétní výpovědi než by tomu bylo u obecně formulovaných otázek jako "máte své dítě ráda?"

Podobně jako při rozhovoru, dotazník o rodičích mohou vyplňovat rodiče nebo děti. V druhé a třetí studii jsme použili jako informátorů pubescentní mládeže. Lze si položit otázku, kdo je lepším informátorem o rodičovských charakteristikách, zda rodiče nebo děti. Zkušenosti z naší práce naznačují, že v období pubescence je to spíše mládež. Rodiče mají patrně větší tendenci kladlat dobrý dojem, zejména cítili vinu za sociálně nežádoucí projevy mládeže. Stojí za zmínku, že Serotová a Teevan (1961) považují percepci rodičů ze strany dítěte za významnější atecedenci osobnostních rysů mládeže než rodičovské chování samo.

Při zjišťování rodičovských charakteristik se setkáváme s problémem metrickým. Jakým způsobem vytvořiti ze získávaných informací ukazatele posice jednotlivých rodičů na obecnějších dimenzích? Protože u nás nejsou vypracovány žádné hotové metody, jichž by bylo možno použiti, bylo třeba vypracovat vlastní postupy. Opírali jsme se při tom o řadu prací, zejména o dílo Guilfordovo (1954). Vypracování dokonalých metod pro zjišťování rodičovských charakteristik, spojené s výzkumem jejich validity a spolehlivosti, by ovšem bylo samo o sobě velmi náročným výzkumným úkolem. Jestliže cíl práce byl jiný a metody měly sloužit jako nástroj k tomuto cíli, bylo ovšem nutné použití metod, jejichž mezi jsme si byli vědomi.

8. Zjišťování proměnných na straně dětí a pubescentů.

Pokud jde o zjišťování charakteristik dětské (pubescentní) osobnosti, nenalézá československý psycholog o mnoho lepší metodické možnosti než jsme viděli v předcházející diskusi o rodičovských charakteristikách. Kromě zmíněných metod pozorování, rozhovorů a dotazníků, je ještě možno uvažovati o projektivních testech, posudcích učitelů, o objektivních zkouškách a o sociometrickém přístupu.

Je třeba si uvědomit, že charakteristiky osobnosti, jež nás ve vztahu k abnormalitě zvláště zajímají, se týkají převážně interpersonálního chování. Kdybychom chtěli použítí metody pozorování, musili bychom děti (pubescenty) pozorovati v interpersonálních situacích. Je jasné, jak obtížné by bylo standardisovati interpersonální podnětové situace tak, aby byly stejné pro všechny pozorované osoby. V příjtomné práci jsme proto užili přímého pozorování jen jako přípravy pro prvou studii.

Rozhovor s dítětem o jeho osobních vlastnostech se nezdá být vhodným zdrojem informací pro zábrany a obranné reakce vypovídajícího. Užívali jsme spíše rozhovorů s rodiči, za pomoci předem připravených otázek a posuzovacích stupnic (kapitola VI).

Dotazníkové údaje matek o vlastnostech ročních dětí byly využity v první studii. Šlo o volbu z velmi konkrétních popisů.

Hojně jsme využili dlouhodobého pozorování učitelů, jež bylo zachyceno pomocí posuzovacích stupnic, předložených učiteli. Tato metoda má tu nespornou výhodu, že učitel má možnost porovnávat jednotlivé děti a poskytnout tak lepší obraz interindividuální variability než rodiče. Učitel je též méně motivován zkreslovat než rodiče. Značné nesnáze ovšem vznikají, je-li třeba vytvořit jeden soubor dat z posudků více učitelů o různých školních třídách, neboť každý učitel má svoji charakteristickou polohu při užívání posuzovací stupnice.

Velmi cenným zdrojem informací o dětské osobnosti jsou sociometricky získané ukazatele. Při tomto postupu jsou vlastnosti jednotlivých dětí vždy posouzeny všemi spolužáky ve třídě. Z řady studií (Lindzey, Borgatta, 1954; Proctor, Loomis, 1951; Kubička, Kubičková, 1960) je známa značná spolehlivost a validita takových ukazatelů. K hodnotě sociometrických ukazatelů zřejmě přispívá to, že jsou získávány od mnoha informátorů, takže případné subjektivní chyby se navzájem korigují. I zde je třeba řešit problém sjednocení ukazatelů při slušování více školních tříd.

Projektivních testů užito nebylo. Jak bylo poukázáno v jiné práci (Kubička, 1963 b) - časová náročnost těchto testů není vyvážená dostatečnou validitou.

Nebyly též použity objektivní testy osobnosti, jež popisuje například Cattell (1964). Důvodem je jednak to, že tyto testy nejsou pro naše podmínky vyzkoušeny, jednak to, že většinou nepostihují charakteristiky interpersonálního chování.

Č Á S T D R U H Á

Kapitola IV:

STUDIE MATČINY AUTORITY VŮČI DĚTEM VE STÁŘÍ JEDNOHO
ROKU.

1. Cíl studie.

Poslední dvě desetiletí přinesly řadu studií, jež dokazují význam mateřské lásky v raném vývojovém období dítěte. Viděli jsme v kapitola II., že vedle lásky je druhou základní dimensí rodičovského chování autoritativnost či kontrola. Matčině autoritě vůči malému dítěti byla zatím věnována mnohem menší výzkumná pozornost, než mateřské lásce. Je to snad dáno tím, že na první pohled se dimense autority nezdá být významná, máme-li na mysli matčino chování vůči zcela malému dítěti. Naše longitudi-
nální kasuistické sledování dvaceti dětí a jejich matek v průběhu prvního roku života nás však přesvědčilo, že v chování matek vůči těmto malým dětem se projevují vý-
razné rozdíly, pokud jde o míru matčiny autority. Tento předběžný volně pojatý výzkum byl proveden ve spolupráci s Dr.R.Bursíkem, který se též částečně podílel na projek-
tování pozdější studie, kterou v této kapitole popisuje.

Je užitečné uvědomit si dosah kulturních vli-
vů, jež působí na autoritativnost matčina postoje vůči
malému dítěti. V dnešních vědeckotechnicky vyspělých

společnostech je chování matek vůči malým dětem značně ovlivňováno předpisy lékařů, případně jiných odborníků. To jsme pozorovali v rozhovorech s našimi dvaceti matkami. Zaujaly nás též rozdíly v názorech pediatrů z různých zemí na otázku, jak má matka s malým dítětem jednat. Názory odborníků na správný způsob jednání s dítětem se ostatně v průběhu doby mění. Zajímavé doklady o tom přinesla studie Wolfensteinové (1955), která ukázala, že v USA došlo k velkému přesunu od doporučování autoritativního vedení směrem k velké toleranci vůči dítěti. U nás se touto otázkou zabýval Langmeier (1962).

V přítomné práci jsme se soustředili na matčin postoj vůči dítěti ve stáří jednoho roku. Tento věk se nám zdál být užitečný z několika důvodů. Jde o období velmi rané, kdy socialisace probíhá pouze v rodinném prostředí (pokud nejde o poměrně malou část dětí, jež navštěvují jesle). Na druhé straně představuje věk dvanácti měsíců již poměrně bohatou příležitost k sledování rozdílů mezi postoji jednotlivých matek. Je to věk, kdy děti hojně manipulují s předměty kolem sebe, začínají chodit, živě reagují sociálně (viz Gesell, Ilgová, 1946). Je zde tudíž více než dost příležitostí, kdy matka může jednat vůči dítěti autoritativním, usměrňujícím, způsobem, nebo mu naopak ponechat volnost projevu.

Při výzkumu jsme si kladli tři cíle: 1. Vypracovat metodu, dovolující zjišťování stupně autoritativnosti v matčině postoji vůči ročnímu dítěti. 2. Sledovat

závislost matčiny autoritativnosti na těchto podmínkách: pohlaví dítěte, pořadí jeho narození, matčino zařazení z hlediska zaměstnanosti, vzdělání matky. 3. Sledovat korelace mezi mírou matčiny autoritativnosti a takovými vlastnostmi ročních dětí, jež by mohly mít význam z hlediska mentálního zdraví.

Práce vychází z koncepce rodičovského chování jakožto výkonu role. Z toho důvodu jsme se zvláště zajímali o rozdíly postojů matek vůči chlapcům a dívkám, neboť zde jde o dvě poněkud odlišné role. Předpokládáme, že výkon rolí je závislý na sociálně strukturních podmínkách. Proto jsme sledovali vliv matčiny zaměstnanosti, jejího vzdělání a pořadí narození dítěte.

Pokud jde o psychické vlastnosti ročních dětí a jejich korelace s matčinou autoritou, pohybovali jsme se v oblasti velmi málo prozkoumané. Naše výsledky a jejich interpretace jsou proto jen orientačním přiblížením k zajímavému problému. Opírali jsme se při výkladu těchto výsledků vedle teorie role o některé principy z teorie učení.

2. Metoda.

a) Typ projektu. Jak již bylo uvedeno, navázala přítomná studie na longitudinální sledování dvaceti dětí v průběhu prvního roku života. Tyto děti byly zvány k vyšetření v tříměsíčních intervalech. Byly prováděny rozhovory s matkami, vývojová vyšetření dětí a volné

pozorování jejich interakce s matkami. Výsledky tohoto předběžného výzkumu poskytly informace pro vypracování metody studie, o nichž je zde referováno. Konečná studie měla ráz transversálního naturalistického výzkumu.

b) Zjišťování proměnných. Autoritativní či kontrolující chování matky vůči ročnímu dítěti bylo předem definováno výčtem následujících forem chování: nucení dítěte do nějaké činnosti, omezování činnosti dítěte, trestání (zejména tělesné), kladení náročných požadavků na dítě, nerespektování individuality dítěte, striktní dodržování předpisů péče o děti. Byl vypracován dotazník, který má u matek zjišťovat míru pohotovosti k uvedeným formám chování. Matka se může k dítěti chovat autoritativně v řadě situací: jako významné byly zvoleny situace, týkající se jídla, vyměšování, spánku, pohybové činnosti, mluvní činnosti a dětského vyžadování pozornosti. Otázek je celkem 18. Uvedeme znění tří otázek spolu s nabídnutými trojicemi odpovědí, z nichž měla vyplňující matka jednu zvolit.

Co obvykle uděláte, když dítě nechce jít večer spát?

- Nechám je ještě chvíli vzhůru.
- Uložím je a nějak je upokojím.
- Uložím dítě a nevšímám si jeho protestů.

Co uděláte, když se dítě pokaká?

- Potrestám je plácnutím nebo jinak.
- Trochu mu vyhubuji.
- Netrestám je ani nehubuji.

Co obyčejně děláte, když dítě nechce jíst?

- Snažím se je přimět, aby svou dávku snědlo.
- Chci, aby snědlo alespoň trochu.
- Nechám je být, i když nejí vůbec.

Z formulací otázek je zřejmé, že mají zachycovat matčinu pohotovost k určitému chování, ne častost jejich autoritativních projevů. Byla zde tedy snaha homogenisovat pro všechny matky podnětovou situaci, abychom získali míru matčiny autoritativnosti pokud možno nezávisle na tom, jak se chová dítě. Domnívali jsme se, že tímto způsobem zachytíme matčin postoj vůči dítěti. Takový postup má význam zejména pro studium korelací s charakteristikami dítěte. Dalším důvodem našeho zaměření k matčině postoji bylo to, že jsme chtěli srovnávat matky zaměstnané a nezaměstnané. Kdybychom sledovali častost výskytu jednotlivých aktů, museli bychom vždy získat vyšší četnosti u matek nezaměstnaných, neboť ty tráví s dítětem delší dobu. Srovnání by potom nemělo smyslu.

Jak je patrné, byly otázky i nabídnuté odpovědi velmi konkrétními popisy chování. Touto konkrétností se mělo zabránit zkreslujícímu vlivu ze strany matčina postoje vůči vyplňování dotazníku. Lze doufat, že matka méně zkreslí velmi konkrétní údaje.

Dotazník autoritativnosti byl skórován tak, že odpovědi byly na základě empirických četností dichotomisovány na autoritativní a neautoritativní. Za každou otázku se tedy mohl přičítat jeden bod do sumárního skóre autority. Kromě toho byly zvláště skórovány jen ty otázky,

jež se týkaly trestání, takže jsme vedle skóre autoritativnosti získali ještě skóre pro tendenci k tělesnému trestání. Dotazník byl doplněn otázkami, zaměřenými k antecedencím matčina postoje vůči dítěti, tj. k jejímu zaměstnání, vzdělání a k pořadí narození dítěte. Dále zde byly otázky, týkající se návštěvy denních a celotýdenních jeslí, pobytu v nemocnici a v kojeneckých ústavech. Také jsme zjišťovali, kdo o dítě doma, kromě matky, pečuje a v jakém rozsahu.

Psychické vlastnosti dětí byly sledovány rovněž dotazníkem, jež vyplnily matky. Opřeli jsme se částečně o stupnici mentálního zdraví malých dětí, kterou vypracovala Flintová (1959). Položky Flintové byly upraveny na základě zdejších pozorování a doplněny některými dalšími dle Fischera (1959) a vlastních klinických zkušeností. Celkem šlo o 19 otázek, na něž matky odpovídaly volbou jednoho ze tří konkrétních popisů chování, jak je zřejmé z následujících příkladů:

Jak je dítě ochotné jít večer spát?

- Vždy se brání, pláče.
- Občas protestuje.
- Většinou se dá klidně uložit.

Jak se vaše dítě chová v neznámém prostředí?

- Nadšeně si je prohlíží.
- Bývá trochu zaražené.
- Bojí se nebo pláče.

Rovněž byly zde odpovědi na základě empirických četností dichotomisovány.

Byli jsme si vědomi, že otázky představují dosti nesourodý soubor znaků. Je ostatně problematické, zda vůbec má smysl uvažovat o nějaké celkové dimenzi mentálního zdraví malého dítěte, jak to předpokládá Flintová. Viděli jsme ve III. kapitole, že variabilita neadaptivních projevů dětí lze spíše vystihnout pomocí dvou relativně nezávislých faktorů. Tyto dimenze jsme nazvali nekonformita - konformita a úzkostná pasivita. Pokusili jsme se vytrždit z našich 19 znaků, sledovaných u ročních dětí ~~tyx~~, které se týkají dimensí konformity a úzkostné pasivity. To se nám zdá proveditelné u 12 znaků, jak ukazuje následující přehled.

Konformita (uvádíme konformní pól znaků):

ochota ulehnout ke spánku, rychlé usínání, nepřerušovaný spánek, ochota sedět na hrníčku, kontrola vyměšování.

Úzkostná pasivita: tichá hra, nedůvěra k novým hračkám, opatrnost při učení chůzi, nedůvěra k neznámým lidem, zaraženost v novém prostředí, malá chuť k jídlu, nedůvěra k novým lidem.

Skóre konformity a úzkostné pasivity byla získána tak, že za každý znak z příslušné kategorie se počítal jeden bod.

Zbývající nezařazené otázky se týkaly následujících znaků: plačtivá reakce na osamocení, pláč při uložení, pláč při pokárání, zlostnost, zácpa či průjem, zvracení, dumlání prstů.

c) Zkoumaný soubor. Dotazníky byly poštou rozeslány 450 matkám ročních dětí z různých částí Prahy. Byly vždy vybrány všechny děti z určité oblasti, narozené v určitém měsíci. Odpověděly dvě třetiny matek. Za účelem homogenisace výběru byly podle předem stanoveného plánu vyloučeny všechny děti, které prošly nemocniční péčí, celotýdenními jeslemi, kojeneckým ústavem, děti chronicky nemocné, nebo vývojově opožděné. Dále byly vyloučeny všechny děti, o něž doma pečuje převážně někdo jiný než matka. Také jsme vyloučili děti, u nichž zařazení matky dle zaměstnanosti bylo sporné. Odpadly i všechny dotazníky neúplně vyplněné. Pro konečné zpracování bylo využito 150 dotazníků, z nichž přesně polovina se týká matek zaměstnaných a polovina matek nezaměstnaných. Náš výběr je ovšem dosti hrubou aproximací výběru reprezentativního. Je třeba uvážit, nakolik mohly být výsledky ovlivněny tím, že třetina dotázaných nespolupracovala. I tak je však náš výběr méně selektivní než tomu bývá u longitudinálních dlouhodobých výzkumů.

d) Způsob statistického rozboru. V celé studii jsme používali výlučně neparametrických postupů. Důvodem k tomu bylo rozložení četností u některých znaků, jakož i další úvahy. Rozdíly mezi polohami srovnávaných podskupin našeho souboru byly testovány pomocí neparametrického U-testu, který navrhli Mann a Whitney (viz Siegel, 1956). Uváděné pravděpodobnosti se vždy týkají oboustranné

alternativy, zvolili jsme tedy spíše přísné měřítko. Uvedený test se opírá o pořadí. Počítali jsme vždy příslušnou korekci tam, kde se více případů dělilo o stejné pořadí (viz Siegel, str.123-126). Jako míry závislosti jsme užívali Spearmanova koeficientu řadové korelace, rovněž s korekcí pro případy se stejným pořadím (Siegel, str.206-210). Pokud tedy není v následujícím textu uvedeno jinak, je v první studii testem rozdílu vždy zmíněný U-test a mírou korelace koeficient Spearmanův.

3. Antecedence matčiny autority.

a) Výsledky. V teoretické části jsme rozlišili roli matky syna, a roli matky dcery. Zajímalo nás, zda nalezneme rozdíly ve výkonu těchto dvou rolí již ve vztahu k ročnímu dítěti. Jinak řečeno, chtěli jsme se dozvědět, zda pohlaví ročního dítěte má vliv na míru autoritativnosti v matčině postoji vůči dítěti. Porovnávali jsme napřed matky hochů s matkami dívek v celém našem souboru zaměstnaných i nezaměstnaných matek. Neshledali jsme prakticky žádný rozdíl mezi matkami hochů a dívek. Když jsme však analysovali separátně zaměstnané a nezaměstnané matky, výsledky byly zajímavější. Tabulka 1 přináší jako ukazatele polohy srovnávaných čtyř skupin matek hodnoty mediánu. Dále jsou pro každou skupinu uvedena procenta matek, které mají skóre autoritativnosti nad společným mediánem celého souboru. Tabulka 2 přináší analogické informace, pokud jde o sklon matek k tělesnému trestání.

Z tabulek 1 a 2 jsou patrné rozdíly v postojích matek vůči chlapcům a děvčátkům. Ve skupině nezaměstnaných matek jsou tyto rozdíly opačného směru než ve skupině matek zaměstnaných. Nezaměstnané matky jsou autoritativnější a více trestající vůči dívkám než vůči hochům. Jde o rozdíl statisticky signifikantní na úrovni $P = 0,057$ pro autoritu a $P < 0,005$ pro trestání. Zaměstnané matky jsou naopak o něco autoritativnější vůči hochům a o něco více je trestají než dívky; v tomto případě však jde o rozdíly bez statistického významu.

Právě citované tabulky je možno porovnat s tabulkou 3, která informuje o konformitě chlapců a dívek nezaměstnaných a zaměstnaných matek. Dívky jsou konformnější než chlapci, pouze ve skupině nezaměstnaných matek však jde o rozdíl blíží se statistické významnosti ($P = 0,054$). Stojí za povšimnutí, že dívky nezaměstnaných matek jsou ze všech čtyř porovnávaných skupin nejautoritativněji vychovávané, nejvíce trestány a že také jsou nejkonformnější.

Další sledovanou antecedení matčiny autority byla zaměstnanost matky. Když jsme srovnávali zaměstnané a nezaměstnané matky bez ohledu na pohlaví dítěte, nezaměstnané matky byly o něco málo autoritativnější, nešlo však o statisticky signifikantní rozdíl. Jestliže však sledujeme efekt zaměstnanosti separátně pro obě pohlaví, ukazují se vysoce významné rozdíly mezi postoji zaměstnaných a nezaměstnaných matek vůči dívkám. Jak je patrné

TABULKA 1:

Autoritativnost matek podle pohlaví dítěte a zaměstnanosti matky (N = 150)

	nezaměstnané matky		zaměstnané matky	
	hochů (n=36)	dívek (n=39)	hochů (n=28)	dívek (n=47)
medián skóre				
autority	10,07	11,42	10,17	9,58
procento nad				
spol.mediánem	41,7	64,1	46,4	38,3

TABULKA 2:

Sklon matek k tělesnému trestání podle pohlaví dítěte a zaměstnanosti matky (N = 150)

	nezaměstnané matky		zaměstnané matky	
	hochů	dívek	hochů	dívek
medián skóre				
těl.trestání	1,25	2,22	1,59	1,22
procento nad				
spol.mediánem	44,4	79,5	53,6	44,7

TABULKA 3a

Konformita dětí podle pohlaví dítěte a zaměstnanosti
matky (N = 150)

	nezaměstnané matky		zaměstnané matky	
	hochů	dívek	hochů	dívek
medián skóre				
konformity	2,50	3,13	2,40	3,00
procento nad				
spol.mediánem	50,0	69,2	46,4	59,6

z tabulek 1 a 2, nezaměstnané matky jsou vůči svým dcerkám podstatně autoritativnější a více je trestají než zaměstnané matky dcer. ($P < 0,01$ pro autoritu, $P < 0,001$ pro trestání.) Pokud jde o hochy, postoje zaměstnaných a nezaměstnaných matek nebyly rozdílné.

Dále jsme sledovali vliv matčina vzdělání. Rozlišili jsme matky podle vzdělání na tři skupiny: matky se základní školou, matky se střední školou (ukončenou maturitou) a matky s vysokoškolským vzděláním (i nedokončeným). Většinou jsme však poslední dvě skupiny slučovali, takže jsme pak měli matky bez maturity a matky s maturitou.

Tabulka 4 ukazuje autoritativnost matky v závislosti na jejím vzdělání. Výsledky jsou uvedeny separátně pro chlapce a dívky. Z tabulky je patrné, že s rostoucím vzděláním stoupá autoritativnost matky. Tato závislost matčiny autority na vzdělání je však mnohem výraznější u matek dívek než u matek hochů. Jestliže matky rozdělíme na matky bez maturity a s maturitou, potom jsou vzdělanější matky dcer s vysokou statistickou signifikancí více autoritativní než méně vzdělané matky dcer ($P < 0,01$). U matek hochů je rozdíl mezi vzdělanějšími a méně vzdělanými matkami na hranici statistické signifikance ($P = 0,058$). V celém souboru jsou matky s maturitou přísnější s vysokou statistickou signifikancí ($P < 0,01$). Jestliže analyzujeme pouze nezaměstnané matky (bez ohledu na pohlaví dítěte), ukazuje se nelineární závislost matčiny autority

TABULKA 4:

Závislost matčiny autority na jejím vzdělání (N = 150)

	matky hochů (n=64)		
	zákl.škola	stř.škola	vys.škola
medián skóre			
autority	9,00	10,20	10,50
procento nad			
spol.mediánem	38,5	44,4	50,0
	matky dívek (n=85)		
	zákl.škola	stř.škola	vys.škola
medián skóre			
autority	9,08	11,00	11,25
procento nad			
spol.mediánem	38,3	64,3	63,6

TABULKA 5:

Závislost matčiny autority na vzdělání (nezaměstnané matky dětí obého pohlaví; N = 75)

	zákl.škola	stř.škola	vys.škola
medián skóre			
autority	10,12	12,75	10,75
procento nad			
spol.mediánem	46,8	80,0	53,8

na vzdělání, jak je patrné z tabulky 5. Z této tabulky je zřejmé, že nejpřísnější jsou matky se středoškolským vzděláním. Tyto středoškolsky vzdělané matky převyšují se statistickou signifikancí jak matky se základní školou ($P < 0,005$), tak matky s vysokoškolským vzděláním ($P < 0,02$).

Poslední ze sledovaných antecedencí matčina postoje k dítěti bylo pořadí narození dítěte. Srovnávali jsme postoje matek vůči prvorozeným dětem s postoji vůči druhorozeným nebo dalším dětem. Srovnání bylo provedeno separátně pro nezaměstnané a zaměstnané matky. Ve skupině nezaměstnaných matek jsou matky prvorozených dětí autoritativnější než matky dalších dětí ($P < 0,05$). Ve skupině zaměstnaných matek jsme nenalezli žádný rozdíl mezi postoji k prvorozeným a dalším dětem. V celém souboru byly matky prvorozených dětí o něco přísnější, rozdíl však nedosáhl statistické signifikance.

b) Diskuse k antecedencím matčiny autority.

Shledali jsme, že naše měření matčiny autoritativnosti vykazuje řadu statisticky signifikantních závislostí na sociálně strukturních podmínkách.

Pokud jde o rozdíly v postojích matek vůči chlapcům a dívkám, zjišťujeme, že se projevují jen u nezaměstnaných matek. Nezaměstnané matky socialisují dcery přísněji než syny, kdežto zaměstnané matky takový rozdíl nečiní. Domníváme se, že výklad pro tyto výsledky

je třeba hledat v odlišné koncepci femininní role u nezaměstnaných a zaměstnaných matek. Nezaměstnaná matka se patrně přidržuje tradiční koncepce femininní role, podle které má žena být konformnější než muž. Proto nezaměstnaná matka vychovává autoritativněji dceru než syna - a skutečně dcerky nezaměstnaných matek jsou konformnější než hoši nezaměstnaných matek. Naproti tomu zaměstnaná matka svým vstupem do zaměstnání a vlivem zaměstnání odlišila tradiční koncepci femininní role a nedomnívá se již, že by dívka měla být konformnější než chlapec. Proto socialisuje zaměstnaná matka stejně přísně (tj. poměrně málo) dceru i syna.

Čím je matka vzdělanější, tím větší kontrolu dítěte provádí. Tato závislost platí především pro matky dívek. Je zajímavé, že severoamerické práce přinášejí právě opačné výsledky. (Viz Sevell, 1961; Kohn, 1963) Domníváme se, že výklad pro tento rozpor je třeba hledat ve vlivu populárně osvětové literatury pro matky. Lze předpokládat, že vzdělanější matky tuto literaturu více čtou a budou jí více ovlivňovány než matky s nižším vzděláním. Tato literatura u nás doporučuje poměrně přísnou regulaci dítěte a není proto divu, že vzdělanější matky jsou vůči malým dětem autoritativnější než matky méně vzdělané. Naproti tomu v USA odborníci matkám doporučují tolerantní postoj k malému dítěti a takový postoj si pod vlivem četby zřejmě osvojují vzdělané matky. Pro význam četby svědčí i nelineární vztah mezi vzděláním a autoritou, který jsme našli ve skupině

nezaměstnaných matek. Viděli jsme, že matky středního stupně vzdělání byly nejautoritativnější. Lze očekávat, že středoškolsky vzdělané matky budou brát pokyny osvětových knížek více doslova než matky vysokoškolačky.

Je poněkud obtížné zhodnotit výsledky, týkající se vlivu zaměstnanosti matky na její postoj k dítěti. Je třeba uvážit, že zaměstnané matky jsou s dítětem ve styku mnohem kratší dobu. To mohlo ovlivnit naše skóre autority, třebaže dotazník byl konstruován tak, aby měřil postoje a nikoliv frekvence autoritativních aktů. Zjistili jsme velmi značný rozdíl mezi zaměstnanými a nezaměstnanými matkami dcer, avšak žádný rozdíl u matek hochů. Výklad pro tento výsledek je stejný jako v předcházejícím odstavci: vstup do zaměstnání mění matčin postoj k dceři, ne k synovi, protože se mění matčina koncepce femininní role.

Naše výsledky ukazující větší autoritativnost matek vůči prvorozeným dětem, jsou ve shodě s nálezy z jiných zemí. Matka prvorozeného dítěte je patrně úzkostná v nové situaci a to ji motivuje ke kontrole dítěte.

4. Matčina autorita a psychické vlastnosti dětí.

a) Výsledky. Závislost psychických vlastností dětí na stupni matčiny autority jsme sledovali dvojitým postupem.

1) Nejprve jsme z celého souboru vytřídili dvě extrémní skupiny matek: čtvrtinu nejautoritativnějších

a čtvrtinu nejméně přísných matek. Porovnávali jsme potom výskyt jednotlivých dětských vlastností u těchto dvou extrémních skupin matek. Významnost rozdílů byla v tomto případě testována pomocí veličiny χ^2 při 1 stupni volnosti. Uvedeme v následujícím odstavci jen statisticky signifikantní rozdíly.

Ukázalo se, že děti přísných matek jsou častěji schopny kontroly vyměšování a méně často trpí průjemem či zácpou. Když jsme vzali v úvahu pouze děti nezaměstnaných matek, ukázalo se, že děti autoritativních matek častěji dobře usínají, ale že jeví častěji nedůvěru k novým hračkám. Souhrnně by se dalo říci, že děti autoritativních matek byly v některých směrech konformnější než děti shovívavých matek. Zároveň však byl u dětí přísných matek častěji přítomen jeden znak úzkostné pasivity. Uvedené srovnání bylo provedeno bez zřetele k pohlaví dětí.

2) Provedli jsme dále výpočet korelací mezi skóre matčiny autority a sumárními ukazateli konformity a úzkostné pasivity dětí. Výpočty byly provedeny separátně pro nezaměstnané matky hochů, nezaměstnané matky dívek, zaměstnané matky hochů a zaměstnané matky dívek. Výsledky jsou v tabulkách 6 a 7. V tabulkách jsou tři statisticky vysoce významné korelace označeny dvěma křížky. (Zde ~~je~~ $P < 0,01$, že nejde o nulovou korelaci při dvoustranném testu významnosti.) Matčina autorita tedy koreluje s konformitou dívek v obou tabulkách. U hochů

TABULKA 6:

Korelace matčiny autority s konformitou a úzkostnou pasivitou dětí (nezaměstnané matky)

	hoši (n=36)	dívky (n=39)
korelace autority s konformitou	0,00	0,43 ⁺⁺
korelace autority s úzk.pasivitou	0,43 ⁺⁺	0,17

⁺⁺ = signifikantní na 1%ní hladině významnosti.

TABULKA 7:

Korelace matčiny autority s konformitou a úzkostnou pasivitou dětí (zaměstnané matky)

	hoši (n=28)	dívky (n=47)
korelace autority s konformitou	0,24	0,42 ⁺⁺
korelace autority s úzk.pasivitou	-0,05	0,13

⁺⁺ = signifikantní na 1%ní hladině významnosti.

TABULKA 8:

Korelace matčina sklonu k trestání s konformitou a úzkostnou pasivitou dětí (nezaměstnané matky)

	hoši (n=36)	dívky (n=39)
korelace trestání s konformitou	0,16	0,01
korelace trestání s úzk.pasivitou	0,50 ⁺⁺	0,15

⁺⁺ = signifikantní na 1%ní hladině významnosti.

TABULKA 9:

Korelace matčina sklonu k trestání s konformitou a úzkostnou pasivitou dětí (zaměstnané matky)

	hoši (n=28)	dívky (n=47)
korelace trestání s konformitou	0,12	0,36 ⁺
korelace trestání s úzk.pasivitou	-0,03	-0,02

⁺ = signifikantní na 5%ní hladině významnosti.

není žádná korelace mezi autoritou matek a konformitou chlapců. Zato koreluje autorita nezaměstnané matky s úzkostnou pasivitou chlapců.

Tabulky 8 a 9 zahrnují korelace mezi matčíným sklonem k trestání a charakteristikami u dětí. Jedna z korelací je vysoce významná, a to korelace mezi matčíným sklonem k trestání a úzkostnou pasivitou hochů ve skupině nezaměstnaných matek. Trestání mírně koreluje s konformitou dívek zaměstnaných matek ($P < 0,05$).

b) Diskuse výsledků. Zjistili jsme několik statisticky vysoce významných korelací mezi mírou matčiny autority a psychickými charakteristikami u dětí. Nejzajímavějším výsledkem jsou rozdílnosti mezi korelacemi u chlapců a u dívek. Matčina autorita koreluje kladně s konformitou dívek, nekoreluje však prakticky vůbec s konformitou chlapců. Nalézáme korelaci mezi autoritou a úzkostnou pasivitou, avšak pouze u chlapců nezaměstnaných matek. Tyto rozdíly potvrzují správnost našeho teoretického východiska, jež předpokládá odlišnosti v průběhu socialisace u chlapců a dívek.

Položíme si nyní otázku, do jaké míry lze zjištěné korelace interpretovati kausálně. Musíme si uvědomit, že jak údaje o postojích matek, tak data o dětech byla získána z téhož zdroje, to jest od matek. Dotazníky byly však konstruovány tak, aby se co nejméně uplatnil vliv postoje vůči vyplňovanému dotazníku. Žádnou z

nalezených korelací také nelze dost dobře vysvětliti jako artefakt metody. I to, že nacházíme jiné korelace pro hochy a pro dívky svědčí proti výkladu korelací postojem k dotazníku.

Máme řadu důvodů k tomu, abychom interpretovali zjištěné korelace tak, že matčin postoj je antecedencí těch dětských charakteristik, jež s ním korelují. Je možno předpokládat, že chování ~~velmi~~ malých dětí ovlivňuje jen velmi málo postoje matek, protože chování ročního dítěte jest společností sotva posuzováno jako něco významného. I naprostá převaha matčiny moci nad ročním dítětem zaručuje, že matčin postoj je stálejší charakteristikou než vlastností dítěte. 2

Interpretujeme tedy nalezené korelace v tom smyslu, že dívky se stávají tím konformnější, čím autoritativnější postoj k nim matka zaujímá. U hochů však matčina vyšší autorita nevede k větší konformitě. Je zde však náznak, že matčina silná autoritativnost u chlapců vyvolává projevy úzkostné pasivity.

Jak lze vysvětliti rozdílný účinek matčiny autority na chlapce a dívky? Experimentální práce naznačují též rozdíly v tomto směru. Walter a Demkořová (1963) například zjišťovali, že u předškolních dívek lze snáze než u hochů vytvářeti naučené inhibice trestáním. Bylo by možno uvažovat, že jde o vrozené rozdíly ve schopnosti vytvářet inhibice. Jako alternativní výklad z hlediska teorie role lze nabídnouti následující úvahu:

Rodiče očekávají již u ročního dítěte více konformity, jde-li o dívku než když jde o chlapce. Takto diferencované očekávání je dítěti rodiči komunikováno a vytváří kontext v jehož rámci hoch reaguje jinak na autoritativní zásahy než dívka. Matka dívky očekává, že dítě se podrobí autoritativnímu zásahu, kdežto matka hochu počítá s tím, že chlapec se případně nepodrobí. Z hlediska teorie učení tak vznikají odlišné situace. Navíc je možno se domnívat, že mnozí otcové jdou ve svém očekávání chlapcovy nepodrobitosti ještě dále než matky. Uvedená úvaha, opírající se o kasuistická sledování rodinné interakce, by mohla vysvětliti nepřítomnost korelace mezi mírou matčiny autority a podrobitostí hochu.

Pokud jde o korelaci mezi matčinou autoritou a úzkostnou pasivitou hochů, bylo by možné ji vysvětliti principem generalisace, jež objevil Pavlov. Lze usuzovat, že přísně vychovávaný chlapec, který bývá často trestán za nějaké činnosti, generalisuje strach z vlastní aktivity i do situací, kde aktivita trestána není (např. do situace s novými hračkami). Jinak řečeno: podněty spojené s vlastní činností získávají schopnost vyvolat reakci strachu za nejrůznějších situací.

5. Souhrn

V první z našich empirických studií šlo o antecedence matčiny autority vůči dětem ve stáří jednoho roku a o korelace matčiny autoritativnosti s psychickými

vlastnostmi dětí. Byly zpracovány údaje 150 matek, které zodpověděly speciálně konstruovaný dotazník, měřící autoritativnost matčina postoje k dítěti a některé charakteristiky na straně dítěte.

Ukázalo se, že nezaměstnané matky jsou přísnější na dívky než na chlapce, kdežto zaměstnané matky vychovávají stejně (tj. málo přísně) děti obojího pohlaví. Nezaměstnané matky dcer jsou podstatně autoritativnější než zaměstnané matky dcer. Vzdělanější matky jsou přísnější než matky méně vzdělané. Prvorozené děti jsou vystaveny větší kontrole matek než děti později narozené.

Míra matčiny autority má jiné korelace^spsychickými charakteristikami u chlapců než u dívek. U dívek koreluje matčina autorita s konformitou, u chlapců nikoliv. U hochů je naznačena korelace mezi matčinou přísností a úzkostnou pasivitou dítěte.

Výsledky, týkající se antedecencí matčina postoje k dítěti, jsou interpretovány z hlediska teorie role. Možnost takového výkladu je naznačena též u korelací mezi matčíným postojem a charakteristikami u dětí.

Kapitola V:

EMPIRICKÁ STUDIE RODINNÉ SOCIALISACE V PUBESCENCI

1. Účel studie.

Tato kapitola popisuje nejrozsáhlejší ze tří empirických studií, pojatých do přítomné práce. Studie má poskytnout poznatky o rodinné socialisaci v období pubescence, a to jednak deskriptivního, jednak výkladového rázu. Z teoretického nazírání na nukleární rodinu jako na výchovný systém pro studium socialisace vyplynulo úsilí o zachycení matčiny i otcovy úlohy. Rodičovské chování bylo sledováno z hlediska obou základních dimensí autority a lásky. Po stránce metodologické byl položen důraz na to, aby údaje o povahových vlastnostech socialisovaných jedinců byly zjišťovány zcela nezávisle na zjišťování charakteristik rodičovského chování. Toto opatření mělo zvýšit průkaznost výsledků, vztahujících se k účinnosti socializačních proměnných. Z teoretických i metodologických důvodů, uvedených v první části práce, se studie týkala "výběru z normální populace". Výzkum byl však proveden s natolik rozsáhlými výběry chlapců a dívek, že byl zahrnut i dostatečně velký počet jedinců s vlastnostmi zřetelně odchylnými od sociální normy.

K odůvodnění námětu studie je třeba říci několik slov o volbě věkového období, jehož se práce týká, to

jest pubescence ve smyslu Příhodově (Příhoda, 1963, str. 14). Volba tohoto období měla své důvody z hlediska teorie, metody i aplikačních možností. Pokud jde o teoretické důvody, lze předpokládat, že pubescence je obdobím, ve kterém ještě výrazněji než v dřívějším věku vystupují do popředí sexuální rozdíly jak v rodičovských rolích, tak v povahových vlastnostech chlapců a dívek. Protože jsme v teoretické kapitole postulovali zásadní rozdíly v rodinné socialisaci chlapců a dívek, nabízela se pubescence jako zvláště vhodné období pro studium těchto rozdílů. Přitom lze očekávat, že pro čtrnáctileté děti jsou ještě vlivy rodiny značně významné. Důvody metodické: nabízejí se zvýšené možnosti využít jako informátorů socialisovaných jedinců vzhledem k značné intelektové vyspělosti pubescentní mládeže. Důvody aplikační povahy: rodinná výchova pubescentů je považována za zvláště tíživý problém ze strany rodičovské i pedagogické veřejnosti.

Jaké otázky jsme si v této studii kladli? V teoretické části jsme rozlišili čtyři rodičovské role podle pohlaví rodičů a dětí. Zajímalo nás, zda lze prokázat rozdíly ve výkonu těchto rolí a jak tyto rozdíly vypadají, pokud jde o základní dimenze rodičovského chování, to jest autoritu a lásku. Naší další otázkou byly rozdíly v povahových vlastnostech chlapců a dívek a možnost hledání souvislostí mezi těmito rozdíly a odlišnostmi v průběhu socialisace obou pohlaví. Z osobnostních rysů

pubescentů jsme se soustředili na obě dimenze, jež považujeme za významné pro studium odchylek od normy, tj. na dimenzi nekonformita - konformita a na dimenzi úzkostné pasivity. Podstatnou část práce tvoří studium závislosti mezi výkonem rodičovských rolí a povahových vlastností pubescence. Tyto závislosti musely být ve smyslu naší teorie studovány separátně pro obě pohlaví. Očekávali jsme odlišné výsledky pro chlapce a dívky, pokud jde o efekt autority. Povahové vlastnosti pubescentů byly zjišťovány tak, jak se projevují ve školním prostředí. Výzkum tedy hledá odpověď na otázku: Jaký účinek má způsob rodinné socialisace na pubescentovo chování mimo rodinu, na jeho vlastnosti v roli žáka a spolužáka?

Pokud jde o antecedence výkonu rodičovských rolí, zaměřuje se studie na vzdělání rodičů a na velikost rodiny. Tyto dvě podmínky (vzdělání rodičů a početnost rodiny) byly též studovány jako možné antecedence povahových rozdílů mezi pubescenty. Podrobnější teoretický rozbor jednotlivých otázek bude uveden v diskusi k výsledkům.

Studie si ovšem neklade za cíl podati obecnou charakteristiku vývoje osobnosti či sociálních vztahů v pubescenci.

2. Metoda.

a) Typ výzkumného projektu. Jde o naturalistickou statistickou studii vztahů v normální populaci. Postup byl transversální. Takovému postupu byla dána přednost

hlavně z toho důvodu, že při současných možnostech nejspíše dovoluje získání nezávislých informací o rodičích a mládeži, což má právě při studiu účinnosti socialisace mimořádný význam. V přítomné studii jsme měli tři nezávislé zdroje informací: dotazníkovou výpověď pubescentů o rodičích, posudky učitelů o povahových vlastnostech pubescentů a sociometricky odvozené ukazatele povahových vlastností pubescentů.

b) Sledovaná skupina. Bylo vyvinuto úsilí o aproximaci reprezentativního výběru žáků a žákyň osmých tříd základní školy z velkoměstské oblasti. Do výzkumu bylo zahrnuto celkem deset školních tříd z různých částí Prahy (Letná, Holešovice, Vinohrady, celkem šlo o čtyři školy). Výzkumu se zúčastnili všichni žáci, kteří byli v příslušný den přítomni ve škole, celkem 330 žáků a žákyň. Pouze 12 žáků bylo ze souboru vypuštěno pro neúplnost údajů. Spolupracovalo tedy 96,4 procent žáků, což je velmi uspokojivé. Protože byl výzkum zaměřen pouze na pubescenty, žijící společně s oběma vlastními rodiči, týká se vlastní rozbor jen 267 žáků (137 chlapců a 130 dívek). Největší část vyřazených žáků byli ti, kteří žili pouze s matkou (34 žáků). Toto zúžení sledované skupiny bylo plánováno předem, nelze je považovati za nežádoucí zdroj selektivnosti.

c) Dotazník předložený žákům. Všechny údaje o rodičích byly získány použitím speciálně konstruovaného dotazníku, který vyplnili pubescenti. Zdrojem metodické inspirace nám byla práce Bronfenbrennerova (1961), ve které autor využil dotazníkových údajů mládeže o rodičích.

Základem našeho dotazníku byly dva soubory otázek zaměřené jednak k autoritě rodičů, jednak k rodičovské lásce. Oba soubory měly po deseti otázkách. Ze stupnice rodičovské lásky byly však tři otázky později vyřazeny pro malou diskriminační hodnotu. Zbývajících 17 otázek bylo použito dvakrát, jednou pro matku, po druhé pro otce. Uvedeme pouze znění, týkající se matek. Otázky byly vybrány na základě studia prací o faktorové analýze rodičovských charakteristik a podle klinických zkušeností autora.

Dotazník rodičovské autority

1. Dohlíží matka na tvé domácí úkoly, když je doma?
2. Rozhoduje matka o tom, co děláš v neděli?
3. Vyžaduje matka, abys měl(a) vlasy upravené tak, jak si ona přeje?
4. Rozhoduje matka o tom, s kým ty můžeš kamarádit?
5. Záleží to na matčině rozhodnutí, jestli můžeš jít ven?
6. Vyžaduje matka, abys jí poslechl(a) bez nejmenších námitek?
7. Vyžaduje matka, aby ses oblékal(a) přesně tak, jak ona chce?

8. Kontroluje matka, jaké knihy čteš?
9. Říká ti matka, co máš dělat ve volném čase?
10. Přeje si matka, abys dělal(a) věci přesně tak,
jak ti ona nařídí?

Dotazník rodičovské lásky (U otázek 3. a 6. je skórována záporná odpověď jako známka lásky.)

1. Snaží se ti matka sehnat věci, na kterých ti záleží?
2. Těší matku jít s~~te~~ tebou někam jen pro zábavu?
3. Rozčiluje se matka na tebe pro maličkosti?
4. Rozumí ti matka?
5. Sněží se ti matka udělat nějakou radost?
6. Zapomíná matka pro tebe udělat, co ti slíbila?
7. Baví matku trávit čas s tebou?

Na všechny otázky se odpovídá zatržením jedné z odpovědí: vždycky - často - někdy - málokdy - vůbec ne.

Skórování: Čtyři stupnice pro autoritu a lásku matky a otce byly vytvořeny tak, že za každou otázku se mohl podle odpovědi přičíst jeden bod od skóre autority (lásky). K tomu účelu byly odpovědi považovány buď za kladné nebo záporné, přičemž dělící čára byla stanovena na základě empirických četností.

Pokud jde o pojmovou validitu našeho měření, je třeba opakovat, že jednotlivé položky byly vybírány tak, aby vyhovovaly oněm dvěma ortogonálním dimensím, jež jsme rozebírali v kapitole II. Empirickým dokladem pro úspěšnost našeho postupu jsou korelace mezi skórem lásky a autority jež dosahují hodnot 0,27 u matek hochů,

0,11 u matek dívek, 0,22 u otců hochů a 0,21 u otců dívek. Tyto hodnoty jsou dostatečně nízké, aby bylo možno předpokládat, že naše dotazníky měří dvě zhruba nezávislé dimenze. Pokud jde o spolehlivost měření, svědčí pro ni nepřímo korelace mezi skóre matek a otců těchže dětí. Tyto korelace činí u autority 0,62 pro hochy a 0,56 pro dívky, u rodičovské lásky 0,69 a 0,56. Je totiž z jiných prací známo, že rodiče se vyskytují ve dvojicích s podobnými vlastnostmi. Kdyby ^{by} nemí získávaná skóre byla výrazně ^{pe} spolehlivá, nemohli bychom k uvedeným korelacím dojít.

Naše měření rodičovské autority a lásky se technicky vztahuje spíše k charakteristikám uskutečněného chování než k postojům. Je to dáno tím, že jsme se ptali na častost výskytu. Lze ovšem předpokládat, že vyplňující zahrne do své odpovědi pozorování za dosti dlouhou dobu. Tak jsou také otázky formulovány. Navíc je možno usuzovati, že interpersonální percepce je zaměřena k tomu, co je relativně stálé, tedy k postojům. Uvážíme-li navíc efekt sumarizace odpovědí, máme dost důvodů k předpokladu, že byly zachyceny poměrně trvale charakteristiky rodičů.

Protože data o pubescentech většinou nebyla kvantitativní, byly pro účely statistického rozboru indexy rodičovské autority a lásky děleny do čtyř tříd: pod dolním kvantilem (nejnižší skóre), nad dolním kvantilem a pod mediánem, nad mediánem a pod horním kvantilem, nad horním kvantilem. Toto rozdělení bylo provedeno separátně

pro matky hochů, matky dívek atd. Pro některé účely jsme užili dichotomisace dle mediánu. Je třeba dodat, že obě měření (autority i lásky) poskytla zhruba obraz normálního rozložení četností ve všech osmi tabulkách.

Dotazník žákům měl dále otázky, týkající se složení rodiny, zaměstnanosti matky a vzdělání obou rodičů.

d) Posudky učitelů. Jako zdroj informací o povahových vlastnostech žáků jsme využili dlouhodobých pozorování učitelů. Ve shodě s teoretickými úvahami v kapitole II. šlo o získání informací o pozici jednotlivých žáků na dvou dimensích: nekonformita- konformita a úzkostná pasivita. Pro posuzovací účely bylo však účelné konkretisovat posuzované vlastnosti. Byly zvoleny rysy, jež může učitel ve třídě dobře pozorovat a jež jsou podle výsledků dosavadních prací dostatečně saturovány oběma uvedenými faktory.

Pokud jde o nekonformitu - konformitu, učitelé posuzovali na čtyřbodové stupnici dva rysy. První byl uveden otázkou: "Kdo z žáků je neukázněný, nebo neposlušný, či omlouvá?" Druhá posuzovací stupnice měla nadpis: "Kdo z žáků má smysl pro povinnost a plnění povinností?" Jednotlivé body stupnic byly konkretisovány verbálními popisy. Pro dimenzi úzkostné pasivity byl učitelům předložen k posouzení jen jeden rys, a to "nedostatek sebe-důvěry nebo tréma".

Posuzovatelem byl většinou třídní učitel. Ukázalo se, že jednotlivé třídy zaujímají na stupnicích dosti odlišné polohy. Domnívali jsme se, že tyto rozdíly jsou dány spíše postojem posuzovatele, než skutečnými rozdíly mezi žactvem. Z této úvahy vyplynula potřeba sjednotiti posudky učitelů, aby bylo možno z deseti tříd vytvořiti jeden soubor dat. Řešili jsme problém tak, že jsme u každého posuzovaného rysu rozdělili žactvo na čtyři skupiny podle dolního kvartilu, mediánu a horního kvartilu. Při sloučení všech deseti školních tříd jsme takto u každého rysu získali čtyř skupiny, seřaditelné podle intensity posuzovaného rysu, přičemž vliv osobního měřítka posuzovatele byl vyloučen. Při statistickém zpracování jsme se někdy spokojovali s rozdělením žáků na dvě skupiny podle mediánu, jindy s rozdělením na tři skupiny, tj. pod dolním kvartilem, mezi dolním a horním kvartilem, nad horním kvartilem. Při rozdělení dle mediánu budeme žáky označovat například jako "zodpovědné" a "nezodpovědné". Při rozdělení na tři skupiny budeme hovořit o "výrazně zodpovědných", "středně zodpovědných" a "výrazně nezodpovědných". Je ovšem třeba mít na mysli, že jde o relativní posice uvnitř školní třídy.

e) Sociometrické údaje. Nešlo vlastně o pravou sociometriku, nýbrž o postup nazývaný "guess who" (hádej kdo). Všechny děti ve třídě měly písemně zodpovědět

otázky: Kdo z vaší třídy se dost pere? Kdo z vaší třídy málo poslouchá učitelky a učitele? Kdo z vaší třídy málo kamarádí s druhými dětmi? Kdo z vaší třídy je trochu bojácny? Žáci měli vždy uvést jména čtyř spolužáků nebo spolužaček. Prvé dvě otázky se týkají nekonformity, druhé dvě úzkostné pasivity. Kromě toho byla položena klasičtější sociometrická otázka: S kým ze třídy rád kamarádíš?

Pro každého žáka bylo vypočteno, kolikrát byl u jednotlivých otázek svými spolužáky uveden. Aby měření bylo srovnatelné napříč jednotlivými třídami s nestejným počtem žáků, rozhodli jsme se vzít v úvahu jen to, zda žák počtem obdržených hlasů spadá, či nespadá nad horní kvartil své třídy. Vytřídili jsme tedy žáky z extrémní čtvrtiny třídy, pokud jde o neposlušnost, fysickou agresivitu, bojácnost a samotářství. Poslední otázka umožnila vyčíslení indexu oblíbenosti. Zde jsme provedli rozdělení do čtyř skupin, neboť rozložení četností obdržených hlasů to dobře umožňovalo.

f) Způsob statistického rozboru. Ve většině případů jsme na otázku po závislostech mezi sledovanými znaky (nebo po rozdílech mezi skupinami) hledali odpověď neparametrickými postupy. Nejčastěji jsme sestavovali kontingenční tabulky a testovali jsme závislost pomocí veličiny χ^2 . K tomuto postupu nás vedl charakter dat, jak jsme

jej popsali v předcházejícím odstavci. Měli jsme však ještě další důvod pro tento postup. Chtěli jsme zjistit, zda mezi rodičovskými charakteristikami a povahovými vlastnostmi dětí lze nalézt nelineární vztahy, o kterých hovoří Bronfenbrenner (1961). V uváděných kontingenčních tabulích je hodnota χ^2 vyčíslena jen tehdy, je-li signifikantní. Jinak se omezujeme na sdělení $\chi^2 = n.s.$ (není signifikantní). Je třeba dodat, že zvolený postup je tvrdou zkouškou závislosti, neboť byla vždy testována závislost znaků, získaných ze zcela nezávislých zdrojů.

3. Výsledky a diskuse.

a) Diferenciace ve výkonu rodičovských rolí.

Výsledky. Tabulka^x 10 ukazuje průměrné skóre a standardní odchylky ve výkonu čtyř základních rodičovských rolí: matky syna, matky dcery, otce syna, otce dcery. Z tabulky jsou patrné některé statisticky signifikantní rozdíly. Nejvíce autoritativní kontroly nalézáme ve vztahu matek k dcerám, nejméně ve vztahu otců k dcerám. Dívky jsou tedy hodně kontrolovány matkami, ale jen málo otci. Na-proti tomu u chlapců nenah^ozázíme rozdíly mezi autoritou matek a otců. Srovnáme-li matky synů s matkami dcer, jsou matky dcer o něco málo přísnější než matky synů. Při srovnání otců synů s otci dcer se ukazuje výrazně vyšší autoritativní působení otců vůči synům než vůči dcerám. Souhrnně se tedy dá říci, že autoritativní vedení

^x Veškeré tabulky ke kapitole V jsou na konci kapitoly na str. 173 až 193.

dívek připadá převážně matkám, kdežto na autoritativní kontrole hochů se podílejí oba rodiče zhruba stejně.

Obdobné výsledky přináší tabulka 11, týkající se rodičovské lásky. Opět je nejvíce vřelosti ve vztahu matek k dcerám a nejméně ve vztahu otců k dcerám. Otce mají laskavější postoj k synům než k dcerám. Matky mají zhruba stejně rády dcery i syny.

Diskuse k výsledkům. Očekávané odlišnosti ve výkonu čtyř rodičovských rolí jsou našimi výsledky potvrzeny. Ukazuje se, že socialisace dívek je především záležitostí matek, kdežto na socialisaci hochů se podílejí oba rodiče zhruba stejným dílem.

Je třeba uvážit, nakolik mohou být uvedené výsledky ovlivněny použitými metodami. Zdá se, že některé naše otázky na autoritu byly spíše zaměřeny k autoritativní kontrole mateřského typu. To však nemění základní poznatek, že rodičovské role jsou diferencovány. Také ^{je} třeba ~~je~~ mít na mysli, že jsme porovnávali průměry. Naše výsledky se tedy vztahují na hypotetickou průměrnou rodinu. V jednotlivých rodinách mohou vypadat vztahy mezi výkony rolí jinak než v průměru. Diferenciace rolí může být v některých rodinách právě opačná než jak jsme zjistili podle průměru. To ostatně vyplývá i ze srovnání průměrů a směrodatných odchylek v tabulkách 10 a 11. I tam, kde nalézáme statisticky signifikantní rozdíly mezi průměry, dochází k rozsáhlému překrývání v rozložení

četností. K otázce diferenciacce rodičovských rolí se ještě vrátíme.

b) Rozdíly mezi povahovými rysy chlapců a dívek.

Výsledky. V teoretické části jsme usuzovali, že chlapci se setkávají s obtížnou slučitelností maskulinní a podřízené role. Očekávali jsme, že hoši budou méně konformní než dívky, zejména pokud jde o submisivní aspekt konformity.

Tabulky 12 až 16 nám dovolují porovnatí obě pohlaví pokud jde o rysy, týkající se dimense nekonformita-konformita. V tabulkách je kromě ^{hodnoty} ~~veličiny~~ χ^2 uvedena hodnota koeficientu kontingence $C = \sqrt{\frac{\chi^2}{N + \chi^2}}$, umožňující srovnání míry závislosti výskytu jednotlivých povahových rysů na pohlaví.

Z tabulek je zřejmé, že hoši předstihují dívky ve výskytu všech čtyř sledovaných známek nekonformity, to jest jsou častěji neukáznění, nezodpovědní, neposlušní a fyzicky agresivní. Rozdíly jsou ve všech případech výsoce statisticky významné. Pro srovnání uvedeme ještě procenta:

	hoši	dívky
neukáznění	65,7	33,8
nezodpovědní	70,1	52,3
výrazně neposlušní	27,7	10,8
výrazně fyzicky agresivní	41,6	3,1

Jestliže seřadíme uvedené rysy podle míry závislosti na mužské^m pohlaví, dostaneme toto pořadí: fyzická agresivita ($C = 0,46$), neukázněnost ($C = 0,30$), neposlušnost ($C = 0,21$), nezodpovědnost ($C = 0,18$).

Tabulky 17 až 19 dovolují porovnání výskytu známek úzkostné pasivity u obou pohlaví. U chlapců i dívek je stejně častý výskyt trémy, bojácnosti a samotářství.

Diskuse výsledků. Výsledky tedy splnily naše očekávání častějšího výskytu nekonformních rysů u chlapců. To ostatně není překvapením, neboť k podobným výsledkům dospívá většina autorů, kteří taková srovnání prováděli.

Uvažme nyní, nakolik naše výsledky svědčí pro teorii konfliktu mezi konformitou a maskulinitou. V teoretické části jsme uvažovali, že s maskulinní rolí je špatně slučitelný zejména ten aspekt konformity, který zahrnuje submisi. Konformita vůči morálním pravidlům je podle naší teorie spíše s maskulinní rolí slučitelná. Seřazení rysů nekonformity podle závislosti na pohlaví této naší teorii dobře vyhovuje. Pozorujeme, že nejtypičtěji chlapeckou formou nekonformity je fyzická agresivita a na druhém místě neukázněnost. Tyto dva rysy se jasně týkají submise: být fyzicky neagresivní a být ukázněný zřejmě znamená v názírání chlapců být málo maskulinní. Naproti tomu rys zodpovědnosti - nezodpovědnosti se ukázal být nejméně závislým na pohlaví. To souhlasí s naší teorií, neboť v případě zodpovědnosti jde o konformitu vůči morálním

pravidlům. Být zodpovědným není patrně pro hochy ne-
slučitelné s výkonem maskulinní role.

Nepřítomnost rozdílů mezi pohlavími pokud jde
o rysy, spadající pod pojem úzkostné pasivity, je rov-
něž v soulase s výsledky jiných autorů. Je ovšem třeba
uvážiti, zda snad nejsou případné menší rozdíly setře-
ny nestejným měřítkem posuzovatelů při hodnocení hochů
a dívek.

c) Závislost znaků nekonformity - konformity na
rodičovských charakteristikách. Autorita matky. Tabulky
20 až 25 dovolují posouzení závislosti jednotlivých zna-
ků nekonformity - konformity na matčině autoritě. Kontin-
genční tabulky byly sestaveny zvláště pro chlapce a dív-
ky. U dívek nejsou uvedeny výsledky ohledně fyzické agre-
sivity a neposlušnosti vůči učitelům vzhledem k příliš
malým četnostem výskytu těchto znaků u dívek.

Povšimněme si nejprve znaků neukázněnosti a zodpo-
vědnosti - nezodpovědnosti. Z tabulek 21 a 23 je zřejmé,
že výskyt těchto rysů u dívek je se~~s~~ statistickou význam-
ností závislý na matčině autoritě. V procentech lze zá-
vislost vyjádřiti takto: U autoritativních matek nachá-
zíme jen 24,2 % neukázněných dcer, kdežto ve skupině
neautoritativních matek je 42,7 % neukázněných dívek.
Přísné matky mají tedy méně často neukázněnou dceru než
matky shovívavé. Výrazná zodpovědnost se vyskytuje u
48,3% dcer autoritativních matek, avšak jen u 23,5%

dívek autoritativních matek. Přísné matky mají tedy častěji velmi zodpovědnou dceru než matky shovívavé. Vcelku lze říci, že konformita dívek je pozitivně závislá na stupni matčiny autority.

Předpokládali jsme, že vztah mezi matčinou autoritou a konformitou dívek nebude zcela lineární. Proto jsme sledovali výskyt rysů ukázněnosti a zodpovědnosti u matek, roztríděných na čtyři stupně podle autority. Výsledky, vyjádřené v procentech, ukazuje následující tabulka:

	stupeň matčiny autority			
	I	II	III	IV
% ukázněných dívek	44,4	65,8	84,6	69,4
% výrazně zodpovědných dívek	14,8	29,3	57,7	41,7

Pokud jde o závislost nekonformity - konformity chlapců na matčině autoritě, příslušné údaje jsou v tabulkách 20, 22, 24, 25. Jen jedna z tabulek (20) ukazuje závislost na hranici statistické významnosti: Chlapci neautoritativních matek jsou o něco častěji neukáznění než chlapci přísných matek. Jde však o slabý vztah ($P < 0,10$).

Autorita otce. Ani jeden ze znaků nekonformity - konformity nevykazuje statisticky významnou závislost na autoritě otce. Kontingenční tabulky byly opět sestaveny zvláště pro dívky a pro chlapce, neuvádíme je v této práci.

Láska matky. Neshledali jsme statisticky významné závislosti mezi mírou matčiny lásky a našimi znaky nekonformity - konformity ani u hochů, ani u dívek. Pouze u hochů je naznačen mírný vztah v tom směru, že hoši laskavých matek jsou o něco častěji ~~ukáznění~~ ukáznění a zodpovědní než hoši málo milujících matek. Tabulky neuvádíme.

Láska otce. Ukázněnost chlapců vykazuje mírnou závislost na otcově lásce, jak je patrné z tabulky 26. Ve skupině chladných otců je jen 28,0 % ukázněných hochů, kdežto ve skupině vřelých otců je 42,0 % ukázněných hochů. Mírnou závislost na otcově lásce jeví též zodpovědnost hochů. Neshledali jsme žádnou závislost konformity dívek na otcově lásce.

Účinky interakce rodičovské autority a lásky. Zajímalo nás, zda obě proměnné na straně rodičů, autorita a láska, jeví nějaké interaktivní účinky na povahové vlastnosti pubescentů. Proto jsme na základě našich dat o rodičovských charakteristikách provedli rozdělení rodičů do těchto čtyř skupin: neautoritativní chladní, neautoritativní laskaví, autoritativní chladní, autoritativní laskaví. Rozdělení bylo opět provedeno zvláště pro všechny čtyři typy rodičovských rolí (matka syna atd.). Sledovali jsme potom sestavením kontingenčních tabulek výskyt jednotlivých znaků nekonformity - konformity u jmenovaných čtyř

skupin rodičů. Neuvádíme nepřehledné množství tabulek, zmíníme se pouze o zajímavějších výsledcích.

Pokud jde o hochy, zjišťujeme, že neautoritativní a zároveň chladní rodiče mají nápadně často neukázněné syny. Tato závislost platí pro matky i otce. Vyjádřeno v procentech: skupina neautoritativních chladných matek má 78,9 % neukázněných hochů proti 60,6 % u ostatních matek. Neautoritativní chladní otcové mají v 78,0 % neukázněné syny proti 60,4 % u ostatních otců. U matek i otců jde o závislosti statisticky signifikantní.

Z interaktivních účinků rodičovské autority a lásky u dívek ukazuje nejzajímavější výsledky tabulka 27. Je z ní patrné, že nejvíce výrazně zodpovědných dívek mají autoritativní a zároveň chladné matky (57,1 %), poté následují autoritativní vřelé matky s 37,0 %. Neautoritativní matky, ať laskavé či chladné, mají výrazně zodpovědnou dceru jen ve 24,0 %.

Diskuse k výsledkům. Dříve než zhodnotíme uvedené výsledky, je třeba připomenouti, že data o rodičích a pubescentech byla získána z nezávislých zdrojů. Je tedy naše zkoumání přísným ověřením, zda mezi oběma řadami proměnných existují nějaké vztahy. Budeme v následující úvaze považovati charakteristiky rodičovského chování za antecedence a charakteristiky pubescentní osobnosti za konsekvence. Považujeme takový výklad za ^apřípustný z důvodů,

uvedených v kapitolách II a III. Opíráme se hlavně o úvahu, že v normální populaci převažuje vliv rodičovských charakteristik na povahový vývoj mládeže nad působením opačného směru.

Nejzajímavějším zjištěním je odlišný účinek rodičovské autority na chlapce a dívky. Dívky jsou ukázněné a zodpovědné, je-li matka autoritativní. U hochů však nalézáme jen slabou závislost tohoto druhu u jednoho znaku (ukázněnost - neukázněnost). Neukázaly se žádné závislosti konformity na otcově autoritě ani u hochů ani u dívek. Tyto výsledky jsou ve shodě s naším teoretickým očekáváním. Usuzujeme, že pro dívku je slučitelné s femininní rolí, aby se stala více konformní, jestliže její matka o to svou autoritou usiluje. Pokud jde o hochy, nevede podle našeho názoru otcova silná autorita k větší konformitě chlapce, neboť autoritativní otec je synovi zároveň vzorem maskulinní dominance, tedy nekonformity. Nepřekvapuje, že je to spíše matčina autorita, jež vykazuje mírnou statistickou souvislost s ukázněností chlapce. Chlapec totiž není tolik motivován napodobovat dominantní prvky právě matčina chování.

Zjistili jsme též, že mírně nadprůměrná autoritativnost matky přináší větší konformitu dívek než autorita extrémní. Lze usuzovat, že extrémní přísnost má za následek frustraci dívky s doprovodnými reakcemi na frustraci, jako je vzdorovitost apod. (viz Berkowitz, 1962).

Je ve shodě s naší teorií, že konformita chlapců je poněkud závislá na otcově lásce. Dá se předpokládat, že hoch spíše napodobuje milujícího než chladného otce a osvojuje si něco z otcovy sebekontroly.

Zjistili jsme též, že málo přísní a zároveň chladní rodiče mají nápadně často neukázněné syny. Spojí-li se nepřítomnost kontroly a nepřítomností lásky, dochází zřejmě k nedostatečné socialisaci. Tato situace bývá označována jako výchovné zanedbání nebo jako deprivace.

Obtížněji vysvětlitelný je silný socialisační účinek kombinace matčiny autority a chladnosti na zodpovědnost dívek. Nabízí se vysvětlení z hlediska teorie sociálního učení. Bylo by možno uvažovat, že je-li láska vzácná, potom se dívka více přizpůsobuje matčině autoritě (je-li matka přísná), neboť taková dívka je silně motivována udržet matčinu nejistou náklonnost. Předpokládáme totiž, že matky, jež označujeme jako chladné, nejsou matky zavrhuující, vzhledem k tomu, že jde o polovinu všech matek.

d) Závislost úzkostné pasivity na rodičovských postojích.

Výsledky. Byly sledovány tři známky úzkostné pasivity: tréma, bojácnost, samotářství. Kromě toho byl z těchto tří znaků vytvořen souhrnný znak úzkostné pasivity. Jako "úzkostně pasivní" budeme označovati pubescenty, stojící nad mediánem třídy, pokud jde o trému a jevící navíc buď výraznou bojácnost nebo výrazné samotářství.

Máme 30 takových hochů a 32 dívek. Jako "extrémně úzkostně pasivní" označujeme pubescenty, stojící alespoň ve dvou ze tří znaků v horní čtvrtině své třídy. Takových chlapců je 18, dívek 16.

Autorita rodičů. Nalezli jsme pouze jednu statisticky významnou závislost, a to mezi autoritou otce a sklonem hochů k trémě. Příslušné četnosti jsou uvedeny v tabulce 28. Neautoritativní otcové mají častěji syna trémistu (ve 54,2 %) než autoritativní otcové (35,8%).

Láska rodičů. Pokud jde o hochy, nalézáme statisticky významnou závislost mezi láskou otců a bojácností hochů v tabulce 29. Milující otcové mají častěji výrazně bojácné hochy (32,3 %) než otcové chladní (17,3 %).

Opačné závislosti shledáváme u dívek. Tabulka 30 ukazuje vysoce významnou závislost bojácnosti dívek na lásce matek. Ve skupině nelaskavých matek je 28,2 % výrazně bojácných dívek proti 7,7 % bojácných dívek ve skupině milujících matek. Bojácnost dívek závisí též na otcově lásce (tabulka 31); bojácné dívky mají častěji nelaskavé otce. Tyto nálezy doplňuje tabulka 32, týkající se šestnácti dívek s extrémními příznaky úzkostné pasivity. Ukázalo se, že patnáct z těchto dívek má nelaskavou matku.

Diskuse výsledků. V teoretické části jsme uvažovali, že známky úzkostné pasivity jsou především selháváním

v roli maskulinní, případně fémíninní. Domnívali jsme se dále, že dimense úzkostné pasivity má význam zejména pro adaptaci dítěte ve společnosti souvěkých. Tyto naše úvahy nalézají oporu v právě uvedených výsledcích. Je k nim ještě třeba připojit tabulky 33 a 34, ukazující vztah mezi oblíbeností ve třídě a úzkostnou pasivitou (pojatou sumárně). Z těchto dvou tabulek je patrné, že úzkostně pasivní děti obojího pohlaví jsou v třídním kolektivu výrazně neoblíbené. Je ovšem třeba uvážit, že údaje o popularitě a o úzkostné pasivitě jsou částečně z téhož zdroje (od spolužáků). Jde však o závislost tak výraznou, že by těžko mohla být vysvětlena jako metodický artefakt.

Podíváme-li se na rodinné antecedence úzkostné pasivity hochů, pozorujeme, že se týká jí otce. Hoch, trpící trémou, mívá často měkkého, neautoritativního otce. Bojácný chlapec má nápadně často velmi laskavého otce. Zdá se, že neautoritativní nebo velmi vřelý otec je pro chlapce vzorem, který poněkud ztěžuje osvojení maskulinní role, tak jak jí předpisuje společnost souvěkých. Je to pochopitelné, neboť v subkultuře pubescentních hochů patří k maskulinní roli dominantní a citově chladné chování.

U dívek nalézáme opačné antecedence úzkostné pasivity. Bojácnost jsme našli u dívek ~~z~~ nelaskavou matkou a nelaskavým otcem. Díváme-li se na bojácnost jako na symptom neúspěchu mezi souvěkými, nebyl by tento výsledek překvapující. Znamenal by asi tolik, že dívka potřebuje od rodičů hodně lásky, aby si osvojila fémíninní

rolí, oceňovanou souvěky. K této roli patří patrně určitá citová vřelost, již se dívka asi nejlépe učí nápodobou milující matky. K ověření správnosti takových úvah by však bylo zapotřebí dalších dat.

e) Diferenciace rodičovských rolí a povahový vývoj.

Výsledky. V odstavci o diferenciaci rodičovských rolí jsme se zmínili o tom, že výkon role matky a výkon role otce vůči synovi se v průměru velmi podobají. Průměrné hodnoty autority a lásky však zakrývají skutečnost, že v jednotlivých rodinách dochází k rozdělení úloh rodičů vůči synovi. Tato diferenciaci může být v různých rodinách zcela odlišného typu. Naše dotazníkové měření rodičovské autority a lásky u obou rodičů nám umožnilo zachytit tento druh diferenciaci. Roztřídili jsme rodiny podle autority rodičů na tři skupiny: matka více autoritativní než otec, oba rodiče stejně autoritativní, otec více autoritativní než matka. Podobné třídění bylo provedeno pro rodičovskou lásku, takže vznikly následující typy rodiny: matka laskavější než otec, oba rodiče stejně laskaví, otec laskavější než matka.

Naskýtá se otázka, jak souvisí diferenciaci v autoritativním chování s diferenciací v rodičovské lásce. Jde o nezávislé jevy? Či dochází k tomu, že jeden z rodičů na sebe bere hlavní úlohu v autoritě i lásce, nebo se

rodiče specialisují každý v něčem jiném? Tabulka 35 dává odpověď na tyto otázky. Byla sestavena jen pro ty rodiny, kde skóre autority i lásky jsou různá pro matku a otce. Jak je z tabulky patrné, je se statistickou významností naznačena tendence rodičů rozdělit si úlohy vůči synovi. Je-li hlavní autoritou matka, potom otec přebírá úlohu laskavějšího rodiče a více versa.

Kladli jsme si dále otázku, jaký účinek mají různé typy rozdělení úloh mezi rodiči na povahový vývoj hochů.

Pokud jde o dimenzi nekonformity - konformity, neshledali jsme výraznější závislosti na diferenciaci rodičovských rolí u žádného ze sledovaných znaků.

Jinak je tomu se známkami úzkostné pasivity. Všimáme-li si, jak závisí výskyt příznaků úzkostné pasivity na rozdělení autority mezi rodiči, pozorujeme, že v rodinách s převahou matčiny autority jeví hoši takové příznaky častěji. Častější výskyt úzkostné pasivity u hochů kontrolovaných převážně matkou však nedosahuje statistické významnosti.

Nejvýraznější vztahy pozorujeme mezi diferenciací rodičů v rozdělení lásky a známkami úzkostné pasivity. Je to dobře patrné z tabulky 36. Je z ní zřejmé, že v rodinách, kde hlavním dárce lásky je matka, se téměř nevyskytují hoši s výraznými příznaky úzkostné pasivity. Je jich zde pouze 6,7 % proti 29,4 % v ostatních rodinách, kde otec je stejným dárce lásky jako matka, nebo větším. Podobné výsledky ukazuje tabulka 37, týkající

se samotného znaku bojácnosti. Stejného směru jsou i výsledky týkající se samotářství, jež neuvádíme, protože nedosahují statistické významnosti.

Viděli jsme, že v rodinách hochů je tendence k dvěma typům diferenciaci: 1. matka více autoritativní - otec laskavější. 2. Matka laskavější - otec více autoritativní. Srovnávali jsme proto povahový vývoj hochů v těchto dvou typech rodiny. V první skupině bylo 28 rodin, v druhé pouze 18. Nejvýraznější rozdíl v socializačním působení těchto dvou typů rodin se týká úzkostné pasivity hochů. Ukazuje to tabulka 38. V rodinách s převahou matčiny autority a otcovy lásky trpí třetina hochů výraznou úzkostnou pasivitou, kdežto v rodinách s opačným rozdělením úloh se nevyskytl ani jeden hoch s uvedenou poruchou. Jde o závislost vysoce statisticky významnou.

Diskuse výsledků o účinku diferenciaci rodičovských úloh. Je třeba si položit otázku, proč se příznaky úzkostné pasivity hochů málokdy objevují v rodinách, kde matka je hlavním dárce rodičovské lásky. V teoretické části jsme uvažovali, že známky úzkostné pasivity souvisejí s obtížemi chlapců při osvojování maskulinní role. Řekli jsme též, že chlapec se maskulinní roli učí nápodobou rodiče téhož pohlaví. Podíváme-li se na naše výsledky, týkající se diferenciaci rodičovské lásky, můžeme je interpretovat ve smyslu naší teorie. Otec chladnější než matka je zřejmě adekvátnějším vzorem pro osvojení maskulinní

role. Chlapci z rodin tohoto typu netrpí úzkostnou pasivitou, protože mají příležitost naučiti se maskuliní roli nápodobou výrazně maskulinního otce, který se odlišuje od výrazně femininní matky.

Jestliže vezmeme současně v úvahu diferenciaci rodičovské lásky i autority, jsou shora uvedené úvahy znovu podpořeny. Úzkostná pasivita hochů, to jest jejich selhání v maskuliní roli, je častější v rodinách, kde tradiční rozdělení rodičovských rolí je převrácené: tam, kde matka vede a otec miluje. V rodinách s tradičním rozdělením úloh (matka více miluje, otec je větší autoritou) se úzkostná pasivita nevyskytuje, protože otec autoritativnější a chladnější než matka odpovídá tradiční koncepci maskulinního muže. Tato koncepci chlapec od otce přejímá.

Shora uvedenou diskusi výsledků je možno zakončiti úvahou o změnách, ke kterým dochází v průběhu doby, pokud jde o koncepcie maskuliní a femininní role. Mněhé naznačuje, že v naší kultuře se obě role sbližují. Souvisí to s převratnými společenskými změnami, jimiž jsme prošli, a zvláště se vzrůstem zaměstnanosti žen. Bylo by zajímavou otázkou pro výzkum zjišťovati koncepcie sexuálních rolí v různých vrstvách naší společnosti, například ve věkových skupinách. Bude-li sbližovací tendence dále postupovat, bude to znamenat jiný průběh rodinné socialisace. Naše výsledky a jejich interpretace jsou proto vázány na dobu, ve které vznikly.

e) Počet dětí v rodině jako socializační proměnná.

Výsledky. Chápeme nukleární rodinu jako výchozí systém pro studium socialisace. Struktura tohoto systému (předpokládáme-li rodinu s oběma rodiči) je závislá na počtu, pohlaví, stáří a pořadí narození dětí. V realitě existuje nesmírné množství strukturních variací nukleární rodiny. Zvolili jsme pro náš výzkum počet dětí jako proměnnou, jež by mohla mít vliv na průběh a výsledek socialisace. Budeme sledovat, jak na počtu dětí závisí jednak výkon rodičovských rolí, jednak povahový vývoj mládeže. Počet dětí lze snadno a spolehlivě zjistit. Rozlišovali jsme tři typy rodin: s jedním dítětem, s dvěma dětmi, s třemi či více dětmi.

Počet dětí a výkon rodičovských rolí. Tabulky 39 a 40 ukazují závislost matčiny autority na počtu dětí. V případě chlapců i dívek jde o závislost statisticky významnou, avšak po každé jiného směru. Nejvíce přísných matek hochů je v rodinách se dvěma dětmi (55,4%) nejméně v rodinách s chlapcem jedináčkem (26,1%). Dívky se setkávají s autoritativní kontrolou matky poměrně často v rodinách s jedním nebo dvěma dětmi (51,8% a 57,1%). V rodinách se třemi či více dětmi jsou matky vůči dcerám přísné jen ve 30% případů.

Otcova autorita není statisticky významně závislá na počtu dětí. Je zde však náznak podobných tendencí

jako u matek: malá přísnost vůči synovi jedináčkově a malá kontrola dcery v početné rodině.

Matčina láska vůči synovi je v obráceném poměru k počtu dětí. Jedináčci mají laskavou matku v 59,6%, hoši s jedním sourozencem v 60,0% a hoši s dvěma či více sourozenci jen ve 42,5%. Podobný trend se projevuje v otcově lásce vůči synovi. Srovnáme-li početné rodiny (s alespoň třemi dětmi), s méně početnými rodinami, dostáváme statisticky významné rozdíly pro matčinu i otcovu lásku: v početných rodinách pociťují chlapci méně rodičovské lásky než v malých rodinách. Ukazují to tabulky 41 a 42. U dívek jsme neshledali žádnou zřetelnější závislost rodičovské lásky na velikosti rodiny.

Počet dětí v rodině a povahový vývoj pubescentů.

Nebudeme uvádět jednotlivé kontingenční tabulky, ukazující výskyt povahových rysů podle velikosti rodiny. Shrnutí jsme výsledky do dvou tabulek, zvláště pro hochy a dívky. Tyto tabulky (43 a 44) ukazují procenta chlapců či dívek s určitým rysem osobnosti tak, jak se vy^{ky}sytují ve třech typech velikosti rodiny. V těchto tabulích je zároveň uvedena statistická významnost závislosti povahových rysů na početnosti rodiny.

Nejnápadnější výsledek se týká rysů nezodpovědnosti. Čím je rodina početnější, tím častěji v ní nalézáme málo zodpovědné chlapce nebo dívky. Podobný, i když statisticky nevýznamný trend nalézáme u fyzické agresivity hochů a neukázněnosti obou pohlaví.

Rysy úzkostné pasivity se naopak spíše vyskytují v menších rodinách. Bojácností nejvíce trpí dávky jedináčci. U hochů z velmi početných rodin se jen řídce vyskytuje tréma.

Diskuse výsledků o velikosti rodiny. Uvedené výsledky splňují naše očekávání, že počet dětí v rodině bude vykazovat souvislosti s výkonem rodičovských rolí i s povahovým vývojem mládeže. Dříve než se pokusíme o interpretaci našich nálezů, je třeba si položit otázku, zda námi zjištěné vztahy nejsou vysvětlitelné vlivem ~~v~~ vzdělání rodičů. Někdy se totiž uvádí větší počet dětí v rodinách s nižším vzděláním rodičů. Pokud se předpokládá závislost jak rodičovského chování, tak povahového vývoje mládeže na vzdělání rodičů, mohlo by vzdělání rodičů být faktorem, který vysvětluje statistickou souvislost mezi velikostí rodiny a průběhem či výsledky socialisace. K tomu je třeba podotknout, že v současné době u nás přestávají mít vrstvy s nižší životní úrovní vyšší porodnost (Musil, 1964). V našem materiálu nalézáme o něco vyšší procento otců a ~~mat~~ek bez maturity v rodinách s třemi a více dětmi, než v rodinách menších. Nejde však o statisticky významný rozdíl, Přesto jsme kontrolovali efekt vzdělání^{lák}, že jsme ze skupiny nejpočetnějších rodin vyloučili náhodným postupem určitý počet rodin s nižším vzděláním rodičů, abychom získali ve všech třech typech velikosti rodiny stejný poměr vzdělaných

a méně vzdělaných rodičů. Po této úpravě však zůstala procenta uvedená v tabulkách 43 a 44 prakticky nezměněna. Vzdělání rodičů tedy nevysvětluje naše výsledky, týkající se vlivu velikosti rodiny. Dalším důkazem pro zamítnutí takového vysvětlení jsou výsledky, jež uvedeme v následujícím odstavci. Tam se ukáže, že vzdělání rodičů má jiné vztahy k socialisaci, než malý počet dětí.

Dá se tedy usuzovat, že početnost rodiny je skutečnou antecedencí rodičovského chování i povahového vývoje mládeže. V tomto případě lze velikost rodiny považovati za nepochybnou antecedenci, neboť je zde nesporná časová precedence. Nejnápadnějším výsledkem je, že výskyt málo zodpovědných dětí stoupá s velikostí rodiny. Zvláště vysoké procento málo zodpovědných chlapců a dívek nalézáme v nejpočetnějších rodinách. Proč tomu tak je? Podíváme-li se, jakým způsobem jsou vykonávány rodičovské role v těchto početných rodinách, pozorujeme, že hoši i dívky z početných rodin nápadně často pociťují péči matky i otce jako málo laskavou. Dívky s nejpočetnějších rodin navíc vypovídají o slabé kontrole ze strany matky. Zdá se tedy přijatelný výklad, že ve velkých rodinách je rodičovská péče vcelku méně intenzivní, neboť se o ni musí dělit více sourozenců. Tato relativní deprivace rodičovské péče by mohla vysvětlovati vyšší výskyt nezodpovědnosti.

Na druhé straně je v malé rodině větší riziko výskytu úzkostné pasivity. Intensita rodičovské péče v malé

rodině patrně vyvolává úzkostné reakce dítěte mimo rodinu na základě kontrastu: Dítě, obklopené péčí rodičů, se cítí nejisté bez opory rodiny (viz Hunt, 1960).

g) Vzdělání rodičů a socialisace.

Výsledky. Rozlišovali jsme tři stupně školního vzdělání rodičů: základní, středoškolské s maturitou, a vysokoškolské. Údaje o vzdělání jsme získali pro všechny rodiče kromě 12 matek a 16 otců. O tyto případy je náš soubor při studiu rodičovského vzdělání menší. V našem souboru byli rodiče podle vzdělání rozloženi takto (jde o procenta):

	základní škola	střední škola	vys.škola
matky	67,5	23,5	9,0
otcové	47,0	22,7	30,3

Malý počet vysokoškolsky vzdělaných matek vedl k rozdělení matek na dvě skupiny: s maturitou a bez maturity.

Tabulky 45 až 46 ukazují závislost matčiny autority na vzdělání. Jde v obou případech o vztahy s vysokou statistickou signifikancí, avšak opačného směru u dívek a chlapců. Na chlapce jsou vzdělanější matky přísné v 28,6%, kdežto méně vzdělané matky v 52,9%. Vzdělané matky dcer jsou autoritativní v 68,3%, méně vzdělané matky jen v 33,7%. Podobné výsledky nacházíme u otců v tabulkách 47 a 48. Rovněž jde o vztahy statisticky významné. Otcové bez maturity jsou vůči hochům autoritativní v 62,5%, otcové středoškoláci jen v 32,0 %, otcové vysokoškoláci v 39,5%.

Na dívky jsou otcové bez maturity přísní v 35,2%, otcové středoškoláci v 65,6% a vysokoškoláci v 50%. Rodičovská láska nejeví statisticky významné vztahy ke vzdělání.

Sledovali jsme dále, jak závisí výskyt znaků nekonformity a úzkostné pasivity na vzdělání rodičů. Až na jednu výjimku jsou všechny tyto závislosti statisticky nevýznamné. Zmíněná výjimka se týká závislosti neukázněnosti dívek. Dcery vysokoškolsky vzdělaných otců byly častěji neukázněné (v 52,6 %) než dcery otců ostatních (26,7 %).

Oblíbenost chlapců v třídním kolektivu jeví výraznou negativní závislost na stupni otcova vzdělání. Je to patrné z tabulky 49. Mezi syny otců se základní školou je 68,8% oblíbených, u otců středoškoláků 44,0% oblíbených a u vysokoškolsky vzdělaných otců jen 39,5 %. Rovněž matčino vyšší vzdělání je spojené s menší oblíbeností chlapce, tento vztah však není statisticky významný.

Pokud jde o dimenzi úzkostné pasivity, je naznačen vyšší výskyt rysů z tohoto okruhu u hochů se vzdělanějšími otci. Nejde však o závislosti statisticky signifikantní.

Diskuse výsledků. Zajímavým poznatkem našeho zkoumání vlivu vzdělání jsou opačné výsledky u chlapců a dívek, pokud jde o vliv vzdělání na přísnost rodičů. Vyšší vzdělání vede k tomu, že rodiče jsou málo autoritativní vůči synovi a hodně autoritativní vůči dceři, což platí

pro matky i otce. Menší autoritativnost vzdělaných rodičů vůči synům by bylo možno vysvětliti silnějším pronikáním nových názorů na rodinnou výchovu do vzdělanějších vrstev, které více čtou pedagogickou a psychologickou literaturu. Potom však by bylo třeba položit si otázku, proč toto uvolnění autority nepůsobí také na postoje vzdělaných rodičů vůči dívkám? ^KPodrobnějšímu rozboru této ^{otázky} ~~oblasti~~ by bylo zapotřebí speciálně zaměřeného výzkumu.

Viděli jsme též, že chlapci z rodin s vyšším vzděláním (zejména otce) jsou méně oblíbeni ve třídním kolektivu. Domníváme se, že to souvisí s osvojováním maskuliní role. Jestliže pro chlapce je doma vzorem otec s vyšším vzděláním, bude takový otec méně maskulinním vzorem než otec s nižším vzděláním. Vzdělaný otec možná čte doma knihy, zatímco otec s nižším vzděláním navštěvuje se synem sportovní utkání, chceme-li věc vyjádřiti konkrétním příkladem. V subkultuře čtrnáctiletých hochů bude platit za mužnějšího ten, chlapec, který má zájem o sport a ne ten, který se zajímá o knihy.

4. Souhrn studie o socialisaci v pubescenci.

Uvedené výsledky výzkumu rodinné socialisace u 267 žáků a žákyň osmých tříd nám poskytují řadu poznatků o rodičovském chování, jeho antecedencích v sociální struktuře i konsekvencích pro povahový vývoj v pubescenci. Nejvýraznějším poznatkem jsou rozdíly v socialisaci chlapců a dívek. Rodiče se chovají jinak vůči chlapcům než

vůči dívkám. Socialisace dívek je převážně záležitostí matek, kdežto^{na} socialisaci hochů se zpravidla oba rodiče podílejí. Rovněž výsledky socialisace, posuzované podle výskytu povahových rysů, jsou jiné u chlapců a jiné u dívek. Chlapci jsou méně konformní než dívky, zejména v těch rysech, jež zahrnují aspekt submise. Třetýž postoj rodičů může mít odlišný účinek na chlapce a dívky. Matčina autorita přispívá k větší konformitě dívek, avšak autorita otce ani autorita matky nejeví výraznější vztahy ke konformitě chlapců. Laskavost ze strany otce přispívá k výskytu úzkostné pasivity chlapců, avšak bojácné dívky přicházejí častěji z rodin, kde rodiče jsou málo vřelí. Vyšší vzdělání rodičů vede k omezení autoritativní kontroly synů a k zesílení autority vůči dceři.

Všechny uvedené rozdíly byly prokázány se statistickou významností, nelze je považovati za náhodné. Jejich kumulace plně potvrzuje správnost výchozího přístupu, který požadoval, aby socialisace chlapců a dívek byla studována separátně. Domníváme se, že většinu z uvedených rozdílů lze vysvětliti z hlediska teorie role. Snažili jsme se ukázat, že odlišnosti v socialisaci chlapců a dívek mají svůj základ v tom, že chlapci si osvojují maskulinní sociální roli, kdežto dívky roli femininní. Dívky jsou přístupnější vůči autoritativnímu vedení než hoši, protože být konformní vůči autoritě je spíše slučitelné s výkonem role femininní než s výkonem role maskulinní.

Bylo by ovšem též možno klást si otázku, nakolik jsou námi zjištěné rozdíly mezi pohlavími determinovány biologickými činiteli. To nebylo předmětem naší studie. Na okraj je možno poznamenati, že z metodologického hlediska je účelné hledati dříve sociální antecedence sexuálních rozdílů než se přejde k faktorům biologickým. Biologický základ rozdílů je třeba hledati per exclusionem: biologicky jsou podmíněny ty rozdíly, jež nelze vysvětliti žádným činitelem společenským. Biologicky je ovšem dáno, že obě pohlaví přicházejí na svět s různou anatomií. Na základě anatomických rozdílů dochází k odlišnému zařazení osob do sociální struktury, to však už je jev sociální.

Práce se též zabývala dvěma sociálně strukturními aspekty rodiny: počtem dětí a vzděláním rodičů. Počet dětí v rodině se ukázal být vlivnou antecedení rodičovského chování i povahového vývoje pubescence. Ve větších rodinách je určitá tendence k málo intenzivní socialisaci a k častějšímu výskytu nekonformních rysů mládeže. Naproti tomu rysy úzkostné pasivity jsou o něco častější v menších rodinách, zejména u jedináčků. Vzdělání rodičů ovlivňuje míru jejich autoritativnosti, avšak jen málo povahový vývoj mládeže. Vzdělanější otcové mívají častěji syny neoblíbené mezi spolužáky.

Pokud jde o přínos studie k psychopatologickému poznání, je třeba připomenouti, že šlo o normální populaci pubescentů. Předpokládáme-li však plynulou škálu přechodů mezi normálním a patologickým vývojem osobnosti, mají naše výsledky význam i z hlediska psychopatologického.

Výhodou práce je to, že jedinci odchylní od sociální normy byli sledováni ve svém naturálním prostředí.

Jestliže ovšem v práci hovoříme o nedostatku konformity nebo o úzkostné pasivitě, jde o jedince, kteří se od sociální normy odchylní méně než jsme zvyklí pozorovat u psychiatrických pacientů. Domníváme se však, že socializační antecedence těchto méně výrazných neadaptivních rysů jsou hruba tytéž jako u výraznějších poruch. Tento názor je ovšem třeba poděpřítí dalšími studiemi, jak se o to též pokoušíme v následující kapitole.

TABULKA 10:

Průměrné skóre autority ve výkonu čtyř rodičovských rolí
(N = 267)

		průměr	směrodatná odchylka
matky synů	P < 0,1	5,95	2,37
matky dcer		6,49	2,24
otcové synů	P < 0,001	5,63	P < 0,001 2,62
otcové dcer		4,31	

P 0,05

Uvedené pravděpodobnosti vyjadřují signifikanci rozdílů mezi průměry (t-test); testovány jen dvojice průměrů, kde je stejné pohlaví buď rodiče nebo dítěte. U směrodatných odchylek jde o F-test.

TABULKA 11:

Průměrné skóre lásky ve výkonu čtyř rodičovských rolí
(N = 267)

		průměr	směrodatná odchylka
matky synů		3,77	1,97
matky dcer		3,92	1,84
otcové synů	P < 0,05	3,83	P < 0,001 2,09
otcové dcer		3,32	

Uvedené pravděpodobnosti vyjadřují signifikanci rozdílů mezi průměry (t-test).

TABULKA 12:

Neukázněnost chlapců a dívek (dle učitelů)

	hoši	dívky	součty
neukáznění	90	44	134
ukáznění	47	86	133
součty	137	130	267

$$\chi^2 = 27,06; \text{ st.v.} = 1; P < 0,001; C = 0,30$$

TABULKA 13:

Nezodpovědnost chlapců a dívek (dle učitelů)

	hoši	dívky	součty
nezodpovědní	96	68	164
zodpovědní	41	62	103
součty	137	130	267

$$\chi^2 = 8,88; \text{ st.v.} = 1; P < 0,01; C = 0,18$$

TABULKA 14:

Nezodpovědnost - zodpovědnost hochů a dívek (třídění na tři stupně)

	hoši	dívky	součty
výrazně nezodpovědní	40	17	57
středně zodpovědní	69	67	136
výrazně zodpovědní	28	46	74
součty	137	136	267

$$\chi^2 = 15,19; \text{ st.v.} = 2; P < 0,001$$

TABULKA 15:

Neposlušnost hochů a dívek dle posudku spolužáků

	hoši	dívky	součty
výrazně neposlušní	38	14	52
ostatní	99	116	215
součty	137	130	267

$$\chi^2 = 12,25; \text{ st.v.} = 1; P < 0,001; C = 0,21$$

TABULKA 16:

Fysická agresivita hochů a dívek (dle spolužáků)

	hoši	dívky	součty
výrazně agresivní	57	4	61
ostatní	80	126	206
součty	137	130	267

 $\chi^2 = 56,18$; st.v. = 1; $P < 0,001$; C = 0,46

TABULKA 17:

Tréma chlapců a dívek (dle učitelů)

	hoši	dívky	součty
trémisté (nad med.)	62	56	117
ostatní	75	74	129
součty	137	130	267

 $\chi^2 = \text{n.s.}$

TABULKA 18:

Bojácnost hochů a dívek (dle spolužáků)

	hoši	dívky	součty
výrazně bojácní	31	25	56
ostatní	106	105	211
součty	137	130	267

 $\chi^2 = \text{n.s.}$

TABULKA 19:

Samotářství hochů a dívek (dle spolužáků)

	hoši	dívky	součty
výrazní samotáři	28	32	60
ostatní	109	98	207
součty	137	130	267

 $\chi^2 = \text{n.s.}$

TABULKA 20:

Závislost neukázněnosti na autoritě matky (hoši)

	neautoritativní matka	autoritativní matka	součty
neukáznění	54	36	90
ukáznění	21	26	47
součty	75	62	137

$$\chi^2 = 2,92; \text{ st.v.} = 1; P < 0,10$$

TABULKA 21:

Závislost neukázněnosti na autoritě matky (dívky)

	neautoritativní matka	autoritativní matka	součty
neukázněné	29	15	44
ukázněné	39	48	86
součty	68	62	130

$$\chi^2 = 4,93; \text{ st.v.} = 1; P < 0,05$$

TABULKA 22:

Závislost nezodpovědnosti - zodpovědnosti na matčině
autoritě (hoši)

	neautoritativní matka	autoritativní matka	součty
výrazně nezodp.	24	17	41
středně zodp.	35	33	68
výrazně zodp.	16	12	28
součty	75	62	137

χ^2 n.s.

TABULKA 23:

Závislost nezodpovědnosti - zodpovědnosti na matčině
autoritě (dívky)

	neautoritativní matka	autoritativní matka	součty
výrazně nezodp.	14	8	22
středně zodp.	38	24	62
výrazně zodp.	16	30	46
součty	68	62	130

$\chi^2 = 8,81$; st.v. = 2; $P < 0,02$

TABULKA 24:

Závislost fyzické autority na matčině autoritě (hoši)

	neautoritativní matka	autoritativní matka	součty
výrazně fys.			
agresivní	34	23	57
ostatní	41	39	80
součty	75	62	137

 $\chi^2 = \text{n.s.}$

TABULKA 25:

Závislost neposlušnosti ve škole na autoritě matky (hoši)

	neautoritativní matka	autoritativní matka	součty
výrazně neposlušní	25	13	38
ostatní	50	39	99
součty	75	62	137

 $\chi^2 = \text{n.s.}$

TABULKA 26:

Závislost neukáznělosti chlapců na otcově lásce

	chladní otcové	milující otcové	součty
neukáznění	54	36	90
neukáznění	21	26	47
součty	75	62	137

 $\chi^2 = 2,92$; st.v. = 1; $P < 0,10$

TABULKA 27:

Závislost zodpovědnosti dívek na interakci matčiny autority a lásky

	m a t k y:				součty
	chladné & neautor.	laskavé & neautor.	chladné & autor.	laskavé & autor.	
výrazně nezodp.	8	6	5	3	22
středně zodp.	25	13	10	14	62
výrazně zodp.	10	6	20	10	46
součty	43	25	35	27	130

 $\chi^2 = 12,78$; st.v. = 6; $P < 0,05$

TABULKA 28:

Závislost trémy hochů na autoritě otce

	neautoritativní otec	autoritativní otec	součty
trémisté (nad med.)	38	24	64
ostatní	32	43	75
součty	70	67	137

$$\chi^2 = 4,60; \text{ st.v.} = 1; P < 0,05$$

TABULKA 29:

Závislosti bojácnosti hochů na otcově lásce

	chladný otec	laskavý otec	součty
výrazně bojácní	13	20	33
ostatní	62	42	104
součty	75	62	137

$$\chi^2 = 4,14; \text{ st.v.} = 1; P < 0,05$$

TABULKA 30:

Závislost bojácnosti dívek na matčině lásce

	chladná matka	laskavá matka	součty
výrazně bojácné	22	4	26
ostatní dívky	56	48	104
součty	78	52	130

 $\chi^2 = 8,20$; st.v. = 1; $P < 0,01$

TABULKA 31:

Závislost bojácnosti dívek na lásce otců

	chladný otec	laskavý otec	součty
výrazně bojácné	19	7	26
ostatní dívky	54	50	104
součty	73	57	130

 $\chi^2 = 3,78$; st.v. = 1; $P < 0,10$

TABULKA 32:

Závislost úzkostné pasivity dívek na matčině lásce

	chladná matka	laskavá matka	součty
úzkostně pasivní dívky	15	1	16
ostatní dívky	63	51	114
součty	78	52	130

 $\chi^2 = 10,20$; st.v. = 1; $P < 0,01$

TABULKA 33:

Závislost mezi oblíbeností a úzkostnou pasivitou (hoši)

	neoblíbení	oblíbení	součty
úzkostně pasivní	22	8	30
ostatní	43	64	107
součty	65	72	137

 $\chi^2 = 10,13$; st.v. = 1; $P < 0,01$

TABULKA 34:

Závislost mezi oblíbeností a úzkostnou pasivitou (dívky)

	neoblíbené	oblíbené	součty
úzkostně pasivní	23	9	32
ostatní	38	60	98
součty	61	69	130

 $\chi^2 = 10,62$; st.v. = 1; $P < 0,01$

TABULKA 35:

Rozdělení úloh vůči synovi mezi oběma rodiči

	matka více autority	otec více autority	součty
matka laskavější	14	18	41
otec laskavější	28	18	32
součty	42	31	73

$$\chi^2 = 4,43; \text{ st.v.} = 1; P < 0,05$$

TABULKA 36:

Diferenciace rodičovské lásky a úzkostná pasivita hochů

	matka laskavější	oba stejně laskaví	otec laskavější	součty
úzkostně pasivní hoši	3	12	15	30
ostatní hoši	42	27	38	107
součty	45	39	53	137

$$\chi^2 = 9,16; \text{ st.v.} = 2; P < 0,02$$

TABULKA 37:

Diferenciace rodičovské lásky a výskyt bojácnosti hochů

	matka laskavější	oba stejně laskaví	otec laskavější	součty
výrazně bojácní hoši	5	13	15	33
ostatní hoši	40	26	38	104
součty	45	39	53	137

$$\chi^2 = 6,41; \text{ st.v.} = 2; P < 0,05$$

TABULKA 38:

Výskyt úzkostné pasivity hochů ve dvou typech rodin

	přísnější matka & laskavější otec	přísnější otec & laskavější matka	součty
úzkostně pasivní hoši	9	0	9
ostatní hoši	19	18	37
součty	28	18	46

$P = 0,006$ (Fisherův test exaktní pravděpodobnosti)

TABULKA 39:

Závislost matčiny autority vůči synovi na počtu dětí
v rodině

	žádný sourozenec	jeden sourozenec	dva nebo více souroz.	součty
autoritativní matka	6	41	15	62
neautoritativní matka	17	33	25	75
součty	23	74	40	137

$\chi^2=7,16$; st.v. = 2; $P < 0,05$

TABULKA 40:

Závislost matčiny autority vůči dceři na počtu dětí
v rodině

	žádný sourozenec	jeden souroz.	dva nebo více souroz.	součty
autoritativní matka	14	36	12	62
neautoritativní matka	13	27	28	68
součty	27	63	40	130

$\chi^2 = 7,46$; st.v. = 2; $P < 0,05$

TABULKA 41:

Závislost matčiny lásky vůči synovi na počtu dětí
v rodině

	rodiny s 1 či 2 dětmi	rodiny s 2 či více dětmi	součty
laskavá matka	60	17	77
chladná matka	37	23	60
součty	97	40	137

$$\chi^2 = 4,31; \text{ st.v.} = 1; P < 0,05$$

TABULKA 42:

Závislost otcovy lásky vůči synovi na počtu dětí
v rodině

	rodiny s 1 či 2 dětmi	rodiny s 2 či více dětmi	součty
laskavý otec	50	12	62
chladný otec	47	28	75
součty	97	40	137

$$\chi^2 = 5,35; \text{ st.v.} = 1; P < 0,05$$

TABULKA 43:

Procenta výskytu povahových rysů podle počtu sourozenců
(hoši)

	žádný sour.	jeden sour.	dva i více s.	stat. sign.
neukázněnost	52,2	63,5	77,5	n.s.
nezodpovědnost	52,2	67,6	85,0	$\chi^2 = 7,99$ ($P < 0,02$)
výrazná fysic. agresivita	30,4	40,5	50,0	n.s.
výrazná ne- poslušnost	26,0	27,0	30,0	n.s.
tréma	52,2	51,4	30,0	$\chi^2 = 3,31$ ($P < 0,10$)
výrazná bojácnost	34,8	21,6	22,5	n.s.
výrazné samotářství	22,0	18,9	22,5	n.s.
nesamostatnost	34,8	50,0	20,0	$\chi^2 = 10,02$ ($P < 0,01$)

TABULKA 44:

Procenta výskytu povahových rysů dle počtu sourozenců (dívky)

	žádný sour.	jeden sour.	dva i více s.	stat. sign.
neukázněnost	29,6	31,7	40,0	n.s.
nezodpovědnost	40,7	46,0	70,0	$\chi^2 = 7,46$ ($P < 0,05$)
tréma	40,7	44,4	42,5	n.s.
výrazná bojácnost	40,7	14,3	15,0	n.s.
nesamostatnost	25,9	39,7	30,0	n.s.

TABULKA 45:

Závislost matčiny autority vůči synovi na vzdělání matky

	vzdělání matky:		
	zákl.škola	stř.či vys. škola	součty
autoritat.matka	46	12	58
neautorit.matka	41	30	71
součty	87	42	129

$$\chi^2 = 6,76; \text{st.v.} = 1; P < 0,01$$

TABULKA 46:

Závislost matčiny autority vůči dceři na vzdělání matky

	vzdělání matky:		
	zákl.škola	stř.či vys.škola	součty
autoritat.matka	32	28	60
neautoritat.matka	53	13	66
součty	85	41	126

$$\chi^2 = 10,50; \text{st.v.} = 1; P < 0,01$$

TABULKA 47:

Závislost otcovy autority vůči synovi na vzdělání otce

	vzdělání otce:			součty
	zákl.škola	stř.škola	vys.škola	
autoritativní otec	40	8	15	63
neautoritativní otec	24	17	23	64
součty	64	25	38	127

 $\chi^2 = 8,91$; st.v. = 2; $P < 0,02$

TABULKA 48:

Závislost otcovy autority vůči dceři na otcově vzdělání

	vzdělání otce:			součty
	zákl.škola	stř.škola	vys.škola	
autoritativní otec	19	21	19	59
neautoritativní otec	25	11	19	65
součty	54	32	38	124

 $\chi^2 = 7,58$; st.v. = 2; $P < 0,05$

TABULKA 49:

Závislost oblíbenosti chlapce na otcově vzdělání

	vzdělání otce:			
	zákl.škola	stř.škola	vys.škola	součty
oblíbení	44	11	15	70
neoblíbení	20	14	23	57
součty	64	25	38	127

 $\chi^2 = 6,47$; st.v. = 2; $P < 0,05$

Kapitola VI:

RODINNÁ SOCIALISACE U PUBESCENTNÍCH HOCHŮ Z PSYCHIATRICKÉ
AMBULANCE.

1. Cíl studie.

Obsahem této kapitoly je studium korelací mezi rodičovskými postoji a vývojem osobnosti u čtyřicetipěti pubescentních chlapců, vyšetřených v psychiatrické ambulanci. Hlavním cílem studie bylo hledání socialisačních antecedencí osobnostních rysů, jež se výrazněji odchyľují od sociální normy. Při plánování studie bylo využito dlouholetých klinických zkušeností, jež autor nashromáždil vyšetřením několika tisíců nedospělých psychiatrických pacientů. Tyto zkušenosti vedly k projektu, který měl umožnit přiblížení k velmi složité povaze reality. Uskutečněný projekt zahrnuje proto velký počet proměnných jak na straně rodičů, tak na straně chlapců. Celkem bylo v této studii využito 23 rodičovských proměnných a 37 proměnných pubescentní osobnosti. Počet sledovaných znaků byl ještě větší, avšak některé znaky nebyly při zpracování využity. Studie měla ráz kontrolovaného naturalistického výzkumu, umožňujícího použití statistických metod při zpracování výsledků. Nešlo tedy o studii kasuistickou. Takto koncipovaný projekt si vyžádal náročnou

metodickou přípravu a zvláště instruované spolupracovníky; vzhledem k neobyčejné pracovní a časové náročnosti při zpracování jednotlivého případu bylo nutno omeziti rozsah výběru na 50 pubescentů. Pět případů bylo při zpracování vyřazeno pro neúplnost dat. Počet případů se však ukázal být dostatečným pro zodpovězení kladených otázek. V studii byla dána přednost sledování velkého počtu proměnných na středně velkém výběru osob - před sledováním malého počtu proměnných na velkém počtu osob.

Po stránce teoretické studie vychází z úvah, uvedených v II. kapitole a navazuje na studii v kapitole V. Snaha o přiblížení ke klinické realitě ovšem vedla k rozšíření počtu sledovaných proměnných. Na straně rodičovských postojů jsou sledovány spíše užší aspekty: omezování, tělesné trestání, náročnost, strach o dítě, nedostatek sympatie. Prvé tři proměnné představují různé aspekty autoritativního ovlivňování, poslední znak (nedostatek sympatie) je totožný s dimensí láska - ohladnost. Strach o dítě je proměnná, kterou jsme se zatím nezabývali. Je třeba připomenouti, že v některých faktorových analysách rodičovských charakteristik bývá starostlivost uváděna jako jeden ze tří hlavních faktorů. U všech rodičovských charakteristik šlo spíše o postoje než o realizované chování.

Na straně osobnosti pubescentů jsme sledovali bohatý rejstřík znaků. Především šlo o povahové vlastnosti, jež by bylo možno považovati za dílčí aspekty jedné ze dvou

základních dimensí nekonformity a úzkostné pasivity. Takových rysů bylo sledováno čtrnáct. Kromě toho byly sledovány rysy náladovosti a citové závislosti. Navíc jsme zjišťovali globální psychiatrický posudek neurotičnosti a poruchovosti chování. Vedle těchto obecných rysů byly sledovány postoje pubescentů k matce i k otci, a to: vzdorovitost, pocity viny a strach z rodičů.

2. Metoda.

a) Výběr sledovaných osob. Do zpracování bylo pojato 45 chlapců ve věku od 11;6let, λ do 13;7let, λ . Do výběru byli zařazeni všichni hoši, kteří byli v určitém časovém období vyšetřeni v psychiatrické ambulanci pro děti a mládí při fakultní poliklinice v Praze (vedoucí lékařka MUDr L. Richterová). Z výběru byli na základě předem stanovených kritérií vyřazeni tito chlapci: repetenti, hoši se zřetelně podprůměrnou inteligencí dle zkoušky Ravenovy, hoši žijící v neúplné rodině. Jak již bylo uvedeno, z původního vzorku 50 hochů bylo pět chlapců vyřazeno pro neúplnost dat.

Sledovaný výběr lze považovati za dobrou aproximaci reprezentativního výběru ambulantních psychiatrických pacientů, kteří nemají výrazně podprůměrné rozumové schopnosti. Výběr byl vzhledem k spádové oblasti ambulance proveden jen z osob, bydlících v Praze.

b) Způsob zjišťování proměnných. Postoje rodičů a jejich vzdělání byly zjišťovány na základě rozhovorů sociální pracovnice s matkou (případně otcem či oběma rodiči) dítěte. Sociální pracovnice též posuzovala postoje pubescentů k rodičům podle výpovědi rodičů. Nezávisle na tomto rozhovoru byly postoje rodičů a postoje pubescentů k rodičům sledovány podle výpovědi hochů v rozhovoru s psychologem (autorem). Psycholog též posuzoval povahové rysy chlapců na základě rozhovoru s rodiči za současného přihlídnutí k dotazníku, vyplněnému třídním učitelem. Nezávisle na tom posuzoval dětský psychiatr (MUDr. L. Richterová) dva znaky: neurotičnost a poruchovost chování. Kromě toho byl zjištěn známkový průměr na posledním školním vysvědčení a známka z chování. Inteligence byla měřena metodou Ravenovou. Hlavní metodou tedy byl klinický rozhovor. Tato metoda má řadu výhod: umožňuje pružné přizpůsobení zvláštnostem vypovídajícího, dovoluje vniknout pod povrch verbálního sdělení tím, že se využije neverbální komunikace atd. Protože však cílem byl kontrolovaný výzkum, bylo nutno metodu rozhovoru náležitě standardisovat. Šlo jednak o kvantifikaci informací, jednak o kontrolu nežádoucích zkreslení.

Kvantifikaci a kontrole subjektivních zkreslení sloužilo předem připravené schéma všech rozhovorů. Byly stanoveny otázky, jež má vyšetřující klást a odpovědi informátorů byly posuzovány na základě posuzovacích stupnic s konkrétními popisy. Taková příprava byla provedena pro

všechny sledované proměnné. Navíc byl postup tří posuzovatelů sjednocen podrobnou diskusí.

Není možné na tomto místě uvést všechny stupnice. Jako příklad otázek a posuzovací stupnice pro rozhovor sociální pracovnice s matkou uvedeme znak "omezování".

Otázky: Necháváte chlapci volnost v jeho zálibách, nebo ho nějak omezujete? Jak omezujete jeho záliby? Co by rád dělal a má to od vás zakázané? Pustíte jej ven?

- 4 - Citelně omezuje nebo zakazuje většinu zálib hochy, zejména pobyt venku. Velmi ostrá omezení po provinění.
- 3 - Omezuje nebo zakazuje řadu zálib dítěte, některé v menší míře povoluje, ale zotřhuje omezení po proviněních.
- 2 - Dopřává chlapci určitou volnost, ale snaží se mít přehled o jeho volném čase, některé záliby omezuje.
- 1 - Dopřává chlapci dosti volnosti v prožití zálib, jsou zde však určité meze.
- 0 - Záliby hochy celkem neomezuje, nebo tak mírně, že hoch nebere omezení vážně.

Další příklad se týká rysu "samotářství", jež posuzoval psycholog dle rozhovoru s rodiči.

Otázky: Je samotář nebo se hodně kamarádí? Je raději sám nebo s kamarády?

- 4 - Samotář, nemá vůbec kamarády.
- 3 - Nemá stálého kamaráda, těžko se seznamuje.
- 2 - Má jen jednoho kamaráda, stýká se i s jinými hochy.
- 1 - Má více bližších kamarádů.
- 0 - Obklopen kamarády, žije pro kamarádství.

Pro orientaci v proměnných poslouží následující
přehled sledovaných znaků:

A. Proměnné na straně rodičů:

a) dle výpovědi rodičů sociální pracovníci:

matka: vzdělání, omezování, tělesné tresty, nároč-
 nost, strach o dítě, nesympatie

otec: (totéž jako u matky)

b) dle výpovědi pacienta psychologovi:

matka: omezování, tělesné tresty, náročnost, strach
 o dítě, nesympatie

otec: (jako u matky)

B. Proměnné na straně osobnosti pubescentů:

a) dle výpovědi rodičů a zprávy učitele (posuzuje
 psycholog):

rušení ve škole, lhavost, nesvědomitost, toulky,
 verbální agresivita, neposlušnost doma, fyzická ag-
 resivita, impulsivita, lítostivost, bojácnost, zara-
 ženost, samotářství, malá sebedůvěra, depresivnost,
 střídání nálad, citová závislost.

b) dle výpovědi pacienta psychologovi:

vzdorovitost, pocity viny, strach ve vztahu k mat-
 ce a otci.

c) dle výpovědi rodičů sociální pracovníci:

vzdorovitost, pocity viny, strach ve vztahu k matce
 a otci.

d) globální posudek neurotičnosti a poruchovosti
 chování ze strany psychiatra.

f) výsledek Ravenovy zkoušky inteligence.

U všech znaků (kromě známkového průměru a známky z chování na vysvědčení) bylo použito pětibodové stupnice. Sumární skóre pro dimenzi nekonformity byla získána prostou sumací skóre následujících znaků: rušení ve škole, lhavost, toulky, verbální agresivita, neposlušnost doma, fyzická agresivita, impulsivita. Sumární skóre pro dimenzi úzkostné pasivity bylo rovno součtu skóre následujících znaků: lítostivost, bojácnost, zaraženost, samotářství, malá sebevědomost, depresivnost. Sečítání skóre jednotlivých posuzovacích stupnic zahrnuje metrické předpoklady, které byly ovšem splněny jen hrubě aproximativně. Je možno uvést, že při vytváření stupnic se usilovalo o kvantitativní škály.

c) Metoda statistického zpracování. Veškeré závislosti mezi sledovanými znaky byly zjišťovány výpočtem Pearsonova koeficientu korelace. Takový postup je ve výzkumech, opírajících se o výsledky kvantifikovaného posuzování obvyklý, jak ukazuje například práce Osgooda, Suciho a Tannenbauma (1957), kde je matematicky zdůvodněn. Oprávněnost užití parametrické korelace se opírá o některé předpoklady. Takovým předpokladem je dosažení intervalové úrovně měření. Domníváme se, že naše data tento požadavek aproximativně splňují. Další podmínkou je předpoklad normálního rozložení četností. Až na ojedinělé vyjímky jsme shledali u všech znaků takové rozložení, jež dovoluje předpoklad normality. Pearsonův koeficient korelace je určen pro

studium závislostí s lineární regresí. Vzhledem k velkému počtu korelací jsme neověřovali linearitu regrese u jednotlivých závislostí. Na obranu tohoto postupu, který je ostatně zcela obvyklý, je možno říci, že případné odchylky od linearitu regrese mohly sice vést k tomu, že některé nelineární závislosti byly přehlédnuty, avšak nikoli k tomu, že bychom získali klamné informace o závislostech neexistujících. Postup je tedy konservativní.

Předpokladem pro statistické testování významnosti koeficientu korelace je nezávislost v získání dat. V našem materiálu jsou některé dvojice znaků získány naprosto nezávisle, u jiných párů je zde závislost v tom smyslu, že údaje poskytoval též informátor dvěma nezávislým posuzovatelům; u jiných dvojic je sice různý informátor, avšak též posuzovatel. Tyto možné zdroje kontaminace dat budou vzaty v úvahu při interpretaci výsledků. Je třeba dodat, že naprosto nezávisle získané série dat jsou v klinicky orientovaném výzkumu něčím zcela vzácným.

3. Výsledky.

Výsledky studie jsou shrnuty v tabulkách 50 až 55.^x Shrneme hlavní tendence v těchto tabulkách, zatím bez interpretace kausálních vztahů.

Tabulka 50 ukazuje korelace mezi postoji matek (dle výpovědi hochů) a osobnostními rysy chlapců. Povahové rysy posuzoval psycholog dle údajů rodičů a učitelů. Korelovaná data jsou tedy získána nezávisle, pokud jde

^x viz str. 214 až 218

o informátora, v obou případech však byl týž posuzovatel. Psychiatrické posudky byly získány nezávisle na údajích o postojích rodičů a totéž ovšem platí o známkovém průměru a známce z chování.

Z tabulky 50 jsou patrný následující tendence: matčino omezování a trestání celkem nekoreluje s rysy nekonformity. Omezování a trestání však koreluje záporně s rysy úzkostné pasivity, tj. úzkostná pasivita se vyskytuje spíše u hochů, kteří matkou nejsou omezováni či tělesně trestáni. Rovněž neurotičnost dle psychiatra jest spojena s málo omezujícím postojem matky. Matčina náročnost vykazuje několik statisticky významných korelací. Synové náročných matek bývají svědomití, netoulají se, mají sklon k samotářství, jsou celkově spíše konformní, dle psychiatra neurotičtí, mají dobré známky na vysvědčení a dobrou známku z chování. Zvláštní pozornost zasluhuje vysoká záporná korelace mezi matčinou náročností a známkovým průměrem; synové náročných matek tedy mají dobrý školní prospěch.

Matčin strach o chlapce má dosti nevýrazné korelace. Zato matčina nesympatie, nedostatek lásky k synovi, koreluje s řadou rysů. Nemilující matky mají toulavé a fyzicky agresivní syny. Jsou to však ale spíše synové laskavých matek, kteří jsou lítostiví, bojácní, celkově úzkostně pasivní a dle psychiatra neurotičtí, jak je patrné z negativních korelačních koeficientů v posledním sloupci tabulky 50.

Tabulka 51 vypovídá o těchto korelacích jako tabulka 50 s tím rozdílem, že jde o postoje otců. Omezování ze strany otce nemá žádné zřetelnější korelace s osobností hochů. Otcovo tělesné trestání koreluje kladně se všemi rysy nekonformity a záporně se všemi rysy úzkostné pasivity i s neurotičností. Jinak řečeno: tělesně trestající otcové mají nekonformní syny, u nichž psychiatr diagnostikuje poruchy chování. Otcové, kteří se zdržují tělesných trestů mají lítostivé, úzkostně pasivní syny, jež psychiatr označuje za neurotické. Otcové s náročným postojem mají svědomité, netoulavé, samotářské syny, dobře ve škole prospívající. Otcova nesympatie k chlapci koreluje s jeho nekonformitou a špatným prospěchem ve škole.

Tabulky 52 a 53 přinášejí obdobné informace jako obě předcházející tabulky 50 a 51. V tabulkách 52 a 53 jde však o postoje rodičů dle výpovědi rodičů sociální pracovníci. Na straně hochů je uvedena jen sumární nekonformita a úzkostná pasivita a oba psychiatrické posudky. Jak postoje rodičů, tak sumární nekonformita a pasivita, se zakládají na výpovědi rodičů, avšak posuzovatelem byla vždy jiná osoba.

Matky: Přes odlišnost ve zdroji dat se výsledky tabulky 52 dosti podobají výsledkům tabulky 50. Rovněž zde se ukazuje, že málo omezující matky mívají neurotické syny. Tělesné trestání ze strany matky zde však koreluje s nekonformitou a poruchami chování hochů. Tělesné

trestání a nesympatie k dítěti jako v tabulce 50 koreluje záporně s úzkostnou pasivitou. Jak jsme to již jednou viděli, milující a netrestající matky mívají úzkostně pasivní syny.

Otcové: Rovněž tabulka 53 není v rozporu s dříve uvedenou tabulkou 51. Tělesné trestání zase koreluje kladně s nekonformitou a poruchami chování. Opět jsou to netrestající otcové, kteří mají úzkostně pasivní syny. Otcova nesympatie zase koreluje s nekonformitou hochů, (a navíc s poruchovostí chování dle psychiatra). V tabulce 53 nacházíme ještě další významné korelace: omezování koreluje s poruchami chování a otcova náročnost s úzkostnou pasivitou ~~u~~hochů.

Tabulka 54 poskytuje informace o korelacích mezi oběma psychiatrickými kategoriemi a povahovými rysy, již posuzoval psycholog dle údajů rodičů a učitelů. Z tabulky je zřejmé, že psychiatrická kategorie poruch chování se celkem kryje s dimensí nekonformity ($r = 0,78$). Zajímavé jsou negativní korelace mezi psychiatrickou poruchovostí chování a rysy úzkostné pasivity. Psychiatr zřejmě nedává diagnosu poruch chování chlapci, který je lítostivý, zražený apod. Psychiatrický posudek neurotičnosti vykazuje korelaci 0,43 se sumárním skóre úzkostné pasivity, Je zde tedy určitá závislost, ale ne vysoká. Neurotičnost dle psychiatra se nekryje s naší dimensí úzkostné pasivity. Z jednotlivých rysů koreluje neurotičnost nejvíce s lítostivostí a bojácností. Jediný rys náladovosti koreluje významně jak s neurotičností, tak s poruchami chování.

Tabulka 55 shrnuje korelace mezi vzděláním rodičů a osobnostními rysy chlapců. Jde většinou o korelace statisticky nevýznamné. Jsou zde však dvě výjimky. Vzdelání matky i vzdělání otce koreluje s vysokou statistickou významností se samotářstvím hochů. Ještě výraznější jsou korelace mezi vzděláním rodičů a školním prospěchem jejich dětí. Čím vzdělanější otec (matka), tím lepší prospěch žáka.

Skóre inteligence dle Ravena vykazuje korelaci $-0,38$ se známkovým průměrem na vysvědčení. S psychiatrickou poruchovostí chování inteligence nekoreluje ($r = 0,07$), rovněž ne s neurotičností ($r = 0,15$).

Korelace mezi postoji rodičů k hochům s postoji hochů k rodičům neuvádíme ve zvláštních tabulkách. Pro výpočet těchto korelací byly brány informace ze zcela nezávislých zdrojů. Charakteristiky rodičů dle výpovědi rodičů byly korelovány s postoji hochů dle výpovědi hochů. A postoje rodičů dle výpovědi hochů byly korelovány s postoji hochů dle výpovědi rodičů. Ukázaly se následující statisticky významné korelace: Vzdelání matky koreluje záporně ($-0,35$) s chlapcovými pocity viny vůči matce. Otcovo vzdělání koreluje negativně ($-0,33$) se strachem hochá z otce. Omezování ze strany otce vykazuje korelaci $0,33$ se vzdorovitostí hochá vůči otci a korelaci $0,40$ se strachem z otce. Otcova nesympatie k chlapci má výraznou korelaci $0,56$ se strachem z otce.

4. Diskuse výsledků.

Studium korelací mezi rodičovskými postoji a povahovými rysy mládeže by ~~to~~ zůstalo neúplné, kdybychom se nepokusili o kausální interpretaci statistických výsledků. Taková interpretace je u výsledků, jež jsme právě uvedli, velmi obtížná. Nesnáze pramení z několika zdrojů.

Prvním problémem pro interpretaci je otázka závislosti v získávání dat. Jak již bylo naznačeno, bylo vyvinuto úsilí o získání ~~je~~ nezávislých informací. Pubescenti vypovídali nezávisle na údajích rodičů a všichni tři spolupracovníci výzkumu prováděli své posudky nezávisle. Určitá závislost v získání informací však v některých případech přece jen byla, jak již bylo uvedeno při prezentaci výsledků. To mohlo poněkud ovlivnit sledované korelace, domníváme se však, že v malé míře. K takovému závěru nás opravňuje srovnání výsledků, získaných odlišnými postupy. Stačí porovnat tabulku 50 s tabulkou 52 (pokud jde o matky) a tabulku 51 s tabulkou 53, pokud jde o otce. Rovněž psychiatrické posudky, prováděné nezávisle na posudcích psychologa, vykazují korelace, jež jsou ve shodě s ostatními výsledky.

Dalším problémem pro kausální výklad je skutečnost, že jsme pracovali s výběrem hochů, kteří se svými osobnostními rysy výrazně odchylovali od sociální normy. Jak již bylo řečeno, takové výraznější odchylky pravděpodobně mění postoje rodičů více než odchylky drobné. Jestliže na chlapce přicházejí neustále stížnosti, že ruší ve

škole, snižuje to asi sympatii rodičů vůči němu.

Máme-li tedy před sebou skupinu psychiatrických pacientů, musíme brát ve větší míře v úvahu zpětné působení charakteristik mládeže na postoje rodičů.

Je vůbec otázkou, nakolik lze zobecňovat na základě korelací, jež se týkají osob, stojící na jednom konci kontinua, pokud jde o adaptaci v prostředí. Z toho důvodu je třeba porovnávat výsledky naší studie psychiatrických případů s tím, co jsme našli v předcházející kapitole u výběru z normální populace. Je ovšem třeba dodat, že naše skupina ambulantních pacientů představuje v průměru lehké poruchy. Je to dáno tím, že jsme do ní pojali všechny případy, procházející v určitém období ambulantním pedopsychiatrickým vyšetřením.

Lze tedy z našich výsledků něco říci o antecedencích chlapecké nekonformity? Viděli jsme, že nekonformita (či poruchy chování dle psychiatra) koreluje především s tělesnými tresty, a to hlavně ze strany otce. Je však nutno vzít v úvahu, že kausální sekvence může být opačná, že otec možná tělesně trestá chlapce, za to, že je nekonformní. K ujasnění této obtížné otázky je užitečné si povšimnouti, s kterými rysy nekonformity otcovo tělesné trestání koreluje nejvíce. Z tabulky 51 je patrné, že je to fysická agresivita hochů ($r = 0,42$), Kdyby otcovo trestání bylo konsekvencí a chlapecká nekonformita antecedencí, čekali bychom spíše, že otec bude trestat za jiné projevy, než je právě praní. Uvedená korelace

svědčí spíše pro to, že tělesně trestající otec je svému synu vzorem fyzické agresivity, že tedy otcův trestající postoj je antecedencí chlapcovy agresivity. Ještě pádnějším argumentem pro tento druh výkladu je skutečnost, že matčino tělesné trestání nevykazuje v tabulce 50 žádnou signifikantní korelaci s nekonformními rysy chlapců. Kdybychom chtěli tělesné tresty považovati za následek nekonformity, mělo by matčino trestání vykazovat podobné korelace, jako otcovo. Že tomu tak není, to poukazuje k tomu, abychom se dívali na otcovo tělesné trestání jako na antecedenci. Chlapec napodobuje tělesně trestajícího (tj. dominantního) otce tím, že se snaží být také dominantní, tedy nekonformní. Chlapec si však nebere za vzor matku a proto tělesné tresty z její strany nejsou výraznou antecedencí chlapecké nekonformity. Tento náš výklad ovšem nevylučuje, že může zároveň docházet k zpětnému působení chlapecké nekonformity na častokst tělesných trestů.

Rovněž nesympatie k chlapci vykazuje vyšší korelace s nekonformitou hochů u otců než u matek. Nekonformní jsou především chlapci, nemilovaní otcem. Také tento výsledek nás vede k tomu, abychom považovali otcovu nelás-ku spíše za příčinu chlapcovy nepodrobivosti než za její následek, i když ovšem připouštíme možnost kausálního působení v obou směrech. Chlapec málo nepodobuje otce, který je k němu chladný a neosvojuje si otcovu sebekontrolu.

Co lze říci na základě našich výsledků o antecedencích úzkostné pasivity a psychiatricky pojaté neurotičnosti? Viděli jsme, že úzkostně pasivní a neurotičtí chlapci mívají málo omezující a hodně vřelou matku, která tělesně netrestá. Otcové úzkostně pasivních chlapců se vyhýbají tělesným trestům, mívají strach o syna a bývají nároční. Je třeba uvážit, že tyto korelace mohou býti do určité míry vysvětleny působením povahových vlastností chlapců na postoje rodičů. Lze si představit, že bojácnost, či lítostivost hochů vede jeho rodiče k tomu, že málo omezují málo tělesně trestají apod. Domníváme se však, že takový výklad není dostačující a že při interpretaci uvedených korelací je třeba chápat rodičovské postoje též jako antecedence úzkostné pasivity chlapců. V teoretické kapitole jsme považovali úzkostnou pasivitu ~~otců~~ ^{chlapců} za neúspěch v osvojování maskulinní role. Na tuto úvahu můžeme navázat výklad diskutovaných korelací. Otec, který se vyhývá tělesným trestům a má strach o syna, je zřejmě méně maskulinním vzorem než otec, který tělesně trestá a o syna se nebojí. Matčina velká vřelost může patrně též být překážkou osvojování maskulinity.

Za zvláštní zmínku stojí kladné korelace mezi samotářstvím hochů a náročností i vzděláním jeho rodičů. Tyto korelace se týkají matek i otců. Výsledky klinické studie tedy potvrzují to, co jsme našli v předcházející kapitole. V tomto případě lze těžko pochybovat o směru kausálního působení. Nelze si představit, že by samotářství chlapce působilo na vzdělání či náročnost rodičů.

Při výkladu je třeba vzít v úvahu především úlohu otce. Je pravděpodobné, že otec s vyšším vzděláním je méně maskulinním vzorem než otec méně vzdělaný. Lze se též domnívat, že synové vzdělanějších rodičů tráví poměrně hodně času studiem a četbou a nezbývá jim tudíž tolik času na navázání přátelských vztahů se souvěkými. Vztah lze též formulovati tak, že synové vzdělaných a náročných rodičů v rodině získávají systém hodnot, který je v rozporu převládajícími hodnotami pubescentní subkultury.

Pro význam rodičovského vlivu na osobnost hochů svědčí též korelace známkového průměru na vysvědčení. Zatímco inteligence chlapců koreluje se známkovým průměrem jen $-0,38$, matčina náročnost vykazuje korelací $-0,69$, otcova náročnost $-0,50$, matčino vzdělání $-0,48$, otcovo vzdělání $-0,51$. Školní prospěch pubescentů má tedy těsnější vztahy k náročnosti rodičů a k jejich vzdělání než k inteligenci hochů. Ty by svědčilo pro větší význam motivace, ve srovnání se schopnostmi, pro dosažení dobrého školního prospěchu. Lze se jistě domnívat, že vzdělání a nároční rodiče přispívají k motivaci hochů dosahovat dobrého prospěchu. U korelací mezi vzděláním rodičů a prospěchem žáků je ovšem též možnost uvažovat o výkladu dědičnosti. Kdyby takový výklad byl na místě, měla by však korelace mezi inteligencí a prospěchem být vyšší než jak zjišťujeme. Významnější úlohu než dědičnost patrně hraje hodnotový systém rodičů, který je závislý na jejich vzdělání.

Rodičovská náročnost, hlavně náročnost matky, koreluje s konformitou chlapců. Kladení náročných požadavků je jedna z forem autoritativního ovlivňování. Je v soulase s naší teorií, že je to především matčina náročnost, jež přispívá k takovým rysům chlapců jako je svědomitost a dobrý prospěch ve škole. Náročný tlak ze strany matky spíše vyvolává chlapeckou konformitu než tlak ze strany otce, protože otcova náročná autorita vyvolává chlapci protikladné tendence, jak jsme uvažovali v teoretické části.

- - -

5. Souhrn studie.

Popsaná studie byla pokusem o rozpoznání socializačních antecedencí ⁴vzrazněji neadaptivních rysů pubescentních hochů. Byly sledovány korelace mezi 23 proměnnými na straně rodičů a 37 proměnnými na straně osobnosti pubescentů. Výzkum byl proveden se 45 pubescentními chlapci, pacienty psychiatrické ambulance pro mládež. Jednotlivé znaky byly zjišťovány na základě klinických rozhovorů: a) psychologa (autora) s rodiči a pubescenty, b) sociální pracovnice s rodiči. Všechny znaky byly kvantifikovány pomocí předem připravených pětibodových posuzovacích stupnic. Dále byly získány kvantifikované posudky dětského psychiatra o "poruchovosti chování" a "neurotičnosti".

Studie přinesla řadu statisticky významných korelací mezi rodičovskými postoji a osobnostními rysy pubescentů. Otcov^o sklon k užívání tělesných trestů koreluje výrazně s nekonformitou chlapců a je interpretován jako antecedence chlapecké nekonformity. Rovněž otcova neláska k synovi koreluje s nepodrobností hochů. Z matčinych postojů má ke konformitě hochů nejužší vztah matka náročnost: náročné matky mají svědomité a ve škole dobře prospívající syny.

Úzkostně pasivní a dle psychiatra neurotičtí chlapci mají matky, které málo omezují a jsou velmi laskavé.

Otcové těchto chlapců se vyhýbají tělesným trestům, mají strach o syna a jsou nároční. Jde pravděpodobně o oboustranné kausální působení. Socialisace úzkostně pasivních chlapců je taková, že znesnadňuje osvojení maskulinní role.

Ukázalo se též, že vzdělání rodičů a zejména jejich náročnost, jsou vlivnějšími antecedencemi školního prospěchu, než je inteligence hochů.

Výsledky studie celkem souhlasí s výsledky výzkumu, který byl proveden s výběrem z normální populace.

Korelace mezi postoji matek a osobnostními rysy pubescentů
(postoje matek dle výpovědi hochů)

	omezo- vání	těles. tresty	nároč- nost	strach o dítě	nesym- patie
rušení ve škole	0,17	0,06	-0,09	-0,25	0,30
lhavost	0,00	-0,06	-0,21	-0,29	0,22
nesvědomitost	-0,34 ⁺	-0,08	-0,41 ⁺⁺	-0,16	0,08
toulky	0,10	0,01	-0,32 ⁺	0,00	0,33 ⁺
verb. agresivita	0,05	0,11	0,03	-0,02	0,21
neposlušnost doma	-0,07	0,24	-0,04	0,03	0,14
fysická agresivita	0,34 ⁺	0,22	-0,11	-0,11	0,34 ⁺
impulsivita	0,00	0,10	-0,05	-0,11	0,09
lístostivost	-0,18	-0,12	0,18	-0,02	-0,57 ⁺⁺⁺
bojácnost	-0,50 ⁺⁺⁺	-0,23	0,21	0,10	-0,37 ⁺
zaraženost	-0,34 ⁺	-0,38 ⁺⁺	0,16	-0,04	-0,28
samotářství	-0,24	-0,21	0,40 ⁺⁺	0,08	-0,28
malá sebedůvěra	-0,11	-0,14	-0,09	0,00	-0,20
depresivnost	-0,28	-0,16	0,07	0,05	0,00
náladovost	-0,26	-0,22	0,04	-0,34 ⁺	-0,08
citová závislost	-0,44 ⁺⁺	-0,21	0,08	-0,05	-0,39 ⁺⁺
sumární nekonformita	0,04	0,06	-0,34	-0,28	0,24
sumární úzk.pasivita	-0,46 ⁺⁺	-0,35 ⁺	0,14	0,04	-0,41 ⁺⁺
poruchy chov.(psychiat.)	0,07	-0,14	-0,18	-0,18	0,23
neurotičnost (psychiat.)	-0,43	0,06	0,37 ⁺	0,20	-0,36 ⁺
známkový průměr	0,12	0,09	-0,69 ⁺⁺⁺	-0,19	0,23
známka z chování	0,18	0,16	-0,42 ⁺⁺	-0,13	0,24

Signifikance: ⁺ P < 0,05 ⁺⁺ P < 0,01 ⁺⁺⁺ P < 0,001

TABULKA 51 :

Korelace mezi postoji otců a osobnostními rysy pubescentů
(postoje otců dle výpovědi hochů)

	omezo- vání	těles. tresty	nároč- nost	strach o dítě	nesym- patie
rušení ve škole	0,08	0,33 ⁺	-0,14	-0,34 ⁺	0,38
lhavost	0,05	0,17	-0,06	-0,30 ⁺	0,30 ⁺
nesvědomitost	0,10	0,06	-0,33 ⁺	-0,30 ⁺	0,18
toulky	0,13	0,27	-0,33	-0,11	0,30 ⁺
verb. agresivita	0,14	0,34 ⁺	0,04	-0,32 ⁺	0,40
neposlušnost doma	0,12	0,35 ⁺	-0,06	-0,30 ⁺	0,24
fysická agresivita	0,27	0,42 ⁺⁺	-0,11	-0,24	0,23
impulsivita	0,12	0,24	0,14	-0,24	0,24
lítořivost	-0,04	-0,47 ⁺⁺	0,18	0,03	-0,26
bojácnost	-0,14	-0,27	0,16	0,16	0,11
zaraženost	-0,17	-0,26	0,14	0,26	-0,18
samotářství	-0,25	-0,26	0,37 ⁺	-0,02	-0,17
malá sebedůvěra	-0,01	-0,11	0,02	-0,16	-0,05
depresivnost	0,27	-0,20	0,11	0,18	-0,10
náladovost	0,01	0,04	0,03	-0,28	0,22
citová závislost	-0,19	-0,29	0,11	0,24	-0,02
sumární nekonformita	0,09	0,35 ⁺	-0,20	-0,45 ⁺⁺	0,37 ⁺
sumární úzk. pasivita	-0,17	-0,43 ⁺⁺	0,26	0,11	-0,20
poruchy chov. (psychiat.)	0,13	0,39 ⁺⁺	-0,16	-0,37 ⁺	0,50 ⁺⁺⁺
neurotičnost (psychiat.)	-0,12	-0,30 ⁺	0,20	0,38 ⁺⁺	0,09
známkový průměr	0,10	0,15	-0,50 ⁺⁺⁺	-0,25	0,18
známka z chování	0,13	0,32 ⁺	-0,27	-0,38 ⁺⁺	0,43 ⁺⁺

Signifikance: ⁺ P < 0,05 ⁺⁺ P < 0,01 ⁺⁺⁺ P < 0,001

TABULKA 52 :

Korelace mezi postoji matek (dle výpovědi rodičů) a osobnostními rysy pubescentů

	omez- vání	těles. tresty	nároč- nost	strach o dítě	nesymp- patie
sumární nekonformita	-0,14	0,40 ⁺⁺	-0,23	-0,20	0,23
sumární úzk.pasivita	-0,01	-0,42 ⁺⁺	0,12	0,09	-0,36 ⁺
poruchy chov.(psychiat.)	0,14	0,39 ⁺⁺	0,04	0,16	0,21
neurotičnost (psychiat.)	-0,32 ⁺	-0,10	-0,11	-0,02	0,06

Signifikance: ⁺ P < 0,05 ⁺⁺ P < 0,01

TABULKA 53 :

Korelace mezi postoji otců (dle výpovědi rodičů) a osobnostními rysy pubescentů

	omez- vání	těles. tresty	nároč- nost	strach o dítě	nesymp- patie
sumární nekonformita	0,22	0,55 ⁺⁺⁺	-0,24	-0,14	0,31 ⁺
sumární úzk.pasivita	-0,17	-0,39 ⁺⁺	0,32 ⁺	0,13	0,02
poruchy chov.(psychiat.)	0,38 ⁺⁺	0,44 ⁺⁺	0,08	0,16	0,42 ⁺⁺
neurotičnost (psychiat.)	-0,25	0,01	0,00	0,02	0,29

Signifikance: ⁺ P < 0,05 ⁺⁺ P < 0,01 ⁺⁺⁺ P < 0,001

Korelace psychiatrických posudků "neurotičnosti" a "poruchovosti chování"
s rysy osobnosti, jež posuzoval psycholog dle výpovědi rodičů a učitelů

	poruchovost chování (dle psychiatra)	neurotičnost (dle psychiatra)
rušení ve škole	0,63 ⁺⁺⁺	-0,18
lhavost	0,57 ⁺⁺⁺	-0,06
nesvědomitost	0,43 ⁺⁺	-0,21
toulky	0,54 ⁺⁺⁺	-0,14
verbální agresivita	0,63 ⁺⁺⁺	0,04
neposlušnost doma	0,57 ⁺⁺⁺	0,07
fysická agresivita	0,53 ⁺⁺⁺	-0,28
impulsivita	0,44 ⁺⁺	0,12
lítostivost	-0,57 ⁺⁺⁺	0,42 ⁺⁺
bojácnost	-0,24	0,42 ⁺⁺
zraženost	-0,41 ⁺⁺	0,17
samotářství	-0,27	0,25
malá sebevědomost	-0,10	0,02
depresivnost	-0,20	0,32 ⁺
náladovost	0,42 ⁺⁺	0,34 ⁺
citová závislost	-0,37	0,24
sumární nekonformita	0,78 ⁺⁺⁺	-0,26
sumární úzkostná pasivita	-0,48 ⁺⁺	0,43 ⁺⁺

⁺ P < 0,05

⁺⁺ P < 0,01

⁺⁺⁺ P < 0,001

TABULKA 55 :

Korelace mezi stupněm vzdělání rodičů a osobnostními rysy pubescentů

	vzdělání matky	vzdělání otce
rušení ve škole	-0,14	0,00
lhavost	-0,01	-0,06
nesvědomitost	0,09	0,15
toulky	-0,26	-0,31 ⁺
verbální agresivita	0,07	0,17
neposlušnost doma	0,18	0,06
fysická agresivita	-0,03	0,18
impulsivita	0,11	0,28
<hr/>		
lítostivost	0,03	-0,12
bojácnost	0,23	0,12
zaraženost	0,12	0,02
samotářství	0,43 ⁺⁺	0,40 ⁺⁺
malá sebedůvěra	-0,01	0,02
depresivnost	-0,04	0,02
<hr/>		
náladovost	-0,18	0,17
citová závislost	0,20	0,05
<hr/>		
sumární nekonformita	-0,08	0,02
sumární úzk.pasivita	0,20	0,17
<hr/>		
poruchy chov.(psychiat.)	-0,27	-0,03
neurotičnost (psychiat.)	0,13	0,05
<hr/>		
známkový průměr	-0,48 ⁺⁺⁺	-0,51 ⁺⁺⁺
známka z chování	-0,26	-0,16

Signifikance: ⁺P < 0,05 ⁺⁺P < 0,01 ⁺⁺⁺P < 0,001

ZÁVĚREČNÝ SOUHRN

Předložená práce spadá do interdisciplinární oblasti výzkumu rodinné socialisace. Práce je převážně zaměřena ke studiu autoritativnosti v postojích rodičů. Autorita rodičů je však zkoumána v souvislosti s jinými aspekty rodičovského postoje, zejména ve vztahu k rodičovské lásce. V práci jsou kladeny dva druhy otázek:

1. Jaké jsou v naší společnosti antecedence rodičovské autoritativnosti.
2. Jaké jsou souvislosti mezi postoji rodičů a výskytem neadaptivních povahových rysů u dětí a mládeže.

Sledované rysy dětské (pubescentní) osobnosti se soustřeďují podél dvou obecnějších dimensí, jež jsou nazvány "nedostatek konformity" (opak konformita) a "úzkostná pasivita".

V práci je nejprve věnována pozornost hlavním teoretickým směrům dosavadního studia socialisace. Je probrána psychoanalýza, přístupy sociálně antropologické, teorie sociálního učení a sociálně psychologické teorie role. Z rozboru uvedených teoretických přístupů vyplynula vlastní teoretická úvaha, opřená o dlouholeté klinické zkušenosti s vyšetřováním a psychoterapií dětí a mládeže, jakož i o vlastní dřívější výzkumy.

Navržené teoretické formulace vycházejí z teorie sociální role a z teorie sociálního učení. Socialisace je chápána jako osvojování kulturou předepsaných sociálních rolí. V rámci rodinné socialisace jde o roli člena rodiny, roli podřízené osoby, maskulinní roli u hochů a femininní roli u dívek. V práci je věnována pozornost osvojování role podřízené a roli maskulinní a femininní.

Je postulován názor, že maskulinní role chlapců je obtížně slučitelná s rolí podřízenou, kdežto femininní role dívek je s rolí podřízenou slučelná snáze. Inkompatibilitou maskulinní a podřízené role lze vysvětliti častější výskyt nekonformního chování u chlapců ve srovnání s dívkami. Lze též předpokládati, že autorita rodičů má odlišný vliv na chlapce a na dívky. U dívek může vést silná autorita rodičů k poměrně značné konformitě, neboť pro dívku není neslučitelné s femininní rolí, aby se stala konformní. U chlapců však silná autorita rodičů (zvláště otce) vyvolává protichůdné účinky: Hoch se na jedné straně autoritě podrobuje, na druhé straně napodobuje autoritativního otce při vhodné příležitosti vlastním dominantním (nekonformním) chováním.

Druhá část práce zahrnuje tři vlastní empirické studie rodinné socialisace. První studie se týká matčiny autoritativnosti v postoji vůči ročnímu dítěti. Pomocí speciálně konstruovaného dotazníku, který vyplnilo 150 matek ročních dětí, bylo (mimo jiné) zjištěno: Zaměstnané

matky mají vůči svým malým dcerám podstatně méně autoritativní postoj než matky nezaměstnané. V postoji vůči hochům není rozdílu mezi zaměstnanými a nezaměstnanými matkami. Výsledek je vykládán tak, že zaměstnaná matka odložila tradiční koncepci femininní role jako role konformní a neusiluje tudíž silnou autoritou o podrobnost své malé dcerky, jako to dosud činí matka nezaměstnaná. Dále se ukázalo, že matčina přísnost závisí na jejím vzdělání:

middle class Nejautoritativnější matky jsou matky se středoškolským vzděláním. Prvorozené děti jsou vystaveny silnější autoritě než další děti. Míra matčiny autority koreluje s konformitou děvčátek, ne však s konformitou chlapců. U chlapců koreluje matčina autorita s úzkostnou pasivitou.

Druhá, nejrozsáhlejší studie se týká socialisace v období pubescence. Jsou analysovány údaje o 267 čtrnáctiletých dětech. Data byla získána ze tří nezávislých zdrojů: dotazníkové měření rodičovské autority a lásky se opírá o údaje mládeže, povahové rysy mládeže posuzovali jednak učitelé, jednak spolužáci na sociometrickém principu. Ukázalo se, že socialisace dívek je převážně záležitostí matek, kdežto na výchově hochů se podílejí oba rodiče v průměru stejně. Postoje rodičů jsou závislé na počtu dětí v rodině; ve větších rodinách pociťují děti méně rodičovské lásky. Rovněž vzdělání rodičů má vliv na jejich postoje k pubescentům; vyšší vzdělání je spojeno se shovívavostí k synovi a s přísností vůči dceři.

Zodpovědné a ukázněné dívky přicházejí statisticky častěji z rodin s autoritativní matkou. Konformita hochů však nejeví žádný vztah k autoritě rodičů. Rysy úzkostné pasivity, například bojácnost, se vyskytují častěji u synů velmi vřelých otců, kdežto bojácné dívky přicházejí z rodin s nelaskavými, chladnými rodiči. V rodinách, kde matka je synovi hlavní autoritou a otec hlavní citovou oporou, mají hoši častěji rysy úzkostné pasivity, než v rodinách s opačným rozdělením rodičovských úloh. Chlapci vzdělanějších otců jsou nápadně často neoblíbení mezi spolužáky. Tyto a četné jiné statisticky signifikantní závislosti jsou konfrontovány s navrženými teoretickými formulacemi.

Poslední studie, více klinicky pojatá, uvádí korelace mezi 23 proměnnými na straně rodičů a 37 charakteristikami pubescentních hochů, kteří byli psychiatrickými pacienty. Data o 45 chlapech byla získána na základě strukturovaného interview psychologa a sociální pracovnice a podle posudku dětského psychiatra. Konfrontace výsledků s nálezy předcházející studie umožňuje posouzení významu rodičovských postojů pro vývoj výrazněji abnormních rysů osobnosti.

Výsledky všech tří empirických studií naznačují, že zvolené teoretické východisko umožňuje shromažďování užitečných poznatků. Empirický materiál potvrzuje význam studia rozdílů v socialisaci obou pohlaví.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ALLPORT, G.W. (1954):
The historical background of modern social psychology; in: Lindzey, G. (red.), Handbook of social psychology, sv. I., Cambridge, Addison-Wesley
- ARONFREED, J., CUTICK, R.A., FAGEN, S.A. (1963):
Cognitive structure, punishment, and nurturance in the experimental induction of self-criticism, Child Developm., 34:281-294
- BANDURA, A., ROSS, DOROTHEA, ROSS, SHEILA (1963 a):
Imitation of film-mediated aggressive models, J. Abnorm. Soc. Psychol. 66:3-11
- BANDURA, A., ROSS, DOROTHEA, ROSS, SHEILA (1963 b):
A comparative test of the status envy, social power and secondary reinforcement theories of identification learning, J. Abnorm. Soc. Psychol. 67:527-534
- BANDURA, A., WALTERS, R. (1963):
Social learning and personality development, New York, Holt, Reinhart, Winston.
- BAUMAN, Z. (1965):
Sociologie, Praha, Orbis
- BECKER, W.C. (1964 a):
Parent behavior: problems of methodology, conceptualization, and structure, rozmnožený text.
- BECKER, W.C. (1964 b):
Consequences of different kinds of parental discipline; in: Hoffman, M.L., Hoffman, Lois W. (red.), Child development research, New York, Russel Sage Foundation.
- BECKER, W.C., KRUG, R.S. (1964):
A circumplex model for social behavior in children, rozmnožený text.
- BECKER, W.C., PETERSON, D.R., LURIA, Z., SHOEMAKER, D., HELLER, L.A. (1962):
Relations of factors derived from parent-interview ratings to behavior problems of five-year-olds, Child Developm., 33:509-535.
- BENEDICT, RUTH (1938):
Continuities and discontinuities in cultural conditioning, Psychiatry, 1:161-167.

- CASLER, L. (1961):
Maternal deprivation: a critical review of the literature, Lafayette, Child Developm. Publ. Purdue Univ.
- CATTEL, R. B., HOWART, E. (1964):
Verification of objective test personality factor patterns in middle childhood, J. Genet. Psychol. 104:331-349
- CLARK, A. W., van SOMMERS, P. (1961):
Contradictory demands in family relations and adjustment to school and home, Hum. Rel. 14: 97-111
- CLAUSEN, J. A., WILLIAMS, JUDITH (1963):
Sociological correlates of child behavior; in: Stevenson, H. W. (red.), Child psychology, Chicago, Chicago Univ. Press
- COUCH, A., KENISTON, K. (1960):
Yeasayers and naysayers: agreeing response sets as a personality variable, J. Abnorm. Soc. Psychol. 60:151-174
- CRANDALL, V. J. (1963):
Achievement; in: Stevenson, H. W. (red.), Child Psychology, Chicago, Chicago Univ. Press.
- ČÁP, J. (1963):
Pedagogická psychologie, Praha, SPN.
- DOLLARD, J., MILLER, N. E. (1950):
Personality and psychotherapy, New York, McGraw-Hill.
- DUBIN, ELISABETH, R., BUBIN, R. (1963):
The authority inception period in socialization, Child Developm. 34:885-898.
- EDWARDS, A. L. (1957):
The social desirability variable in personality assessment and research, New York, Dryden.
- ELDER, G. H. Jr. (1962):
Structural variations in child rearing relationship, Sociometry 25:241-262
- EMMERICH, W. (1959):
Young children's discriminations parent and child roles, Child Developm. 30:403-419.

- BERKOWITZ, L. (1962):
Agression: a social psychological analysis,
New York, McGraw-Hill
- BING, ELISABETH (1963):
Effect of childrearing practices on development
of differential cognitive abilities, *Child De-
velopm.*, 34:631-648
- BOWLBY, J. (1951):
Maternal care and mental health, Geneva, W.H.O.
- BOWLBY, J. (1957):
An ethological approach to research in child de-
velopment, *British J. Med. Psychol.* 30:230-240
- BRIM, O. G. Jr. (1957):
The parent-child reallion as a social system:
I. Parent and child roles, *Child Developm.* 28:
343-364
- BRIM, O. G. Jr. (1958):
Family structure and sex role learning, by chil-
dren: a further analysis of Helen Koch's data,
Sociometry, 21:1-16
- BRIM, O. G. Jr. (1960):
Personality development as role learning; in:
Iscoe, I., Stevenson, H. (red.), *Personality development
in children*, 127-159
- BRONFENBERENNER, U. (1960):
Freudian theories of identification and their
derivatives, *Child Developm.*, 31:15-40
- BRONFENBRENNER, U. (1961):
Toward a theoretical model for the analysis of
parent-child relationships in a social context;
in: Glidewell, J. (red.), *Parental attitudes and
child behavior*, Springfield, Thomas.
- BRONFENBRENNER, U., RICCIUTI, H. N. (1960):
The appraisal of personality characteristics in
children; in: Mussen, P. (red.), *Handbook of research
methods in child development*, New York, Wiley
- CALDWELL, BETTYE, M. (1964):
The effects of infant care; in: Hoffman, M. L.,
Hoffman, Lois, W., (Red.), *Child development research I*,
New York, Russel Sage Foundation

- EMMERICH, W. (1961):
Family role concepts of children age six to ten,
Child Developm. 32:609-624
- EMMERICH, W. (1962):
Variations in the parent role as a function of
the parent's sex and the child's sex and age,
Merill-Palmer Quart., 8:3-11
- EPSTEIN, R., LIVERANT, S. (1963):
Verbal conditioning and sex-role identification
in children, Child Developm., 34:99-106
- EYSENCK, H. I. (1953):
The structure of human personality, London, Methuen.
- FARBER, B. (1962):
Marital integration as a factor in parent-child
relations, Child Developm. 33:1-14
- FISCHER, J. (1959):
Konflikty a neurosy u dětí, Praha, SZN
- FISCHER, J. (1963):
Dětská psychiatrie pro mediky a lékaře, Praha, SZN
- FREUD, S. (1925-1928):
Gesammelte Schriften, Leipzig: Internationaler
Psychoan. Verlag
- GESELL, A., ILG, F. L. (1946):
The child from five to ten, New York, Harper
- GRENIIEWSKI, H. (1962):
Základy kybernetiky, Praha, SNTL
- GUILFORD, J. P. (1954):
Psychometric methods, New York, McGraw-Hill
- HALL, C. S., LINDZEY, G. (1954):
Psychoanalytic theory and its applications in
the social sciences; in: Lindzey, G. (red.), Handbook
of social psychology, sv. I, Cambridge, Addison-Wesley
- HETHERINGTON, E. M., BRACKBILL, YVONNE (1963):
Etiology and covariation of obstinacy, orderliness,
and parsimony in young children, Child Developm.,
34:919-943
- HEWITT, L. E., JENKINS, R. L. (1946):
Fundamental patterns of maladjustment. The dynamics
of their origin, Illinois, D. H. Green.

- HIMMELWEIT, H. T. (1952):
A factorial study of children's behavior problems, nepubl. práce (cit. dle Eysencka, 1953)
- HOFFMAN, M. L. (1960):
Power assertion by the parent and its impact on the child, Child Developm. 31:129-143
- HOFFMAN, M. L. (1963):
Childrearing practices and moral development: generalizations from empirical research, Child Developm. 34:295-318
- HOFFMAN, LOIS, W., LIPITT, R. (1960):
The measurement of family life variables; in: Mussen, P. (red.), Handbook of research methods in child development
- HOLLANDER, E. P., HUNT, R. G. (red.) (1963):
Current perspectives in social psychology, New York: Oxford Univ. Press
- HORNEY, KAREN (1939):
New ways in psychoanalysis, New York: Norton
- HORROCKS, J. E. (1954):
The adolescent; in: Carmichael, L. (red.), Manual of child psychology, 2. vyd., New York, Wiley
- HULL, C. L. (1943):
Principles of behavior, New York, Appleton Century
- HUNT, J. McV. (1960):
Experience and the development of motivation: some reinterpretations, Child Developm. 31:489-504
- HURLOCK, ELISABETH, B. (1956):
Child development, 3. vyd., New York, McGraw-Hill
- CHILD, I. L. (1954):
Socialization; in: Lindzey, G. (red.), Handbook of social psychology, sv. II, Cambridge, Addison-Wesley
- IVANOV-SMOLENSKIJ, A. G. (1963):
Opyt objektivnogo izučeniya raboty i vzajmodějstvija signalnyh sistem golovnogo mozga, Moskva, GIML
- JUROVSKÝ, A. (1955):
Dieta a disciplína, Bratislava, Vyd. SAV

- JUROVSKÝ, A. (1963):
Duševný život v spoločenských podmienkách,
Bratislava, Osveta
- KAGAN, J. (1958):
The concept of identification, Psychol. Rev. 65:
296-305
- KAGAN, J., MOSS, H. A. (1960):
The stability of passive and dependent behavior
from childhood through adulthood, Child Developm.
31:577-591
- KAGAN, J., MOSS, H. A. (1962):
Birth to maturity: the Fels study of psycholo-
gical development, New York, Wiley
- KANNER, L. (1948):
Child psychiatry, 2. vyd. Springfield, Thomas
- KINCH, J. W. (1963):
A formalized theory of the self-concept, Am. J.
Sociol. 68:471-486
- KISH, L. (1959):
Some statistical problems in research design,
Am. Sociol. Rev. 24:328-338
- KLEBANOFF, L. B. (1959):
Parental attitudes of mothers of schizophrenic,
brain-injured, and retarded and normal children,
Am. J. Orthopsychiat. 29:445-454
- KOHLBERG, L. (1963):
Moral development and identification; in: Stevenson, H.
(red.), Child psychology, Chicago, Chicago Univ. Press
- KLUCKHOHN, C. (1954):
Culture and behavior; in: Lindzey, G. (red.), Handbook
of social psychology, sv. II, Cambridge, Addison-
Wesley
- KOHN, M. L. (1963):
Social class and parent-child relationships, Am.
J. Sociol. 68:471-480
- KOCH, J. (1961):
Pokus o analýzu vlivu prostředí kojeneckých ústavů
na neuropsychický vývoj 4měsíčních až 12měsíčních
dětí
- KROEBER, A. L. (red.) (1963):
Anthropology today, Chicago, Chicago Univ. Press

- KUBIČKA, L. (1956):
Vliv zaměstnanosti matek na vznik psychické
nepřizpůsobivosti u dětí, Čsl. Psychiatrie, 52:
247-256
- KUBIČKA, L. (1959, 1963):
Psychologie školního dítěte a jeho výchova
v rodině, 1. vyd. 1959, Praha, SZN, 2. vyd. (dopl.),
1963
- KUBIČKA, L. (1961):
Prevence neuros u dětí, in: Doležal, J. (red.),
Hygiena duševního života, Praha, Orbis, 2. vyd.
1964
- KUBIČKA, L. (1963 a):
Výchovné obtíže předškolního věku; in: Kapitoly
z pedagogiky a psychologie dítěte do šesti let,
119-140, Praha, SZN
- KUBIČKA, L. (1963 b):
Metody výzkumu; in: Fischer, J. (red.), Dětská
psychiatrie, str. 51-92, Praha, SZN
- KUBIČKA, L. (1964):
Studie matčiny autority k dětem ve stáří kolem
jednoho roku, (předneseno na II. sjezdu čsl. psy-
chologů, předáno k publikaci)
- KUBIČKA, L., KUBIČKOVÁ, Z. (1960):
Studie společenských rolí ve školní třídě dos-
pívajících dívek, Čsl. psychiatrie, 56:240-249.
- LANGMEIER, J. (1962):
Otázka psychické deprivace a vývoj výchovných
náborů u nás, Čsl. pediatrie, 17:646-652
- LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. (1963):
Psychická deprivace v dětství, Praha, SZN
- LAZARFELD, P. F. (1955):
Interpretation of statistical relations as a
research operation; in: Lazarsfeld, P. F., Rosen-
berg, M. (red.), The language of social research
- LEVY, D. M. (1943):
Maternal overprotection, New York, Columbia
Univ. Press
- LINDZEY, G. (1954):
Handbook of social psychology, sv. I, II, Cambrid-
ge, Addison-Wesley

- LINDZEY, G., BORGATTA, E.F. (1954):
Sociometric measurement; in: Lindzey, G. (red.),
Handbook of social psychology, sv. II, Cambridge,
Addison-Wesley
- LINHART, J. (1951):
Vliv prostředí a výchovy na duševní vývoj dítěte,
Praha, SZN
- LORENZ, K. (1960):
Methods of approach to the problems of behavior,
Harvey lectures, 54:60-103
- LURIJA, A.P. (red.) (1956, 1958):
Problemy vyššej nervnoj dějatělnosti normalnogo
i abnormalnogo rebyonka, sv. I, sv. II., Moskva:
APN RSFR
- LURIJA, A.P., JUDOVIČ, F.L. (1956):
Rěč i razvitije psihičeskich processov, Moskva,
APN
- LYNN, D.B. (1961):
Sex differences in identification learning,
Sociometry, 24:372-383
- MACCOBY, ELEANOR, E. (1961):
The choice of variables in the study of sociali-
zation, Sociometry, 24:357-371
- MACCOBY, ELEANOR, E. (1964):
Developmental psychology, Annual Rev. Psychol.
15:203-250
- MCCLEARN, G.E. (1964):
Genetics and behavior development; in: Hoffman, M.L.,
Hofman, Lois, B. (red.), Child Development research I,
New York, Russel Sage Found.
- MCCORD, JOAN, McCORD, W., HOWARD, A. (1963):
Family interaction as antecedent to the direction
of male aggressivness, J. Abnorm. Soc. Psychol. 66:
239-242
- MEAD, MARGARET (1954):
Research on primitive children; in: Carmichael, L.
(red.), Manual of child psychology, 2. vyd. New
York, Wiley
- MEAD, MARGARET, WOLFENSTEIN, MARTHA (1955):
Childhood in contemporary cultures, Chicago
Univ. Chicago Press

- MERILL, B. (1946):
A measurement of mother-child interaction,
J. Abnorm. Soc. Psychol. 41:37-49
- MILLER, N. E., DOLLARD, J. (1941):
Social learning and imitation, New Haven:
Yale Univ. Press
- MOORE, O. K., LEWIS, D. J. (1963):
Learning theory and culture; in: Hollander, E. P.,
Hunt, R. G., (red.) Current perspectives in social
psychology, New York, Oxford Univ. Press
- MOWRER, O. H. (1950):
Learning theory and personality dynamics,
New York, Ronald
- MOWRER, O. H. (1960 a):
Learning theory and behavior, New York: Wiley
- MOWRER, P. H. (1960 b):
Learning theory and symbolic processes, New
York, Wiley
- MUSIL, J. (1964):
Nové vztahy mezi plodností a životní úrovní?
Demografie, 6:48-50
- MUSSEN, P. (red.):
Handbook of research methods in child develop-
ment, New York, Wiley
- MUSSEN, P., DISTLER, R. (1960):
Child rearing antecedents of masculine iden-
tification in kindergarten boys, Child Developm.
31:89-100
- MUSSEN, P., RUTHEFORD, ELDRED (1963):
Parent-Child relations and parental personality
in relation to young children's sex-role pre-
ferences, Child Developm. 1963, 34:589-607
- OESER, O. A., HARARY, F. (1962):
A mathematical model for structural role theory,
I., Hum. Rel., 15:89-109
- ORLANSKY, H. (1949):
Infant care and personality, Psychol. Bull, 46:
1-48
- OSGOOD, C. E. (1953):
Method and theory in experimental psychology,
New York, Oxford Univ. Press

- OSGOOD, C.E., SUCI, G.J., TANNENBAUM, P.H. (1957):
The measurement of meaning, Urbana, Univ. of
Illinois Press
- PARSONS, T., BALES, R.F. (1955):
Family, socialization and the interaction
process, Glencoe, Free Press
- PARSONS, T., BALES, R.F., SHILS, E.A. (1953):
Working papers in the theory of action,
Glencoe, Free Press
- PAVLOV, I.P. (1953):
Sebrané spisy, Praha, SZN
- PAYNE, D.E., MUSSEN, P.H. (1956):
Parent-child relations and father identification
among adolescent boys, J.Abnorm.Soc.Psychol.,
52:358-362
- PETERSON, D.R. (1961):
Behavior problems of middle childhood, J.Consult.
Psychol.25:205-209
- PIAGET, J. (1932):
Le jugement moral chez l'enfant, Paris, Alcan
- PIKAS, A. (1961):
Children's attitude toward rational versus
inhibitory authority, J.Abnorm.Soc.Psychol.
- PITFIELD, M., OPPENHEIM, A.N. (1964):
Child rearing attitudes of mothers of psychotic
children, J.Child.Psychol.Psychiat.5:51-57
- PROCTOR, C.H., LOOMIS, C.P. (1951):
Analysis of sociometric data; in: Jahoda, M.,
Deutsch, M., Cook, S.W. (red.), Research methods in
social relations, New York, Dryden
- PŘÍHODA, V. (1956):
Úvod do pedagogické psychologie, Praha, SZN
- PŘÍHODA, V. (1963):
Ontogenese lidské psychiky, vývoj člověka do
patnácti let, Praha, SPN
- RADKE, M.J. (1946):
The relation of parental authority to children's
behavior and attitudes

- ROE, ANNE, SIEGELMANN, M. (1963):
A parent-child relations questionnaire, *Child Developm.* 34:355-369
- RUBINSTEIN, S.L. (1958):
Grundlagen der allgemeinen Psychologie,
Berlin, Volk und Wissen
- SARASON, I.G. (red.) (1962):
Contemporary research in personality, Princeton,
Van Nostrand
- SARBIN, T.R. (1954):
Role theory; in: Lindzey, G. (red.), *Handbook of social psychology*, sv. I, Cambridge, Addison-Wesley
- SEARS, R.R. (1951) :
A theoretical framework for personality and social behavior, *Amer. Psychologist*, 6:476-483
- SEARS, R.R. (1957):
Identification as a form of behavior development; in: Harris, D.B. (red.) *The concept of development*, Minneapolis, Univ. Minnesota Press
- SEARS, R.P., MACCOBY, E.L., LEVIN, H. (1957):
Patterns of child rearing, Evanston, Row, Peterson
- SEROT, NAOMI, TEEVAN, R. (1961):
Perception of the parent-child relationship and its relation to child adjustment, *Child Developm.*, 32:373-378
- SEWELL, W.H. (1961):
Social class and childhood personality, *Sociometry*, 24:340-356
- SEWELL, W. (1963):
Some recent developments in socialization theory and research, *Annals Am. Ac. Polit. Sci.* 349:163-181
- SCHAEFFER, E.S. (1959):
A circumplex model for maternal behavior, *J. Abnorm. Soc. Psychol.* 59:226-234
- SCHAEFFER, E.S., BAYLEY, NANCY (1960):
Consistency of maternal behavior from infancy to preadolescence, *J. Abnorm. Soc. Psychol.* 61: 1-6
- SIEGEL, S. (1956):
Nonparametric statistics for the behavioral sciences, New York, McGraw-Hill

- SIMON, H. (1947):
Administrative behavior, New York, Macmillan
- SLATER, P. E. (1961 a):
Parental role differentiation, Am. J. Sociol. 67:296-311
- STARK, S. (1962):
Symptom und Geschwisterposition im Spiegel einer Verhaltensbeobachtung, Prax. Kinderpsychol. 11: 177-184
- STEVENSON, I. (1962):
Is the human personality more plastic in infancy and childhood? in: Sarason (red.), Contemporary research in personality, Princeton, Van Nostrand
- STOLZ, LOIS, M. (1960):
Effects of maternal employment on children: evidence from research, Child Developm. 31: 749-782
- STRAUSS, M. A. (1962):
Conjugal power structure and adolescent personality, Marriage and Family Living, 24:17-25
- SULLIVAN, H. S. (1953):
The interpersonal theory of psychiatry, New York, Norton
- TARDY, V. (1955):
Psychologie dítěte a dospívající mládeže, Praha, SPN
- TARDY, V. (1964):
Statistická struktura osobnosti (rozmnóžená přednáška)
- TOLMAN, E. C. (1932):
Purposive behavior in animals and men, New York, Appleton Century
- TRAMER, M. (1945):
Lehrbuch der allgemeinen Kinderpsychiatrie, Basel, Schwabe
- TRIANDIS, L. M., LAMBERT, W. (1961):
Pancultural factor analysis or reported socialization practices, J. Abnorm. Soc. Psychol. 62: 631-639

- UNGER, S.M. (1962):
Antecedents of personality differences in
guilt responsibility, *Psychol. Rep.* 1962, 10:
357-358
- UNGER, S.M. (1963):
A behavior theory approach to the emergence
of guilt reactivity in the child (rozmnož.ma-
teriál, *Nat. Inst. Ment. Health, Bethesda*)
- WALTERS, J., CONNOR, RUTH, ZUNICH, M. (1964):
Interaction of mother's and children from
lower-class families
- WALTERS, R.H., DEMKOW, L. (1963):
Timing of punishment as a determinant of res-
ponse inhibition, *Child Developm.* 34:207-214
- WHITE, L. (1963):
The concept of culture; in: Hollander, E.P.,
Hunt, R.G. (red.) *Current perspectives in social
psychology*, New York, Oxford Univ. Press
- WHITING, J.W.M. (1954):
The cross-cultural method; in: Lindzey, G. (red.),
Handbook of social psychology, Cambridge, Addison-
Wesley
- WHITING, J.W.M. (1960):
Resource motivation and learning by identifica-
tion; in: Iscoe, Ira, Stevenson, H. (red.), *Person-
ality development in Children*
- WHITING, J.W.M., CHILD, I.L. (1953):
Child training and personality: a cross-cultural
study, New Haven: Yale Univ. Press
- WHITING, J.W.M., WHITING, B.B. (1960):
Contributions of anthropology to the methods
of studying child rearing; in: Mussen, P. (red.)
*Handbook of research methods in child develop-
ment*, New York, Wiley
- WOLFENSTEIN, MARTHA (1955):
Fun morality: an analysis of recent american
child-training literature; in: Mead, Margaret,
Wolfenstein, Martha (red.) *Childhood in contempo-
rary cultures*, Chicago, Chicago Univ. Press
- YARROW, MARIAN RADKE (1963):
Problems of methods in parent-child research,
Child Developm. 34:215-226

ZELDITCH, M. Jr. (1955):

Role differentiation in the nuclear family:
a comparative study; in: Parsons, T., Bales, R. P.
Family, socialization and interaction process,
Glencoe, Free Press

ZUCKERMAN, M., BARRETT, B. H., BRAIGEL, R. M. (1960):

The parental attitudes of child guidance cases,
Child developm. 41: 401-417

- - -

D o d a t e k:

BLOOM, B. S. (1964):

Stability and change in human characteristics,
New York, Wiley

FOSS, B. M. (red.), (1961, 1963):

Determinants of infant behaviour, I, II, London,
Methuen.

LEVINE, S. (1962):

The effects of infantile experience on adult
behavior; in: Bachrach, A. J. (red.), Experimental
foundations of clinical psychology, New York,
Basic Books.

Poděkování

Předložená práce by nemohla vzniknout bez pomoci řady osob, jimž jsem zavázán upřímným díkem.

Z prací Prof.Dr.Václava Příhody, Prof.Dr.Vladimíra Tardyho a Doc.Dr.Jana Fischera a z rozhovorů s nimi, se mi dostalo mnoha podnětů, jež jsem mohl dále rozvíjet.

MUDr Libuši Richterové jsem zavázán za porozumění pro mou výzkumnou práci v době, kdy jsem pracoval na oddělení, jež vede. Jsem jí též zavázán díkem za provedení psychiatrických posudků pro poslední z uvedených studií. Posudky sociální pracovnice laskavě provedla paní Marie Holubová. Dr.Richard Bursík mi poskytl příležitost k cenným rozhovorům o problematice práce a podílel se na projektování první z empirických studií. Za porozumění vděčím též všem ostatním pracovníkům psychiatrické ambulance pro děti a mládež při fakultní poliklinice v Praze.

Jsem dále zavázán řadě pracovníků Výzkumného ústavu psychiatrického, v čele s jeho ředitelem - Doc.MUDr Lubomírem Hanzlíčkem, za pomoc, kterou mi poskytli při dokončování práce. Velkou oporou mi byla ochota a rozhled Dr.L.Skřivánka, vedoucího studijně dokumentačního odd. VÚPs.

Zvlášť vřele děkuji paní J.Broučkové, sekretářce VÚPs, za přepsání rukopisu.

L.K.

Úvod	2
1. K účelu práce	2
2. K předmětu práce	7
Část první	
Kapitola I: Hlavní teoretické směry studia rodinné socialisace	
1. Účel a rozdělení kapitoly	12
2. Psychoanalýza	13
3. Sociální antropologie	20
4. Teorie sociálního učení	25
5. Studium rodičovských postojů	41
6. Sociologie a sociální psychologie	47
Kapitola II: Teoretický rámec vlastních empirických studií	
1. Účel kapitoly	58
2. Základní přístup	59
3. K pojmu abnormálního chování	63
4. Problémy studia účinnosti socialisa- ce	66
5. Rodičovské chování a postoje rodičů	70
6. Proměnné osobnosti dítěte	75
7. Rozdíly v socialisaci chlapců a dívek	82
Kapitola III: Metody výzkumu socialisace	
1. Úvod	93
2. Deskripce a vysvětlování	94
3. Experimentální a naturalistický přístup	95
4. Konstrukce výběru sledovaných osob	102
5. Longitudinální a transversální přístup	102
6. Problém kontaminace dat	103
7. Metody zjišťování proměnných na straně rodičů	104
8. Zjišťování proměnných na straně dětí a pubescentů	109

Část druhá

Kapitola IV: Studie matčiny autority vůči dětem ve stáří jednoho roku

1. Cíl studie	113
2. Metoda	115
3. Antecedence matčiny autority	121
4. Matčina autorita a psychické vlastnosti dětí	129
5. Souhrn	135

Kapitola V: Empirická studie rodinné socialisace v pubescenci

1. Účel studie	137
2. Metoda	139
3. Výsledky a diskuse	147
4. Souhrn studie o socialisaci v pubescenci	169
Tabulky	173

Kapitola VI: Rodinná socialisace u pubescentních hochů z psychiatrické ambulance

1. Cíl studie	194
2. Metoda	196
3. Výsledky	201
4. Diskuse výsledků	206
5. Souhrn studie	212
Tabulky	214

Závěrečný souhrn	219
Seznam použité literatury	223
Poděkování	238

